

جـون ۱۹۳۸ع

ستدو

ایډیټر: ډولچند وسوئل راجپال

قیمت: ۲۰ روپيا

چندو چار روپيا

فور ست

نمبر	ليک	ليکڪ	صفحو
۱	هي به آ، هو به آ (شعر)	مروم مرو علي نواز خان (لازم)	۱
۲	ڪري ٿو ڪور جا ايشور اربن گيت	پروفيسر ڪي. اين. واسواڻي ايم. اي.	۲
۳	ڊاڪٽر گو بخشاڻي وارو سالو	پير و مل مهر چند آڏواڻي	۴
۴	عورت مان مرد	اولچند وسو مل راجپال بي. ايس سي.	۲۰
۵	ڪا اڳريس جو آديش	پروفيسر گهنيشام چمٽانند ايم. ي.	۲۴
۶	مارواڙي شراب سنڌي شيشي	پروفيسر مولچند لڪر ايم. اي.	۲۷
۷	رابلي چمن (آکاڻي)	هري. جي. ديوالي (دلگير)	۲۸
۸	برهم چاوي (شعر)	منگهارام شيوڪرام (مستان)	۳۳
۹	عربي ۽ انگريزي زبان تي سنسڪوت جو اثر	چيئن ديورما (پير راج)	۳۴
۱۰	بئسري (شعر)	حڪيم لعلچند (مجهو وڃ)	۳۷
۱۱	گهوڙي جا چوڙ (آکاڻي)	چمٽن. بي. شهاڻي	۳۸
۱۲	اوپم نوچاوي (آکاڻي)	سرگواسي هيرانند وادول. ا. د. د. ڀٽي	۴۴
۱۳	قومي گيت	ڪمٽلڊ اس. وليمز ايم. بيگواڻي [فاني]	۶۲
۱۴	شاهه جي سنڌي	ڊاڪٽر هه. اچند مولچند گو بخشاڻي	۶۳
۱۵	سورج ڪوڙ ڇڪتا	سرگواسي اولر اءِ ايس داس	۷۰
۱۶	ليه ز نوٽس، ڪمپينٽس	...	۷۷

اوهان ورتو آهي؟ دهاتما گانڌي، جو تازو لکيل ”برهمچريم“ ڪتاب قيمت فقط چار آنا. مهر فت ”سنڌو آفيس“ ميان جو ڳوند

هيءَ اخبار مسٽر مولچند وسو مل راجپال بي. ايس سي. ”راجپال پريس“ ميان جي ڳوند ۾ جهي پڌري ڪئي.

ج—ون ۱۹۳۸ع

سنڌو

ايڊيٽر ۽ بوليچند و سومل راجپال

قيمت :- ڇو آنا

چند و چار روپيه

فور ست

نمبر	ليک	ليکڪ	صفحو
۱	هي به آ، هو به آ (شعر)	مير حورم مير علي نواز خان (لاڙ)	۱
۲	ڪوي ٿيگور جا ايشور اربن گيت	پروفيسر ڪي. اين. واسواڻي ايم. اي. ۲	۲
۳	ڊاڪٽر گو بخشاڻي وارو رسالو	پير و مل مهر چند آڏواڻي	۴
۴	عورت مان مهر	بولچند وسو مل راجپال بي. ايس سي. ۲۰	۲۰
۵	ڪا انگريس جو آديش	پروفيسر گهنشيام جهنڊا نند، ايم. ي. ۲۴	۲۴
۶	مارواڙي شواب سنڌي شيشي	پروفيسر بولچند لڪر، ايم. اي. ۲۷	۲۷
۷	رابلي چمن (آکاڻي)	هري. جي. ديوالي (دلگير)	۲۸
۸	برهم چاري (شعر)	منگهارام شيوڪرام (مستان)	۳۳
۹	عربي ۽ انگريزي زبان تي	چيٽن ديورو ما (نير راج)	۳۴
	سنسڪوت جو اثر		
۱۰	بنسري (شعر)	حڪيم لعلچند (مخروخ)	۳۷
۱۱	گجوڙي جا چور (آکاڻي)	چيٽن. بي. - شهاڻي	۳۸
۱۲	اوپم نوچاري (آکاڻي)	سرگواسي همرا نند وادول، ۴۳	۴۳
۱۳	قومي گيت	ڪيٿلداس وليرام بيگواڻي [فاني]	۶۲
۱۴	شاھ جي سنڌي	ڊاڪٽر هو احمد بولچند گو بخشاڻي	۶۳
۱۵	سورج ڪرڻ چڪتا	سرگواسي اولراءِ ايسر داس	۷۰
۱۶	نير نويس، ڪمپنٽس	...	۷۷

اوهان ورتو آهي؟ دهاتها گانڌي، جو قازو لکيل "برهمچريه" ڪتاب
قيمت فقط چار آنا. معرفت "سنڌو آفيس" ميان جو ڳوٺ

هيءَ اخبار مسٽر بولچند وسو مل راجپال بي. ايس سي. "راجپال پريس"
ميان جي ڳوٺ ۾ هجي، پڌري ڪئي.

سُڪُن و

[سال ۷]

جون ۱۹۳۸ع

[اڪ ۷۸]

هي به آ، هو به آ.

- ۱- ٺهجي رمز سهڻا مان ڇا سمجھان، آسان به آ دشوار به آ.
- ۲- ٺهجي واعدي تي اعتبار ڪهڙو، اقرار به آ انڪار به آ.
- ۳- ٺهجي دور رهين بي نياز مولا، سڀ فرياديءَ جو آواز مولا، هن بيگناهه جي مارڻ لاءِ گڏ ٿيو به آ تلوار به آ.
- ۴- هن بيوفا دنيا ۾ رهڻ، آ درد مصيبت غم جو سهڻو، ٺاهي ٺوڪان سوا ڪو منهنجو خدا، آرام به آ، آزار به آ.
- ۵- جتي حسن نچي نور ڏسان، هر سرور ۽ قمر ي مخمور ڏسان، سڀ بلبل جي فرياد مٺا، جتي گل به آ، اتي خار به آ.
- ۶- دولت و زر جي پاس نه آهي، ٻڌ مهر وفا جي پاس نه آهي، هن ساري جهان ۾ ناز غريب، زردار به آ، نادار به آ.
- ۷- هر حور همزه ها ٿينس مير غلامنواز خان ٽالپر (ناز)

ڪوي ٽنگور جا ايشورار پڻ گيت

لیکے :- پروفیسر کے۔ این واسواٹی : ایم۔ ایل۔ ایل۔ بی۔

(۱) کم کمندن کتیو.

هوا ۾ ٺٻي ٿي رهيا هئا. ڀيڻ ڀوڪڙي وٺي وٺ جسي ڇانو هيٺ جهوٽا کائي سندر سڀنا لهي رهيو هو. مون آسائش وٺڻ لاء پاڻي پاڻيءَ جي نڙيڪ ڪري پٿاريو هو ۽ مان گاهه تي پنهنجون اُڪل ٽنگون ٽپري آرام ڪري رهيو هوس.

منهنجا ساڻي مولڏانهن نثرت سان
نهاري ڪل نٿولي ڪري رهيا هئا.
انهن جون اکيون آسمان ۾ هيون ۽
هو بلڪل تيزي سان وڃي رهيا هئا.
انهن کي پٺيان نهاريو ڪي آرام
لاءِ ترسيا. دور دورو نظر کان غائب
ٿيندا ويا. انهن گهڻي باغ لتاڙيا،
ٽڪر ٽاڪيا ۽ عجيب غريب ڏٺا ورن
جا ڏاڪڙا پوسر ڪيا. شاباس انهن
اڪت راه جي سورويون جي سينا کي!
نٿولي ۽ چينپ گهڙوئي مون کي اٿي
هلق لاء چيو مگر منهنجي دل اهو چيو
نه ڪيو. مون پاڻ کي ويچارو ۽ وڃايل
ڪري ڄاڻو لڳاري ۽ بي ڪسيءَ جي
حالت ۾ پاڻ کي پائيم. انهي سڀني
جي حالت ۾ منهنجي دل ۾ هڪ
عجيب خوشيءَ جو پاڇو نظر آيو.

جڏهن صبح جي سانف جي سمندر
۾ ٻڪين جي مڙين لائين جون لهرون
پئي اٿيون ۽ دستي جي ٻنهي طرفان
ڪلن جي قطارن منجهان خوشيءَ جي
گهٽين جو آلاپ پي ڪن پيو ۽ ڪڪرن
جي وچان ئي وچان ڇمڪندڙ سون
جي پکڙندڙ درياءُ پنهنجو تجلـو و پي
ڏيکاريو، ان وقت اسين پنهنجي ئي
وانت وٺي رمندا رهيا سون ۽ انهي
منڍاڳالي ۽ نومل نظاري ڏانهن ڪوبه
ڌيان نه ڏنو سون.

امان نڪو آئند جا گيت اڇا ويا
نڪو ڪو ڪيل ڪليا سين. خريد فروخت
لاءِ اسين ڳوٺڙي ۾ به ڪين ويا سين.
اسانجي ڇهن لکي ڪجهه ڇو لکي
وري ڪو انهن مشڪيو. اسين رستي
۾ ڏرو به ڪين ويا سين. جڏهن ويوئي
وقت گذرندو تنهن اسين ويا سين ئي
پهنجي وڪ تيز ۽ تڪڙي ڪندا.

سوڙج ديوتا آسمان ۾ اچي براجمان
ٿيو. ٻڪي ڇانو ۾ مڏا ٻول ٻولي رهيا
هئا. ڪو ماڻھو پڻ منجهند جي ڪرم

گھري غير انت ملڻ لاءِ ٿر سي بيمس ۽
سمجهيم ته منهنجي چوگرد خود مٽي ۽
ٽي ڌن جا ڀڳ نهڻي ويندا.

تنهنجو رت اصل منهنجي اڳيان اچي
کڙو ٿيو. تنهنجي نظر موٽي پيئي ۽ تون
مرڪندو هيٺ هلي آئين. مون ڀانيو
تڃ اڃ آخر منهنجي قسمت ڪي هئي.
اوچتو تون پنهنجو سا چـو هٿ ڊگهو
ڪري چيو ته ڪهڙي پيٽا تون تون
مونکي ڏين؟

اهو ڪهڙو نه شاهه ٿو چو چو هو. ته
تون پنهنجو هٿ کولي هڪ پينو کان
پنين؟ مان منجهي بهي رهيس ته ڇا
ڪريان ۽ پوءِ پنهنجي ڳوٺاريءَ مان
آهستي آهستي ان جو هڪ ننڍڙي
۾ ننڍڙو ڪٽو ڪڍي ڪري مون
تو کي ڏنو.

منهنجي تعجب جي حد نسي نه رهي
جڏهن ڏينهن ختم ٿيڻ سان مون پنهنجي
ڳوٺاري پٽ تي کولي ۽ ڏنو ته ٿاڻي
جي ڀڳ ۾ سون جو بند هڪ ڌڙو
چمڪي رهيو هو. مون زار زار ڀڙڪو
ڇا هيو ته جيڪو مان پنهنجو سڀ ڪجهه
تو کي ڏيئي ڇڏيان ها.

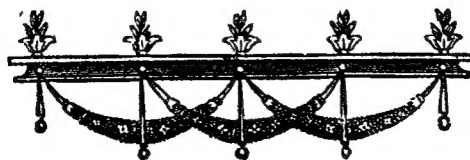
منهنجي دل مٿان سورج جي گرڻ
سان سينگاريل قدرتي ساوڪ جي
گنيرو شائست پکڙ جي ويڙهي. مونکي
بلڪل وسري ويو ته مان ڇا جي تلاش
۾ ٿري رهيو هوس ۽ بنا گهڻي ڪشمڪشا
جي مون پنهنجي دل کي گيتن ۽ نظارن
جي حوالي ڪئي ڇڏيو.

آخر جڏهن مان ٺنڌرا جي گود مان
سجاڳ ٿيس ۽ پنهنجون اکيون کوليم
ته مون توکي پنهنجي اڏيڪ ڏٺو ته
تون منهنجي ٺنڌرا پنهنجي مرڪ جي
آند سان پر ڪري رهيو هئين. ڪيترو
نه مونکي ڏپ هو ته رستو لٺيو ۽
ٽڪا ٺيڌڙو هوندو ۽ تون وٽ پهچڻ لاءِ
ڪوشش بلڪل سخت ڪيندي.

(۲) جو ڏٺي سو ڀاني.

درد ڳوٺاري جي پيچري تي مون
بکيا پئي پئي هئي ته دور کان تنهنجو
سونهري رت مونکي هڪ سندس سڀني
جيان نظر آيو ۽ دل تي دل ۾ مون
ڀاڻڪا تعجب ۾ پڇيو ته هيءُ شاهن جو
شاهه ڪير هوندو؟

منهنجون اميدون آڪاس ۾ اوچ
اسريون ۽ مون سمجهيو ته منهنجا مفاسم
جا ڏينهن هاڻي ختم ٿيا ۽ مان وي.

ڊاڪٽر گر بخشاڻي ۽ وارو رسالو

(۵)

ليکڪ :- مسٽر يارو مل مهر چند آڏواڻي .

صحيح پڙهڻين جي ضرورت

رسالي جي اڀياس لاءِ ڊاڪٽر گر بخشاڻي ضروري آهن : هڪڙي صحيح پڙهڻيون ۽ ٻي صحيح معنائون . معنائن جو مدار پڙهڻين تي آهي . جيڪڏهن ڪا پڙهڻي ڦري ، ته معنيٰ ٻاڏي ويندي . ڦري ويندي . انهيءَ سبب پهرين ۽ مکيه ڳالهه ته رسالي جون صحيح پڙهڻيون ملن . پر رسالي جي صحيح پڙهڻين ملڻ ۾ گهڻي مشڪلات آهي . اها مشڪلات ڇو آهي ؟ ڊاڪٽر گر بخشاڻي انهن مشڪلاتن مان ڪيتري قدر لنگهي ٻاهر ٻڌو آهي ، تن ڳالهين کولڻ لاءِ رسالي جي جڙ ۽ ڇوڄ جي مختصر تاريخ جو ذڪر ڪرڻ ضروري آهي . هن ٻاويءَ ۾ ڪي اهڙيون به حقيقتون ڄاڻايان ٿو ، جن جي ڪيترن ئي ڪل به ڪانهي ، ته پلي ته اهي سڀ ڳالهيون ”سنڌوءَ“ ۾ هڪ هنڌ هيڪا ٿيڻيون هجن .

رسالو ڪٿن جڙيو؟

سنه ۱۸۹۷ع ۾ -رحوم شمس العلماء مرزا قليچ بيگ. ”احوال شاهه عبداللطيف ڀٽائي“ ڇپائي ٻڌرو ڪيو هو . انهيءَ ڪتاب جي صفحو ۶۹ ۾ لکيو اٿس ته ”شاهه عبداللطيف پنهنجن هٿن سان ڪي به ڪين لکيو . جيڪو

ڪلام ڇپائين ٿي ، سو جدا جدا وقتن تي ۽ جدا جدا جاين تي ۽ ڇپائين به زباني ۽ عجيب ٿي ، جو سندس مرید ۽ فقير لکي وٺندا هئا ۽ پوءِ ٻيا ڳائيندا هئا . انهيءَ طرح فقيرن شاهه جا ڪلام ٿي گڏ ڪيا ، جي پوءِ شاهه صاحب پنهنجي وفات کان ٿورا ڏينهن اڳ هڪ ڪوي ، ڪوار ڏيئي ۾ اڇلائي ڇڏيا . سندس مطلب اهو هو ، ته متان عاصي ماڻهو اهو ڪلام نه سمجهن ۽ درويشن جي ايتن ٿوڻن تي ڪمراهه ٿي هلن ، يا اڃائي شڪايت ڪن . پر سندس وفات کان پوءِ اڃا ڪو ڪتاب ڪنهن فقير وٽ رهيو پيو هو ، جو پوءِ فقيرن ڀڄي صحيح ڪري ، سرن موجب جوڙي گڏ ڪيو ۽ اهو ٿيو شاهه جو رسالو .

ڊاڪٽر گر بخشاڻي پنهنجي رسالي جي مندراري صفحو ۱۵۸ ۽ ۱۵۹ (”مقدمه لطيفي جي صفحو ۲۱۳) ۾ لکيو آهي ته ”ڪي چون ٿا ته انهن جلدن مان هڪ اڌ نسخو ڪنهن فقير وٽ رهجي ويو ۽ ڪي وري چون ٿا ته جلدن ٺهڻ جوڙ ٿي شاهه جي مريدن ۽ فقيرن وارا ٻلا مڇائي ڏني . انهيءَ ئي شاهه کي رحمت اچي ويو ، ۽ پنهنجي هڪ مريد پاڻي

هيءُ سڀ ڳالهيون لکيت ۾ آهن. هاڻ مان هڪ زباني ڳالهه ٻڌايان ٿو. ۱۵ نومبر ۱۹۲۴ع جي مان ڪاليج ۾ مقرر ٿيس ۽ ڊاڪٽر گر بخشاڻيءَ سان سنگت ٿيس. تنهن کان سگهوئي پوءِ سجاده نشين درگاهه پٽائيءَ جي، منهنجي روبرو، ڊاڪٽر گر بخشاڻي کي چيو، ته ”هن وقت ”گنج“ مان ڪي ڪي بيت اهڙا پيا لهن، جي رسالي جي ڪنهن به نسخي ۾ اڳي درج ٿيل نه آهن.“ مطلب ته رسالي جا جيڪي به نسخا موجود آهن، سي سڀ اڻپورا آهن ۽ ڪو ڪلام آهي، جو اڃا چيو نٿو ڪونهي، تنهنڪري ”چور رسالو“ جنهنڪي چئجي سو آهيئي ڪونه. هاڻ اچو موجود نسخن تي.

ٽرمپ صاحب وارو رسالو

شاهه جو رسالو اڳي ڪن ماڻهن وٽ هٿ آڪري لکيل هو. پهريون ئي پهريون عالم جنهن اهو چوائي پڌرو ڪيو، سو ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ هو. هو صاحب پسادري هو ۽ جرمني جو رهواسو هو. ٻولين سٺ ڄو ته ڪو ڪوڏيو هو. سنڌ ۾ اچي، سنڌي ٻوليءَ جو جهڙو ٺاهو ٻاس ڪيائين تهڙو خود اسانجن سنڌين مان ڪيترن اڃا ڪونه ڪيو آهي. هن ڳالهه جي ٿوري سندنس جوڙيل سنڌي گرامر مان ملي ٿي، جو اڄ تائين سندس ڪري ليکجي ٿو. سندس گرامر مان هيءُ ڳالهه به پليءَ ۾ ظاهر ٿئي ٿي، ته هو صاحب سندنس، پراڪرست، هندي ۽ پنجابي، گجراتي، مراٺي وغيره جو به چڱو ڄاڻو هو ۽ عام لغات يا پاشا وڪيان (Philology) ۾ به ماڻهو هو. پنجاب ۾ رهي

مائي نيماست (نعمت) جنهنڪي گهڻا بيت به زبان هئا، تنهنڪي فرمايائين، ته مريدن کي سندس ڪلام لکرائي. جڏهن اهو نسخو تيار ٿيو، تڏهن شاهه انڪي پنهنجيءَ نظر مان ڪڍي، انجي تصديق ڪئي ۽ فرمايائين ته سندس ڪيترو ڪلام صحيح نقل ڪيو ويو هو. انهيءَ نسخي کي ”گنج“ ڪري ٿا سڏين. اوائل ۾، اهو ”گنج“ شاهه صاحب جي وڏي خليفي، ميمڻن جي قبضي ۾ پهچو ڪيو ويو هو ۽ اڃا تائين به سندس پويان انجي حفاظت ڪندا آهن. ”گنج“ ۾ شاهه جا بيت، بنا ڪنهن ترتيب يا سلسلي جي، درج ٿيل آهن. شاهه صاحب جي وفات کان پوءِ ٿوري وقت ۾ بيتن کي مضمون موافق بيهارڻ، سرن جي صورت ۾ آندو.“

مرزا صاحب توڙي ڊاڪٽر گر بخشاڻيءَ هيءُ حقيقت به ڄاڻائي آهي، ته شاهه جو رسالو اصل ۾ ننڍو هو ۽ پوءِ بيتن جا بيت بلڪ سرن جا سرن جي ڌاريو ڪلام آهن، سي رسالي ۾ گڏجي وياع جنهنڪري رسالو وڏو ٿي پيو. مرزا صاحب پنهنجي انهيءَ ڪتاب جي صفحو ۷۰ ۾ سر بيرادر هندي، هير رانجهو ۽ ٻول مارئي وغيره جي ذڪر ڪندي لکيو آهي ته ”پانڌجي ٿو ته شاهه صاحب وٽ انهن سرن ۾ ڳائيندا هئا، تنهنڪري ڪٿي اٿي لکيائين. ڪن جاين تي شاهه عبدالڪريم بلڙي واري جا بيت آهن.“ هاڻ چڱي طرح سمجهڻ ۾ ايندو، ته اوائل واري وقت ۾ ئي شاهه جي ڪلام سان ڌاريو ڪلام گڏجي مسجي ويو هو.

۲۔ مڻھان مان مڻھو گھڙي، ڪڙو ٺاھ ڪلام،
منايان منو گھڙي، ڪڙو ٺاھ ڪلام.
هيءَ صورتخطي پهر يا ٽين مونجهاري کاڌي
پيئي لڳي ۽ پوءِ ڪجهه وقت اڀياس ڪرڻ
کاڀرو ڪو به ماڻهو انهيءَ تي هري سگهي
ٿو. انهيءَ هوندي به وقتي ڪٿي ڪوڀلجي
نه عجب ڪونهي.

ٽرمپ صاحب پنهنجي رسالي جي ديباچي
۾ لکيو آهي، ته کيس به جهولنا عمدا قلمي
نسخا هڪ آيا، جي هڪ هوشيار پڙهيل
ڏٺو ۽ پيئي، سندس لاءِ نسخو ٺاھ ڪيو.
اڳاٽا سڀ سنڌي ڪتاب قديم صورتخطي
۾ لکيل آهن، ۽ اکر پيچي اٿن. ڊاڪٽر
ٽرمپ کي شايد انهنجي پڙهڻ ۾ تڪليف
ٿي، تنهنڪري ٻئي ماڻهوءَ جي مدد وٺي
پيس. ڊاڪٽر گر بخشاڻي ۽ رسالي جي
تصنيف ۽ تاليف جي ذڪر ڪندي، ٽرمپ
صاحب بايٽ چيو آهي ته ”افسوس جو
نسخن مٿايل ڪرڻ جو ڪم، سڄو پنهنجي
سر نه ڪيائين. مٿي ڄاڻايل ڏٺو بهي صاحب
انهن نسخن جو پورو قدر نه ڪيو، جنهن
ڪري ٽرمپ واري رسالي ۾ ڪيتريون
خاميون رهجي ويون..... نسخن جون
ڪي پڙهڻون ڏٺي بهي صاحب کي سمجهڻ
نه آيون آهن، جن جي بدران خود ڪشيدون
پڙهڻيون ڏنيون ويون آهن.“

هن حقيقتن مان ظاهر آهي ته ٽرمپ
صاحب جي وقت ۾ ئي رسالي جا ڪي
دستخط موجود هئا، جن مان به کيس هڪ
آيا ۽ انهن ۾ ڪجهه ڦير هو، جنهنڪري
انهن جي پيڻ جي ضرورت ٿي. مان چئي

پنجاپي جو به اهڙو اڀياس ڪيائين، جو
سڪن جي ڪوٽ صاحب جو ٿو جهو ڪيائين.
البت اها شڪايت آهي، ته ڪروچن جي
باڻيءَ جو پورو پورو ٿو جهو جنهنڪري چٽيءَ
سو ڪونه ڪري سگهيو آهي، ته به شابس
لهڙائين، جو ڏاڍو ماڻهو ٿي، ايترو پورو
ڪيائين. بلوچستان ۾ ويو، ته پشتو ٻوليءَ
جو نهايت عمدو گرامر جوڙيائين، جنهن
۾ چٽيءَ ريت ڏيکاريو اٿس ته پشتو ٻوليءَ
تي سنڌيءَ جو ڪهڙو ۽ ڪيترو اثر ٿيو
آهي. پنجاڙيءَ ۾ ويڄاري جي ٽرمپ بهي
ويئي يعني سورداڻس ٿي پيو، ته شايد پنهنجون
نشانينون اڃا به ڪي وڌيڪ چڏي ها.
هن صاحب سنڌ ۾ اچي، شاهه عبداللطيف
جو احوال هڪ ڪيو، جو جو مني ٻوليءَ ۾
ٿو جهو ڪري ڇپايائين ۽ اهو جو من لوڪ
۽ ٻيا ڪي پوري جي جو من ٻولي ڄاڻن،
سي ڇاهه سالن پيا پڙهن. اسانجي لاءِ شاهه
جو رسالو جو منيءَ جي لپسيا (Leipzig) شهر
۾ سنه ۱۸۶۶ع ۾ ڇپائي پڌرو ڪيائين، جو
انهن ڏينهن ۾ اسان وقت ڇاپڪا ڪين
هئا. تن ڏينهن ۾ هاڻوڪي عربي سنڌي
صورتخطي هئي، جا جولاءِ ۱۸۵۳ع ۾ ٺهي
هئي ۽ پوءِ ڪيتريون غلطيون ڏسڻ آيس،
تنهنڪري رسالي لاءِ صورتخطي به پنهنجي
جوڙيائين. نموني لاءِ سندس رسالي مان
ٻه سٽون ڏيان ٿو، ۽ هر هڪ سٽ جي
هيٺان هاڻوڪي صورتخطيءَ ۾ اهي ساڳيون
سٽون پڙهندڙن جي سهوليت لاءِ لکان ٿو

۱۔ پاڻهين سڄاڻي پاڻ، پاڻ ڪو پاڻ لهي،
پاڻهين سڄاڻي پاڻ، پاڻ ڪو پاڻ لهي.

جي سعي سان شاه جو رسالو بمبئي ۽ ۾
چڄي پڌرو ٿيو. انهيءَ جي صورخطي ۾
آڳاٽي ۽ ٽرمپ صاحب واري صورخطي
کان علحدي آهي. بيا به تفاوت آهن.
ٽرمپ صاحب وارو رسالو لوهي ڇاپي ۾
۽ هٿا ڇپيل ۽ هي ٻيو جو ڇاپو، اکر ٻيڄي
۽ ٻه ٻه بلڪ ٽي ٽي لفظ پاڻي منجهان ٺهندڙ
نموني ڳنڍيل آهن. نموني لاءِ هڪ ست
ٽيٽي، انجي هيٺان اها ساڳي ست هاڻوڪي
صورخطي ۾ ڏيان ٿو.

ٿو نه ڪري ٿو، توه منڪادو مهار ڏي
ٿو نه گهڙي ٿو، توه من ڪاڍو مهار ڏي
(سهڻي)

هتي به لفظ ”من ڪاڍو“ گڏي منڪادو
لکيو اٿن.

بمبئي ڇاپي واري رسالي ۾ ڪيترائي
اهڙا بيت، بلڪ سون جا سر آهن، جي
ٽرمپ صاحب واري رسالي ۾ ڪنهن
ڌاريو ڪلام به جيترو نسخي ۾ آهي، تيتر
ٻئي ڪنهن به نسخي ۾ ڪونهي. هيءُ رسالو
به ضرور ڪنهن دستخط نسخي تان تيار ٿيو
هوندو. انهيءَ مان هيڪاري وسهڻ لاءِ
سبب ٿئي ٿو، ته اڳي رسالي جا علحدا
علاحد دستخط موجود هئا، جنهنڪري هيءُ
رسالو ٽرمپ واري رسالي سان ملي نٿو اچي.
بمبئي جو ٻيو ڇاپو

مرحوم مرزا قليچ بيگ پنهنجي ڪتاب
”احوال شاه عبداللطيف ڀٽائيءَ“ جي
صفحو ۶۹ ۽ ۷۰ ۾ رسالي جي ڇپجڻ جي
ذڪر ڪندي ڄاڻايو آهي، ته ”هڪڙو
ٽرمپ صاحب جي اهمال سان جرمنيءَ
جي ليپزگ شهر منجهه ۱۸۶۶ع ۾ ڇپيو ۽ ٻيو

ٿيو سگهان نه جنهن هوشيار پڙهيل ڏهه
جي مدد سان ٽرمپ صاحب پاڻ وارو
رسالو تيار ڪيو، تنهن سچ پچ ڪي خود
ڪشيديون پڙهڻيون لکيون آهن، يا خود
انهن قلمي نسخن ۾ ڪي غلطيون هيون.
ايترو چوندس ته ٽرمپ صاحب وارو
رسالو گهڻن نسخن کان چڱو آهي. اهو به
ثابت ڪري ڏيکاريندس، ته سندس
رسالي جنهن ڪي ڪي پڙهڻيون خود ڊاڪٽر
گر بخشاڻيءَ وارين ڪن ڪن پڙهڻين کان
وڌيڪ صحيح ۽ سهڻيون لڳن ٿيون. ٽرمپ
صاحب واري رسالي ۾ به هڪ خوب
آهي. ڊاڪٽر گر بخشاڻيءَ پاڻ به لکيو آهي
ته ”هڪ وڏي خوب منجهس هيءُ آهي
ته جيڪي وايون درج ڪيون ويون آهن،
سي درحقيقت شاه جون آهن، جن جي
عيوض ٻين ڇاپن، ۽ ڀٽ ۽ بلڙيءَ وارين
نسخن ۾، ناچن ۽ مسخرن وايون وايون
داخل ٿيل آهن.“ انهن خوبين هوندي
به ٽرمپ صاحب وارو رسالو ”صحيح ۽
سچو نسخو“ ڪوٺي ٿيو سگهي. ٽرمپ صاحب
ڪي بوطانيه (بوٽس) سرڪار پٽي جي
چڱي مدد ڪئي هئي، ته به سر مارئي ۽
بيانات ڏهه سو ڇپائي ڪن سگهيو. جيڪو
مضمون هيٺو رسالي ۾ آهي تنهن ۾ ڪٿي
ڪٿي سهرون ۽ ٻيون غلطيون آهن، جنهن
ڪري ڇوڻو پوي ٿو، ته ”صحيح ۽ سچو
نسخو“ جنهنڪري چڄي سو ڪونهي، ته به
گهڻن نسخن کان چڱو آهي.

بمبئي ڇاپي وارو رسالو

ڊاڪٽر ٽرمپ پاڻ وارو رسالو سنه ۱۸۶۶ع
۾ ڇپايو، ته ٻئي سال ۱۸۶۷ع ۾ قاضي ابوالهيم

قاضي صاحب ابوالهيم جي سعي سان بمبئي منجهه ۱۸۶۷ع ۾ ڇپيو. معلوم ٿو ٿئي، ته ٽيون ڇاپو به بمبئي جو آهي، جو اڃا به غلط آهي. پهرين ڇاپ لوهي قلم ۾ آهي ۽ ٻي ڇاپ هٿ جي لکيل آهي. ٻيون نسخو بمبئي جي ڇاپ وارو اصلوڪي رسالي جو ٺٺل چوڻ ۾ اچي ٿو. ”مطلب ته مرزا صاحب جي لکڻ موجب بمبئي ڇاپي وارو هٿ جو لکيل (لٽو گراف) نسخو اصلوڪي رسالي جو ٺٺل چوڻ ۾ اچي ٿو، پر آهي اهو به غلط.

ڊاڪٽر گربخشاڻي به مٿي ذڪر ڪيل ڳالهه ڏي اشارو ڪري، پنهنجي رسالي جي منڍ واري صفحو ۱۶۸ ۽ ۱۶۹ (”مقدمه لطيفي“ جي صفحو ۲۲۷) ۾ لکيو آهي ته ”ڪن ماڻهن جي دل لي وهم ويند آهي، ته اهو ڇاپو (بمبئي وارو) اصلوڪي رسالي جو سچو ٺٺل آهي. پر هن ڇاپي جهڙو ردي نسخو هڏهين هٿ نه ايندو. سنڌ ۾ جيڪو به ڪن ڪچري جهڙو ڪلام، جو شاه جي نالي ڳائيندا آهن، يا جيڪي بيت مسخرا مجلسن ۾ راند وجهندي چوندا ويندا آهن، سي سڀ سواءِ ڪنهن نميز جي منجهس ٺٽيا ويا آهن.“

ڊاڪٽر گربخشاڻي پنهنجي رساليءَ جو ”مقدمه“ (مهاڳ) ڪٿي ڳورو ۽ ڪنڀرو ٿي لکيو آهي، ته ڪٿي وري پنهنجي لکڻ ۾ هٿن گهر ڪهلائي ڏيکاري اٿس. رسالي جي هر هڪ نسخي کي عزت جي نگاه سان بهارڻ واجب آهي. البت اهي مٿيان لفظ شاه صاحب جي بيتن بابت ڪين چيا

اٿس، ته به ڪنهن ڌارئي جي ڪلام بابت هن ريت لکڻ ٺٽو جڳائي. مونکي خبر نه آهي ته قاضي ابوالهيم ڪير هو، جنهن بمبئي ڇاپي وارو رسالو ڪڍيو، پر ايترو چئبو ته صدق وارو مڙس هو، تنهنڪري ئي تڪليف وٺي هيءُ لڪل خزانو ظاهر ڪيائ. اهو سچ آهي ته منجهس ههون ۽ ٻيون غلطيون گهڻيون آهن، جنهن ڳالهه جو مرزا صاحب به ذڪر ڪيو آهي. انهيءَ نسخي جا ڪيترائي بيت، ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پنهنجي رسالي ۾ ڪين ڏنا آهن. اهوئي سبب هو، جنهنڪري مسٽر ڄيمل پورام سندس رساليءَ جي پهرين ٽي جلد ڇوڄڻ شرط اعتراض اٿاريو هو. پر مان پنهنجي سرانهيءَ ڳالهه تي ڪوبه اعتراض ڪون ٿو اٿانديان. هن لاءِ سبب آهن. هڪڙو ته بمبئي ڇاپي واري رساليءَ جا ڪي بيت مونکي پاڻ اهڙا پيا لڳن، جي شاه صاحب جا ڇيل ٿي ڪين ٿا پائجن. مثلاً سهڻيءَ جي داستان ستن جي پڇاڙيءَ ۾ هيءُ بيت ڏنل آهي:—

(۱) ٻارهن کن، ٻيهر ٽڙ،

ٽڙ ٽڙ مٿي ٺاڻڪ.

عشق جني جو سانڪ.

ٻجهان سي نه ٻڌنديون،

(۲) ٻارهن کن، ٻيهر ٽڙ،

ٽڙ ٽڙ ئي پٽون،

اٿيو آڏي ۽ رات ۾،

سهڻي ڏٺي ستون،

چڏيو ڪير ڪٿون،

لڏي لهرين و ڇهر.

(۳) ٻارهن کن، ٻٽيهه، ٿڙ،

ٿڙ ٿڙ مٿي لوت،

(۴) عشق جني جو قوت،

بجهان سي نه ٻڌند يون.

ٻارهن کن، ٻٽيهه، ٿڙ،

ٿڙ ٿڙ آئي جو،

هيڪڙي رهي ٻو،

بيون مڙيئي لنگهيون.

اهو سچ آهي ته هنن بيتن ۾ ”بجهان سي

نه ٻڌند يون“ لفظ ڪم آيل آهن، جي شاه

صاحب ٻئي هنڌ به ڪم آندا آهن:-

”ساڻي جني سچ، بجهان سي نه ٻڌند يون.“

پر انهيءَ سبب ائين ڪين چئبو ته مٿيان

بيٺ به انهيءَ جا جوڙيدار آهن.

مٿين بيتن جي مضمون تي به تڏيان ڏيڻ

گهرجي. مونکي دل سان نٿو لڳي ته ”ٿڙ

ٿڙ ٿي پتون،“ ”ٿڙ ٿڙ ٿي لوت“ ۽ ”ٿڙ ٿڙ

ٿي جو“ شاه صاحب جا چيل لفظ آهن.

پر هٿين ڳالهيون ٿي هون ٻڌي ڪين سگهجي.

اسين ڪو شاعر جي بيٺ مان ٻيهي ڪين

نڪتا آهيون، جو هون ٻڌي چئون ته هيءَ

ڳالهه هونءَ نه آهي، هئن آهي. ڊاڪٽر

گربخشاڻيءَ بهمڙي چاڻي واري رسالي تي

تڏيان ڏنو آهي، ۽ انهيءَ چاڻي واريون

عاهد يون پڙهڻيون ڏنيون اٿس. باقي

ايترو ڪيو اٿس، جو جيڪي بيٺ رڳو انهيءَ

نسخي ۾ آهن، ۽ ٻئي ڪنهن به نسخي ۾

ڪينهن، سي سڀ ڌار ٻيو ڪلام سمجهي

چڏي ڏنا اٿس. ائين ڪيو اٿس ته خوشي

سندس، جو ائين به ڪا ٿي ٻئي ڏيئي

ڪين سگهندا سون، ته اهو - چ - چ - شاه

صاحب جو ڪلام آهي. گهڻو مٿو نه ڪٽي

ائين سمجهندا سون ته سڄو رسالو نه، پر

”منتخب“ ڪڍيو اٿس. مکيه ڳالهه جا

اسانکي ڏسڻي آهي، سا هيءَ آهي،

ته جيڪي به لکيو اٿس، تن جي صحيح

پڙهڻين ۽ صحيح معنائن ڏيڻ ۾ ڪيتري

قدر سو پارو ٿيو آهي. جيڪي بيٺ نه ڏنا

اٿس، سي بهمڙي چاڻي واري رسالي ۾

قائم بيٺا آهن، تنهنڪري مان پنهنجي

سراها ڪا وڏي ڳالهه نٿو لکيان.

بهمڙي چاڻي واري رسالي جي بي هڪ

مکيه ڳالهه جا ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ به ڪا نه

جا چي آهي، مثلاً

”هٻس جي ميدان ۾ عاشق ٿي آچام“

(يمن ڪلياڻ ۶)

آچام معنيٰ هدف يا نشان جو چٽجي

(Target). اهو اصل پارسي لفظ آهي

”آماچ“ ۽ پڻ سنڌيءَ ۾ الجوا چارئي اولڻو!

هيءَ معنيٰ اصل ۾ حرم آخوند حمديءَ

ڀت واري ٻڌائي هئي، نه ته چڱا چڱا

پارسي ڄاڻو به اهو لفظ سمجهي نٿي سگهيا.

بهمڙي واري نسخي تيار ڪرڻ جو ڪم

قاضی ابوالهيم پاڻ ڪيو يا ٻين کان به مدد

ورتي هوائين، نٿو مان چئي نٿو سگهان؛

باقي انهيءَ رسالي مان ايترو ظاهر آهي،

ته اهو ”آچام“ لفظ نه سمجهي سگهيا

آهن، ته اهو لفظ ئي ڦيرائي، انهي بدوان

لکيو اٿن ”آچام“ ۽ رسالي جي حاشيءَ

تي انهي معنيٰ لکي اٿن ”شينهن جو ٻچو“!

هن مان ظاهر آهي ته مصراع جي معنيٰ

هئن سمجهي هوائون، نه ”اي عاشق،

ڏنل آهن، سي به هن ۾ داخل ڪيون ويون آهن. مطلب ته اهو ڪلام جو اڪثر ڌاريو ڪري ليکيو آهي، سو به هن ۾ گذرو اٿس. ان ۾ بهو به ڪيترو ڌاريو ڪلام آهي. مونکي ڏاڍي خبر آهي، ته هيءُ نقون رسالو سر ڳواسي راءِ بهادر ڪوڙيمل چندن مل ڪلڙائي سوڌي ٿيا و ڪيو هو. هو صاحب ان وقت حيدرآباد ٽريننگ ڪاليج جو پرنسپال هو ۽ سنڌ جو ايڊيوڪيشنل ٽرانسليٽر به ڀاڙ هو. رسالي جا ”پروف“ سر ڳواسي ماسٽر اوڌوداس سترامداس جا ڇپا هئا جنهنجو جوڙيل ڪتاب ”پانما لا“ اڄ تائين مشهور آهي. رسالي جو سمورو ڪم اڃا پوروئي ڪم ٿيو، ته ديوان ڪوڙومل پمشن ٿي ويو. سندس جاءِ تي ديوان ٽاراچند شوقيرام (هاڻ ”راءِ بهادر“) حيدرآباد جي ٽريننگ ڪاليج جو پرنسپال مقرر ٿيو. جنهن رسالي جو باقي رهيو ڪهيو ڪم پورو ڪري، ڏيما ڇي ٿي صحيح پائي. مونکي انهن حقيقتن جي به وقت سڏ هئي. انهيءَ وقت ڌاري مرزا قليچ بيگ، ديوان ڪوڙومل ۽ مان پنهنجا ڪتاب ”قيصر به پريس“ حيدرآباد ۾ ڇپجڻ لاءِ ڏنڊا هواسين. انهيءَ پريس ۾ هنن ٻنهي سنڌي عالمن سان منهنجي واقفيت ٿي ۽ پوءِ پريس جو ٽوڙو ٽيو، جو توڙ تائين هلندو آيو. انهيءَ پريس جي ٽائي سبب مان ديوان ڪوڙيمل وٽ ٽريننگ ڪاليج ۾ گهڻو ويندو هوس، ۽ انهن ڳالهين جي سنڌ پيم. هيءُ نقون رسالو ڇپجي پڌرو ٿيو ته به وقت ٽرمپ صاحب واري رسالي ۽

محببت جي ميدان ۾ شير جو بچو يعني بهادر ٿي بيٺو. هن هڪڙي مثال مان ثابت آهي ته جيڪو لفظ ڪمن سمجهڻ ۾ نه آيو آهي، سو پنهنجي مرضيءَ تي ڦيرائيندا ويا آهن!!! خود بهڻي چاٻي واري مولف قبول ڪيو آهي، ته اهو ڪٿي پڙهڻيون ڦيرايون اٿس. ههڙي نسخي تي ڪيتري قدر پروسو ڪوڙ گهرجي، تنهن ڳالهه جو فيصلو ڀلي ته پڙهندڙ ڀاڙ ڪن. هيءَ ڳالهه بهو يا نين ديوان ليلادرام سنگ سنه ۱۸۹۰ع ڌاري ڇاپي هئي. پنهنجي رسالي جي لغت ۾ ”نلاش“ ۽ ”اڇام“ لفظن جي معنيٰ ڏيندي، انهيءَ ڳالهه جو ذڪر ڪيو اٿس. اها اڻڻا لهن وڙهين جي ڳالهه مونکي به هينئر هنن ليکن لکيندي ياد پيئي آهي.

تعليم کاتي وارو رسالو

سنه ۱۹۰۰ع ۾ تعليم کاتي وارن شاهه جو رسالو هاڻوڪي صورتخطيءَ ۾ ڇپائي پڌرو ڪيو. انجي مندر ڄاڻايل آهي، ته جڏهن فائن صاحب سنڌ جو ايڊيوڪيشنل انسپيڪٽر هو، تڏهن هن صاحب پٽ واري رسالي تان هڪڙو نقل تيار ڪرايو هو. اهو دستخط سنڌ جي ايڊيوڪيشنل ٽرانسليٽر کي موڪليو ويو، جنهن ٽرمپ صاحب واري رسالي، بهڻي چاٻي واري رسالي، ۽ هڪ ٻئي دستخط رسالي سان پيئي ۽ سڌاري تيار ڪيو. تنهنڪا سوانه ٽرمپ صاحب واري رسالي ۾ سر ڪاٺائيءَ جي پٺيان جيڪا ”منڊ“ ڏنل آهي، ۽ بهڻي چاٻي واري رسالي ۾ سر سسئي آيو ۽ سر رامڪليءَ جي پٺيان جيڪي سي هر فيون (ٿيهه اڪرون)

غلطيون، سو انهيءَ ڳالهه جو ايترو نه ويچار
ٿيس، جو مون واري ليڪه جي پاسي کان،
هڪ ٿلهو نشان ڪڍي، مسيلنيءَ جو ٻوڇو
تعليم کائي واري کي ڏياري موڪليائين،
نه هينجئون اڪيون پٽيون. گهڻوئي ڇوڙو
پيدا ٿيو ۽ ٻوڇو هڪ ڇڙو جو ابداءِ رهڻوئي
ڪو نه. اڃا انهيءَ ڳالهه کي انهيءَ ورهه ٿي
ويا آهن، نه به درستين ڪرڻ ڏاڙن،
اهو رسالو اڃا ائين جو ائين پيو ڇڄي!
هتي وجهه وٺي، سنڌ جي ڊاڪٽر
آف پبلڪ انسٽرڪشن کي عرض ٿو ڪريان
ته بنا دير، ڊاڪٽر گر بخشاڻيءَ ڀارن جي،
هڪ ننڍڙي ڪاميٽي مقرر ڪري جا انهيءَ
رسالو سوڌو جوڪم ڪري. مون کي
جيڪڏهن خدمت ڪرڻ جو وجهه ملندو،
نه گهڻي خوشيءَ سان، بنا ڪنهن اجوري
جي، ڪم ڪرڻ لاءِ تيار آهيان. قاضي
صاحب جلد پيشن ٿي وڃڻو آهي. تعليم
کائي سان الوداع ڪرڻ کان اڳ، جيڪڏهن
هيءَ ضروري ڪم ڪري، سنڌ سان پنهنجا
يال پلائيندو، ته سنڌ جي ساهت ۽ سندس
نالو هميشه لاءِ ياد رهندو. منهنجو ڪم
عرض ڪرڻ ۽ اڳلن جي اختيار.

مرزا صاحب وارو رسالو

سنه ۱۹۰۰ع ۾ تعليم کائي واري رسالو ڇپائي
پڌرو ڪيو، ته مرحوم مرزا قليچ بيگ اهو
ٽو مپ صاحب واري رساليءَ ۽ بمبئي ڇاپي
واري رساليءَ ۽ ڪن دستخط نسخن سان پيشيو.
عجب نه اهو، جو ڪو به نسخو منڍ کانوئي
ڀڄاڙيءَ لاءِ هڪٻئي سان ملي نٿو اچي.
هڪڙن نسخن ۾ هڪڙا بيت، نه ٻين ۾ ڪي

بمبئي ڇاپي واري رسالي سان پيشيم، نه
مون کي منجهس ڪي ڇاپي جون ڇوڪون
۽ ڪي نوان گهوڙا نظر آيا. ٻو رسالي جي
غلطين لاءِ ڪو به هڪ ڇڙو جوابدار هڻوئي
ڪو نه، ٻوڇو ڏوهه ڪنهن کي ڏئي ٿو؟

سنه ۱۹۰۰ع ۾ ساڌوئي-ايل-واسواڻي
ڪراچيءَ جي ڊي-جي سنڌ ڪاليج ۾
بي-اي ڪلاس ۾ هو. انهيءَ سال سندس
تهر ڪ سان ڪاليج مسيلني جاري ٿي،
جنهنجو پهريون ۽ مکيه مهم ڀاڱو هو. مون
سان ورهين کان رستو هوس، تنهنڪري
مسيلنيءَ جي پهرين ئي پرچي لاءِ، سندس
ڇوڙ ٿي، ليڪ سنڌيءَ ۾ مون لکي ڏس،
جي منهنجي صحيف سان ڇاپي پڌرا ڪيا *
هن ٽئين رسالي جو سما لوچن به لکي موڪليو
مالس، جو مسيلنيءَ جي ۱۹۰۰-۱۹۰۱ع واري
پرچي ۾ منهنجي صحيف سان ڇاپي پڌرو
ڪيا آهن. مسين مسين ٿيون رسالو هاڻوڪي
صورتحال جي ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو، تنهن ۾ به

* ساڌو واسواڻي جو نالو ”ٿانورداس“
اصل ۾ آهي سنسڪرت لفظ ”سٿانورداس“.
انهيءَ سبب ڪاليج مسيلنيءَ ۾ پنهنجن
ليکن جي هيٺان پنهنجو نالو ڄاڻائيندو هو
”ايس. وي. داس“ S. V. Das سنسڪرت
۾ ”سٿانورداس“ معنيٰ غير متحرڪ يا نه ڇرندڙ
يعني سدائين قائم يا اچل ۽ انجو ضد آهي
”جنگم“ معنيٰ متحرڪ يا ڇرندڙ. مطلب
نه ڌڻي، جو قدبر کان قائم ۽ اچل ۽ اڏول
آهي، تنهنجو ”داس“ يا ”ٻانهو“، سو
آهي ”ٿانورداس“. نالو بيشڪ -ٺو
اٿس!

(پ. م. آ)

وچائين بيا! ٽرمپ صاحب جي رسالي جي ڪنهن بيت ۾ ٻه سٽون، نه بمبئي ڇاپي واري رسالي ۾ ئي، بلڪ ڪٿي ڇا! مرزا صاحب مڪنت ڪري سڀني نسخن وارا بيت هيڪاندا ڪيا، نه پڙهندڙن کي اهي سڀ آساني سان هڪڙي هنڌ ملن. انهيءَ مواد سان پاڻ وارو رسالو تيار ڪيائين، جو ۱۹۱۳ع ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو. مطلب نه انهيءَ ڪم ڪوڙ ۽ صحيح پڙهڻ هڪ ڪوڙ ۾ ٽيهن ورهيه لڳي ويس، نه به رسالي جي ڇپا ٿيندڙن کان هڪ ٿامي جي پائي به ڪانه ورتائين. هن مان پڙهندڙ سمجهي سگهندا، نه هن صاحب به لاطمع ٿي، سنڌ جي هيءَ خدمت ڪئي. پنهنجي جوڙيل ڪتاب ”احوال شاهه عبداللطيف ڀٽائي“ ۾ رسالي جي جدا جدا نسخن جي ذڪر ڪندي، لکيو هو ائين ته ”صحيح ۽ سچو نسخو شاهه جي رسالي جو اڃا به گهربل آهي. سگهوئي ڪنهن علم واري کي دل ۾ خيال نونڌو، جو اهڙو ڪتاب ڇاپائي پڌرو ڪندو، نه پڙهڻ وارا پڙهي، خوش ٿي، دعا ڳيو جي ڪندا.“ پاڻ پنهنجيءَ ڀڄنديءَ سارو اها مڪنت ڪري، دعا ڳيو جي ڪئي، راهه رباني وٺي، هليو ويو، پر لالو اڃتائين پيو ڳاڻجيس.

ڊاڪٽر گر بخشاڻي ۽ وارو ڇاپو

ڊاڪٽر گر بخشاڻي شاهه جي رسالي جو ڪم جنهن وقت هڪ ۾ ڪنڀون، تنهن وقت رسالي جا مٿي ذڪر ڪيل سڀ ڇاپا موجود هئا. سندس رسالي جو جلد پهريون ۱۹۲۳ع ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو. انهيءَ ڊيپاڇي

هيٺان ڄاڻايل تاريخ ۱۵ ڊسمبر ۱۹۲۳ع آهي. منڍ ۾ پاڻ لکيو اٿس ته ”سڀ ڇاپا، ۽ ٻڙي ۽ ۽ پٽ وارا جهونا قلمي نسخا پڙهي، رسالي جو حتي المقدور صحيح نسخو تيار ڪيو ويو آهي.“ وري هڪ ورهيه کانپوءِ جلد ٻيو ڪڍيائين، جنهنجي ڊيپاڇي هيٺان ڄاڻايل تاريخ ۱۹ ڊسمبر ۱۹۲۴ع آهي. انهيءَ منڍ ۾ لکيو اٿس ته ”ٻيو سيد غلام حيدر شاهه، سجاده نشين درگاهه ڪرپي ۽ جي ڪوشش ۽ مهر بائيءَ سان هڙها ٺهيس مرموم مير عبدالڪريم خان ٽالپر وارو مشهور جهونو قلمي نسخو هڪ اچي ويو، جنهن ڪري سڀني بيتن جي انهيءَ نسخي سان ٺهين سو بيت ڪوڙي پيئي.“ پروفيسر گر بخشاڻي پوءِ ڊاڪٽريءَ جي ڊگري حاصل ڪوڙ لاءِ ولايت آسهيو. پروفيسر ميوزيم لنڊن وارو مشهور قلمي نسخو آلي ڏنائين ۽ انجون اڪيڊمون پڙهڻيون جلد ٺهين ۾ ڏنيون اٿس. مطلب نه نسخن پيٽڻ سان حد ڪري چڪو آهي. هاڻ اچو ته ڏسون ته سندس تيار ڪيل نسخو ڪيتري قدر صحيح آهي.

صحيح نسخو ڇاڪي چئجي؟

ڊاڪٽر گر بخشاڻي جي رسالي جو جلد پهريون ڊسمبر ۱۹۲۳ع ۾ ڇپجي پڌرو ٿيو، ته پهرين ٻي ٻي ٻي ٻي سنڌي عالم مستر جهنمل پورام هو، جنهن ڏانهن ڪٿي ته ”پروفيسر گر بخشاڻي جيڪو نقون رسالو پيو ڪڍي، تنهن ۾ وڏي ۾ وڏي گهٽتائي اها آهي، نه انهيءَ رسالي مان شاهه جو هڪ وڏو ڀاڱو ڦٽو ڪيو ويو آهي. ڪڍي ڇڏيائين.

بيٽن جو عدد اٽڪل هڪ هزار اچي ٿيندو. ” هن رانزليج جو سر بستو ڏکڻ اڳيئي ڪيو اٿم. مسٽر چينمل گهڻو زور هن ڳالهه تي ٿي ٿو ڏئي ته بمبئي چاڻي واري رسالي جا بيمب ڊاڪٽر گر بخشاڻي پنهنجي رسالي ۾ گڏي. بمبئي چاڻي واري نسخي جو ڏکڻ به هن ليڪر اڳيئي ڪيو اٿم. هتي فقط ايترو ڄاڻايان ٿو، ته الهی ۽ رانزلي ۽ بند ٿيڻ کانپوءِ هڪ ٽيهن صفحن جي ڪتاب پڙي ڄاڻائي پڌري ڪيائين، جنهنجو نالو ئي آهي ” رسالي جو صحيح نسخو ڇا ڪي ڇڏي؟“ الهی قيمت به آيا آهي ۽ اڄ به ملي سگهي ٿي. مون بروقت الهی ۽ ڪتاب پڙي ۽ بابت ڪنهن به اخبار ۾ هڪ اکر به ڪو نه لکيو. منهنجو نه پاڻ مطلب ئي اهو هو، نه ڪٿي مات ٿئي، نه گر بخشاڻي ۽ جي وڌيڪ ڪم ڪرڻ تي دل وري ۽ ٻيا جلد به ڪڍي. پر حقيقتون هي ۽ سوال اهڙو آهي جنهنجو جواب مسٽر چينمل بيشڪ لهڻو. اهو جواب رکي رکي هيٺ ڏيان ٿو، ڇا ڪارڻ ته ڊاڪٽر گر بخشاڻي هن وقت تائين پنهنجي رسالي جا ٽي جلد ڪڍي چڪو آهي ۽ باقي رهيل چوٿين جلد ڪڍڻ جو حال نه خيال ئي لاهي ڇڏيو اٿس. انهي سبب پوڻا ميل ٻڌڻ جو وقت ئي هي ۽ آهي.

رسالو جو صحيح نسخو ڇا ڪي ڇڏي؟ رسالي جو صحيح نسخو اهو ڇڏي جنهن شاه صاحب جو نالو، سمورو ۽ صحيح ڪلام ڏنل هجي. اتي سوال اٿندو، ته ڊاڪٽر گر بخشاڻي ۽ واري رسالي کي الهی موجب صحيح نسخو سڏي سگهيو يا نه؟ هن جو جواب

بيٽر ڪ ڇڏو ” نه“. مٿي اڳيئي ڄاڻايو اٿم، ته شاه جي رسالي جو اوائلي نسخو جو ” گنج“ سڏجي ٿو، تنهن مان اڄ تائين ڪي ڪي بيمب اهڙا ٻيا ٻين، هي هڏو ڪتب ٿا ۽ ڇوڪري پڌرا نه ٿيا آهن. مطلب ته شاه صاحب جو ڇپيل ” سمورو“ ڪلام، ڪنهن به ڇپيل نسخي ۾ ڪونهي. ڪي بيمب جي ٻين نسخن ۾ آهن، ۽ ڊاڪٽر گر بخشاڻي ڪين ڏنا آهن، تن مان جيڪڏهن ڪي سچ پچ شاه صاحب جا ڇپيل ثابت ٿيندا، ته الهی حالي ۾ به اهو ئي مٿيون جواب لاڳو ٿيندو. هتي ٻيو سوال هي ۽ اٿندو، ته جيڪڏهن ٻين نسخن وانگر سندس رسالي ۾ به شاه صاحب جو ” سمورو“ ڪلام ڏنل ڪونهي، ته پڻا ” نه“ شاه صاحب جو ڪلام ڏنو اٿس يا نه؟ هن جي جواب ۾ فقط ايترو چئي سگهيو، ته ڪوشش ئي اها ڪئي اٿس ته ” نه“ شاه صاحب جو ڪلام ڏجي ۽ پر هن بابت به سوڀ-هٽن ئي آيا هڪ سان ڪجهه به وڌيڪ چئي ڪين سگهيو. مثلاً سر معذوري ۽ جي فصل پنجن جي پٺيان جيڪا ” وائي“ ڏني اٿس، تنهن ڏي تازو مسٽر لالچند امر ڏنل منهنجو ڏيان ڇڪايو آهي، تنهنڪري اها هتي ڏيان ٿو. وهر واءِ وڃي، جئن ڪنهن ۽ تئن ٺهندن ۽، ڪنهن اچي ڪاڪهي، ڪنهن اچي ڪا چئي، امل پائيان ان ڪي، سا چن منڪي جا چئي، پير پٽائين ڪوٺرا، رائي ڪيس رچي، منهن ڪر معذوري ڏي، پنهنون ڄام پرچي، مولڪي ٺهين مارو، جتن جا چئي، وندر وائڙين تي، ڪانڌي ٿيندم ڪيچي.

نسخو ٺيار ڪيو ويو آهي. مٿين قلمي نسخن مان، بلڙي وارو نسخو سنه ۱۷۸۰ع جو لکيل آهي، يعني شاه صاحب جي وفات کان اٽڪل اٺاويھ ورهيه پوءِ. هاڻ چڱي ريت سمجھڻ ۾ ايندو، ته سندس ئي لکڻ موجب برٽش ميوزيم واري نسخي کان به بلڙي شريف وارو نسخو وڌيڪ آڳاٽو آهي. انهيءَ سبب جيڪر چئجي ته بلڙي شريف وارو نسخو پاڻ وڌيڪ صحيح ۽ متسند ليکڻ گهرجي. پر پهرين جلد جي منب ۾ پاڻ هٿن به لکيو اٿس ته ”خود پٽ ۽ بلڙيءَ وارن نسخن ۾ ناچن ۽ مسخرن واريون وايون داخل ٿيل آهن“ (صفه ۱۶۸). پر هٿين باب منب واري صفه (ب) ۾ لکيو اٿس، ته ”جزوي جاين تي، جتي چاڻي يا قلمي نسخن جون پڙهڻيون نهائين فاسد نظر آيون آهن، اتي ڦيا سي پڙهڻيون اختيار ڪيون ويون آهن.“ سندس هٿن لفظن مان ظاهر آهي، ته بلڙي شريف ۽ پٽ شريف وارن نسخن بنسبت به سندس اها راءِ آهي، ته انهن ۾ ڪٿي ڪٿي فاسد (غلط بگڙيل) پڙهڻيون آهن، جنهنڪري اهڙن هنڌ کيس ڦيا سي پڙهڻيون اختيار ڪرڻيون پيون. ڦيا سي پڙهڻين اختيار ڪرڻ کانپوءِ جي حالت به ڏسو.

هندو ديسان ڏيس، مل نه ملي واريون،
فقير اٿي ويس، امل ڏين اٿورا.
(ساموئي)

جلد پهرين جي ”معنيٰ ۽ شرح“ واري ڀاڱي (صفه ۴۸۸) ۾ هن بيت بابت لکيو اٿس ته، ”هن بيت جو اڳين توڙي پوين بيتن سان ڪوبه لاڳاپو ڪونهي ۽ ازاله سواءِ

مستر لالچند جو چوڻ آهي ته هيءَ وائي شاه صاحب جي چيل ٿي ڪانه ٿي پاتجي. پوءِ ڇو ڏني اٿس؟ مونکي به اها ”وائي“ ڪنهن ٽياڪڙ جي جوڙيل سمجهه ۾ اچيئي. پڙهندڙن جو ڌيان خاص طرح قافيه وارن لفظن تي ڇڪايان ٿو، جن ۾ ”چئي“ لفظ ئي گهڻو ڪم آيل آهي. بي ڳالهه ته ”چئي، رچي، ورچي ۽ ڪيچي“ لفظ قافيه ۾ ڪيتري قدر ملن ٿا ۽ سهڻا لڳن ٿا، تنهن جو فيصلو ڀلي ته پڙهندڙ پاڻ ڪن.

هاڻ باقي ڳالهه هيءَ رهي، ته جيڪي به وايون ۽ بيت پنهنجي رسالي ۾ ڏنا اٿس، تن جون پڙهڻيون ”صحيح“ آهن يا نه ۽ وڏو انهيءَ هڪ ڳالهه ڪري سندس رسالي کي ”صحيح نسخو“ ڪوٺي سگهجي ٿو يا نه؟ هنجو جواب مان ڌيان ڀريو ڪو ڏئي، تنهنڪن بهتر ته ڏسون ته ڊاڪٽر گربخشاڻي پنهنجي رسالي بابت پاڻ چاڻو چوي، کائس روبرو ٻيڻ جو ڪوبه ضرور ڪونهي، ڇاڪاڻ ته کيس جيڪي به چوڻو آهي، سو پنهنجي رسالي ۾ اڳيئي لکي ڇڏيو اٿس. جلد ٽئين جي منب ۾ چيو اٿس ته ”برٽش ميوزيم واري مشهور قلمي نسخي ۾ آيل پڙهڻيون به ڏنيون ويون آهن. اهو نسخو ارڙهين عيسوي صديءَ جي آخر ڌاري، شاه جي وفات کان قريب چاليهه ورهيه پوءِ لکيو ويو هو، جنهنڪري سندس پڙهڻيون صحيح ۽ متسند آهن.“ سندس هيءَ ڳالهه هيڏينءَ حقيقت سان پيٽي.

جلد پهرين جي منب ۾ لکيو اٿس ته ”سڀ ڇا ۽ بلڙيءَ ۽ پٽ وارا جهونا قلمي نسخا پيٽي، رسالي جو حتمي المقدور صحيح

وڌيڪ صحيح پڙهڻيون

سر يمن ڪلياڻ جي فصل ستين جي پٺيان جيڪا ”وائِي“ ڏنل آهي، تنهنجي بهرين مصراع ڊاڪٽر گر بخشاڻي ۽ هٿن لکي آهي:-
 ”سپريان جي سونهن جي، ڳالھ، ڪين وڃي“
 ”ڳالھ، ڪين وڃي“ جي معنيٰ لکي اٿس
 ته ”اها ڳالھ، وسرڻ جي نه آهي.“ هيءُ
 پڙهڻي بمبئي چاڻي واري رسالي ۾ ڏنل
 آهي، پر سڄي رسالي ۾ شاه صاحب پڻي
 ڪنهن هنڌ به ڪونه چيو آهي ته سڄڻن جي
 سونهن جي ڳالھ، ”ڪين“ وڃي يعني وڃڻ
 جي نه آهي. ٽرمپ صاحب اها مصراع
 هٿن لکي آهي:-

”-سپريان جي سونهن جي، ڳال ڪي نه وڃي“
 يعني سڄڻن جي سونهن جي ڳالھ، ”ڪي“
 (ڪٿي) نٿي وڃي يعني بيان ڪرڻ کان
 ٻاهر آهي. سڄي رسالي ۾ اهوئي خيال
 ٽپ ٽپ ظاهر ٿيل آهي. مثلاً
 ”سپريان جي سونهن جي، آڳال ڪريان ڪيھي؟“
 (ڪنڀاٽ)

ڊاڪٽر گر بخشاڻي ۽ ڪي هيءُ پڙهڻي
 ٻڌايم، ته کيس به وڻي.

”ڪمندڙن خير ڪين، چوندڙ ڇڱا نه ٿيا.“
 (يمن ڪلياڻ)

خير ڪين معنيٰ خير سلامتي يا آئند. هيءُ
 مزي جهڙو مرڪب لفظ آهي. اڳ عربي
 نه هت سنسڪرت! هيءُ لفظ اڪثر رڳو
 ۾ عام آهي. ٿري ماڻهو اڃتا ٿين هڪٻئي
 کي ڪيڪارڻ مهل چون ته ”ڇاڪ، جوڙ،
 سڪرارو، خير ڪين، هوڪاري ۾، روڙا
 پلا يعني ڇڱا پلا وغيره. ڪي ”خير ڪين“

يقين سان چئي نٿو سگهجي، ته پڙهڻي
 ڪهڙي صحيح آهي، ڇو ته سڀني نسخن ۾
 ”لمليواريين“ لکيل آهي. هتي ڏسو
 ته پاڻ ڏانهن ڪٿي اٿس، ته صحيح پڙهڻي
 جو پتو ئي ڪونه ٿو پوي. سندس رسالي
 جي جلد پهرين جي منڍ مان جيڪي لفظ
 مٿي ڄاڻايا اٿم، تن ۾ پاڻ به ”حتي المقدور“
 لفظ ڪم آندا اٿس. مطلب ته وس پڇندي
 صحيح پڙهڻيون ڏنيون اٿس ۽ پوئس ميوزيم
 وارو نسخو هتي ملڻ تي لامڪن آهي، تنهن
 جو به فائدو ورتو اٿس، ته به ائين ڇوڙ
 پوي ٿو ته ”صحيح نسخو“ جنهنڪي ڇڏجي
 سو ٻنهي آهيئي ڪونه. ايترو چئبو ته رسالي
 جا جيڪي به نسخا ڇپيل ٿوڙي اڻ ڇپيل
 هتي سنڌ جو سنڌ ۾ ملي سگهن ٿا، سي
 وري ڪو ٿين مڃو پيئندو، ته ممڪن آهي
 ته ڊاڪٽر گر بخشاڻي ۽ وارين ڪن پڙهڻين
 کان به ڪي وڌيڪ صحيح ۽ سهڻيون پڙهڻيون
 هٿ ڪري سگهندو. ڇوڻي آهي ته ”سرمو
 سڪو پائي، پراڪه اڪه جو به ٿيو آهي.“

هن وقت مون وقت هڪڙو به دستخط نسخو
 ڪونهي ۽ نه به موجود نسخن مان، خاص
 ڪري ٽرمپ صاحب واري رسالي مان،
 ڪي پڙهڻيون اهڙيون ٻڌائي سگهان ٿو،
 جي منهنجي خيال موجب ڊاڪٽر گر بخشاڻي
 وارين پڙهڻين کان وڌيڪ صحيح ۽ سهڻيون
 آهن. اهڙي هڪ به پڙهڻي، بوقت کيس
 به ٻڌائي هيم ۽ ڪي وڌيڪ پڙهڻيون
 تازو ڪاليج ۾ رسالي پاڙهيندي نظر آيون
 اٿم. انهنجا ٿورا مثال هتي ڏيان ٿو

جو لفظ آهي، جنهنڪري چئبو ته ”اٿائي“ لفظ نهايت قديم زماني جو آهي. هيڏي ساري عرصي گذرڻ ڪري معنيٰ ۾ به وڌوئي ڦير پيو اٿس. ”اٿائي“ جي اصلي معنيٰ ”رولو فقير“، پوءِ معنيٰ ٿيس ”اهو فقير جو مفت ۾ لڳي ۽ ڳائي“ (ڏسو جان شيڪسپيئر واري هندوستانی ۾ ڪشوري). اڄ به ڪيترا رولو فقير جهڙيون ڀائين ۽ راڳ ڳائين، پوءِ ڪو پئسو ٽڪو ڏين، ته ڪو مفت ۾ اهو وٺڻو ڏسي. ”اٿائي“ جي پوءِ معنيٰ ٿي ”اهو راڳيدڙ جو ڀاڱو مرادو يعني ڪنهن به استاد جي مدد کانسواءِ راڳ ڳائڻ سکيو هجي.“ پلٽيس صاحب واري هندستاني ۾ ڪشوريءَ مان معلوم ٿئي ٿو، ته هندوستان اهو لفظ هندوستان جي الهندي طرف وارن پرڳڻن ۾ الههءَ معنيٰ سان ڪم پيو اچي، تنهنڪري پاڻ اُن جو بنياد ئي اهڙو ڄاڻايو اٿس. ٽرمپ صاحب واري رسالي نوڙي تعليم کاتي جي ڇپايل رسالي ۾ ”اٿائي“ لکيل آهي، ته به ڊاڪٽر گر بخشاڻي، بمبئي: ڇاپي واري رسالي وانگر، لکيو آهي ”عطائي“. اُميد ته هيءُ قديم سنڌي لفظ ٻئي ڇاپي ۾ وري قائم ڪندو.

پڙهڻين ۾ ڦير ڦار

ڊاڪٽر گر بخشاڻيءَ خود رسالي کي سڌارڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. جلد پهرين جي منڍ ۾ لکيو اٿس ته ”جزوي جاين تي، جتي ڇاپي يا قلمي نسخن جون پڙهڻيون نهايت فاسد نظر آهن آهن، اتي قياسي پڙهڻيون اختيار ڪيون ويون آهن.“

بدوان چون ”کين ڪر“ (کين خير). بمبئي ڇاپي واري رسالي وانگر ڊاڪٽر گر بخشاڻيءَ پنهنجي رسالي ۾ ”خير کين“ بدوان لکيو آهي ”گهر کين“. سندس الههءَ پڙهڻيءَ موجب معنيٰ ٿيندي ته ڪمندڙن يا ذيرج ڌار بندڙن جي گهر خير سلامتي يا آند آهي. معنيٰ وري به ساڳي اچي بيٺي، پر شاه صاحب جو هيءُ لفظ ٿر منجهان جهٽي، ڪتب آندو، سو هٿن اُڏائي ڇڏڻ نه ڪهندو هوس. تعليم کاتي جي ڇپايل رسالي ۾ ”خير کين“ لکيل آهي ۽ اها ئي صحيح پڙهڻي آهي.

(۱) جا جڪ جهوناڳڙهه، ڪو اٿائي آيو.
(۲) ٿيو غلغلو ڪرڻار، ته ڪو اٿائي آيو (سورت)
”اٿائي“ معنيٰ ”رمتو فقير“ يعني اهو فقير جو رلندو ۽ پندو وٺي. اهو اصل ۾ آهي سنسڪرت لفظ ”اٿاسي“، جنهنجو اشتقاق يا ڏاڻو آهي ”آف“ معنيٰ ”رلڻ“. هتي ”اٿاسي“ لفظ مان ”س“ اکر حذف يا گم ٿيو آهي، ته پنهنجي نشاني (۲) ڇڏي اٿس. ساڳي طرح الههجي. الاجي معنيٰ الله ڄاڻي يا خدا کي خبر يعني مون کي خبر نه آهي. ”الاجي“ بدوان کي چون ”اٿائي“ هتي ”ج“ اکر حذف يا گم ٿيو آهي ته به پنهنجي نشاني (۲) جو اچار ڇڏيو اٿس. لفظ جي ائين صورت ڦرندي آهي ته وقتي اُنجي معنيٰ ۾ ٿورو ڪي گهڻو ڦير پوندو آهي. پروفيسر آڀڻي واري سنسڪرت ۾ ڪشوريءَ ۾ ”اٿاسي“ لفظ بابت ڄاڻايل آهي، ته اهو ”ويڊڪ“ (ويڊن واري) سنسڪرت

ڊاڪٽر گر بخشاڻي هٿن ڪيو آهي، جو جيڪي قياسي پڙهڻيون اختيار ڪيون اٿس، سي رسالي ۾ ”مول“ (Text) ڪري بيهاريون اٿس، ڇو ته اصلوڪيون ڪيون ٻيون پڙهڻيون آهن ئي اهي. حقيقتون رسالي جو ”مول“ اهي پڙهڻيون آهن، جي آڳاٽن نسخن ۾ آهن. جنهنڪري پنهنجي ڪا قياسي پڙهڻي ڏيڻي هجي، سو انهيءَ صفحي جي هيٺان (Foot-note) يا ”ٽيڪا“ يعني شرح (Commentary) واري پاڳي ۾ ڄاڻائي. منهنجي چوڻ جو مطلب فقط هي آهي، ته رسالي جي مول کي هٿ لائڻ جي اختيار تي ڪنهنڪري به ڪانهي. مان قبول ٿو ڪريان، ڊاڪٽر گر بخشاڻي بلڪل چڱي نيت سان ڪم ڪيو آهي ۽ پر منهنجي نظر ۾ اهو چڱو مثال نه وڌو اٿس. ائين ٻين کي به هشي ايندي ۽ پنهنجي قابليت ڏيکارڻ لاءِ، پنهنجي موضوع ۽ موجب رسالي جي پڙهڻين ۾ تڪرار پيا ڪندا ۽ چوندا ته صحيح پڙهڻي آهيئي اها، جا اسين چئون ٿا! انهيءَ ريت ڪنهن وقت ”شاهه جو رسالو“ ڦري ”آئي وئي جو رسالو“ ٿي پوندو. اهڙيءَ حالت کي روڪڻ لاءِ صلاح پوري ڳالهه هيءَ آهي، ته ڊاڪٽر گر بخشاڻي، ٻئي ڇاپي ۾، پاڻ واريون قياسي پڙهڻيون، رسالي جي ”مول“ مان ڪڍي، ”ٽيڪا“ واري پاسي لکي. ”منهنجوس واکا، ٻڌڻ ڪم پوڄ جو.“ (شاهه)

قياسي پڙهڻيون

”طالب قصر، سنه ۸۰۰، اندر روميءَ راءِ“

هيءَ مصراع سر يمن ڪلهاڻ جي فصل پنهنجن مان آهي. رسالي جي سڀني نسخن ۾ جملي ڇهه بيت آهن، جي ”طالب قصر“ سان شروع ٿين ٿا. سڀني نسخن ۾ انهن ڇهنهي هنڌ ”قصر“ لکيل آهي، جنهنجي معنيٰ آهي ”ماڙي يا مڪانات“. ڊاڪٽر گر بخشاڻيءَ پنهنجي رسالي جي مول (Text) ۾ ”قصر“ بدوان لکيو آهي ”ڪثر“ يعني ڪثرت يا گهڻائي. ٻنهي پڙهڻين پٺا پٺا معنائون ڏيڻي، تفاوت ڄاڻائيندس، ته هيءَ ليکڪ هيڪاري ليدو ٿي پوندو. الهيءَ سبب پڙهندڙن جو ڌيان سندس رسالي جي جلد پهرين جي صفحا ۴۰۲ ۽ ۴۰۳ ڏي ڇڪايان ٿو. ٻئي لاءِ هر ڪواهي صفحا پڙهي پنهنجي لاءِ فيصلو پاڻ ڪري. مان وڏو ايترو ڄاڻايان ٿو، ته مونکي پنهنجي سر سندس ڊگهي اها قياسي پڙهڻي وڻي ٿي، باقي ٻيون نه. مثلاً

او قابيل! اکين سين، ليو ڇلايا تو،
ٻيو ماري سو، جه جو پورو ٻرو نه ٿئي.
سر يمن ڪلهاڻ جي فصل ڇهين ڇا چار بيت مٿين ريت ”او قابيل“ لفظن سان شروع ڪيا اٿس. سڀني نسخن ۾ انهن ڇهنهي هنڌ ”عقابيل“ لکيل آهي. ڊاڪٽر گر بخشاڻيءَ لکيو آهي ته ”حضرت آدم جي پٽ جو نالو قابيل آهي، جنهن پنهنجي ڀاءُ هابيل کي قتل ڪيو هو. هتي شاهه محبوب کي قابيل يعني قاتل سڏي ٿو، جو قابيل وانگر پنهنجن کي ئي ماري ٿو.“ ڊاڪٽر گر بخشاڻيءَ جي رسالي جو جلد پهرين، جنهن ۾ هي بيت لکيل آهي سو

چيم نه ڏسان نه ڊاڪٽر ڊاٽو ڊوٽ ڪهڙي معنيٰ ٿو ڪري ۽ پر ڳالھ ڪڍي ۽ پوءِ ڳڻهي ويو. پاڻ وري پنهنجا خيال ظاهر ڪري ڪري ۽ تنهن کان اڳيئي مان پنهنجا ويچار پڙهندڙن جي پيش ڪريان ٿو.

منهنجي ناقص عقل موجب اڳين سڀني رسالن واري اصولوڪي پڙهڻي ”عقابيل“ صحيح آهي. انهيءَ پڙهڻي ۽ منجهان به اُهاڻي ساڳي معنيٰ بنهه سڌي ۽ ريت نڪري ٿي ۽ جا ڊاڪٽر گربخشاڻي ”اوقابيل“ مان چڪي ٿاڻي وڃي ڪڍي آهي. مان سمجهائون ته اهو لفظ اصل ۾ آهي ”عقاب“ (Eagle) جو هميشه ٻين پکين جو شڪار ڪندو آهي. انلاءِ ٻيو نورو نورو لفظ آهي ”پرمار“ جنهنجي اڪري معنيٰ آهي پوارن يا ڌارين کي ماريندڙ يعني ٻين پکين جو شڪار ڪندڙ. شاه صاحب ”عقاب“ لفظ سر سهڻي ۽ جي فصل پھريون واري ”وائِيءَ“ ۾ هڻن ڪم آندو آهي :-

”چنبو وڃهي چور کي آءِ چڙ عقاب“
ڊاڪٽر گربخشاڻي ۽ هنجي سمجهائپي ۽ ڏيندي پاڻ لکيو آهي ته ”چور“ آهي ”نفس“ جو انسان جي چڱن اعمالن کي لڪ چوري ۽ چست ڪيو ڇڏي ۽ ”عقاب“ آهي ”شهباز“. هڻن به لکيو اٿس ته انسان کي ”عقاب“ سڏيو ويو آهي ۽ چوڻ اصل ۾ انسان روحاني شين جو شڪار ڪندڙ آهي.

شاه صاحب انهن ٻن ٻن انسانن کي ”عقاب“ بلڪ ”پرري باز“ (Preregrine falcon) به سڏيو آهي. مثلاً سر ڊيس ۽ جي

ڊسمبر ۱۹۲۳ع ۾ چچي پڌرو ٿيو ۽ تنهنڪان سگهوئي پوءِ مسٽر جينمل پر سرام سنڌي شاعرن جي ڪلامن مان چونڊون ڪري هڪ ڪتاب ٺاهيو هو. جو شايد مئٽر ڪ وارن لاءِ درسي ڪتاب طور منظور ٿيو هو. ”سنڌي چمن“ يا اهڙو ڪو نالو هوس پر چڻي يا ڊگيري اٿم نه انهيءَ ”اوقابيل“ واري پڙهڻي اختيار ڪئي هوائين ۽ جنهن مان سمجهيم ته کيس اها پڙهڻي پسند آئي آهي. وري ڊسمبر ۱۹۳۵ع واري ”سنڌيءَ“ جي صفحہ ۶۶ ۾ ڊاڪٽر ڊاٽو ڊوٽ ڳالھ ٿان ڳالھ ڪندي مثال طور هيءَ لفظ لکيا هئا.

”منهنجي استاد پروفيسر گربخشاڻي ۽ ساري عمر شاه جي رسالي جو اڀياس ڪيو آهي ۽ پڙهڻ ”عقابيل“ کي ”اوقابيل“ ڪڍي ڇڏي ۽ غلطي ڪئي اٿس!“

هن بنسبت مون بروقت ”سنڌوءَ“ ۾ ورجايو مانس ته من ٻئي گهمري کولي ٻڌائي ته ڪهڙي سبب هيءَ غلطي سمجهي ٿو ۽ پر اڃتائين ڪوبه سبب ڪونه ڄاڻايو اٿس. انهيءَ ورجائپ ۾ منهنجو مطلب هو. ورهين کان جا چيندو اچان ته انهيءَ پڙهڻي ڪهڻن کي منجهاريو آهي. ديوان ليلارام سنگر پنهنجيءَ لغت ۾ لکيو آهي ته رسالي بمبئي چاڻي واري ۾ ”عقابيل“ جي معنيٰ ڄاڻايل آهي. ”اهو ئي جنهنکي پاسن کان ڪنڀ هڻن“. پاڻ لکيو اٿس ته ”عقابيل“ هڪ لکو اڏامندڙ پکي آهي ۽ پر ڪهڙو پکي سو ڪونه ڄاڻايو اٿس. انهيءَ سبب

گڏبي آهي، نه سڄوئي لفظ نهايت منو ۽
 دس ڀيروئي ٻوندو آهي، گویا کپو ۾ کنڊ
 پيئي! مثلاً

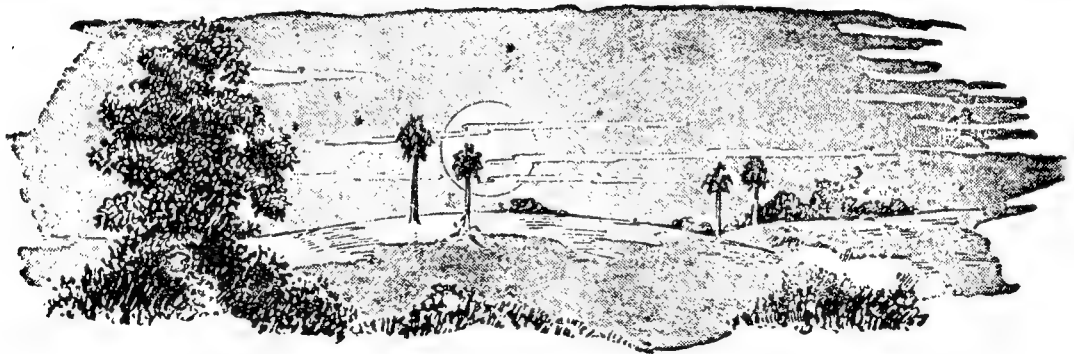
پنهون - پنهل ۽ منو - منل ۽ سهڻو - سهڻل!
 ڏسو ته لفظ ڪهڙا نه میناج ڀر يا ئي پيا آهن!
 هتي به ”عقاب“ بدراڻ ”عقابيل“ لکيو
 اٿس، نه گویا ڀاڙ ڏس ڏنو اٿس، نه اهو
 اشارو منهنجي منل ۽ سهڻل (سڄي سائينءَ)
 ڏي آهي. ڪيترن عاشقن پنهنجي حقيقي
 محبوب بنسبت چيو آهي ته ”نير“ آهن
 سندس ”پنڀڀيون“ ۽ ”ڪمانون“ آهن
 سندس ”ڀڙڙون“، انهي نير ڪمان سان
 (پنهنجي مشاهدي يا ڀدار سان) ڊليون
 گهايو وڃهي! سائين دلچسپ رام صوفيءَ به
 چيو آهي :-

جڏهن سڄڻ جون اکڙيون، شوق شڪار ڪن ٿيون،
 اس مرغ دل خراش ڪي، وري سي دڪار ڪن ٿيون.
 (باقي آئيندي)

فصل ٽئين ۾ سسئيءَ جي والائن چوایو—
 اٿس :-

چاٿي ويا چنڊن ۾، جڏهن باز ستي بهري،
 ڪوهيارو قهري، ويو نهوڙي ننڊ ۾!
 جهڙي ۽ ديت پنهنون ۽ سندس ڀاڙون
 ڪي هتي ”بهري باز“ سان مشابيه ڏئي
 اٿس، جهڙي ۽ ديت مٿي ذڪر ڪيل مصراع
 ۾ پنهنجي حقيقي محبوب کي ”عقابيل“
 کوليو اٿس، ڇاڪاڻ ته هو عاشقن جو
 شڪار ڪري ٿو ۽ الهی ڪريئي ”دلجو“
 ۽ ”دلر با“ نالا پيا اٿس.

شاه صاحب اهو لفظ پنهنجو ٺاهيو ٿو
 ڏسجي، جڏهن پيا به ڪي عمدو لفظ پنهنجا
 جوڙيا اٿس. مثلاً سڄيءَ کي به ڀڙڙين ٿا، نه
 انکي سڏيو اٿس ”ڀڙڙي“ يعني ٻن ڀڙڙن واري.
 ”ڀاڙا ڌار ڀر ڀڙڙو“ (Self-less love) نهايت
 عمدو لفظ! هن ”عقابيل“ لفظ ۾ به مونکي
 هڪ خوبئي ڏسڻ ۾ اچي ٿي. ڪن اسمن ۽
 صفتن جي پٺيان ”ل“ پڇاڙي (Suffix)

عورت مان مرد

ليڪڪ ۽ بولچند و سومل راڄپال بي. ايس سي.

مرد سان شادي ڪرڻ لاءِ خواهشمند آهيو؟
 انجي جواب ۾ ڪيترن عورتن چئي ٿو
 ته هو ڪيترا سال عورت ٿي رهيو آهي
 تنهنڪري کيس عورتن جي اڪليشن جو
 احساس هوندو. هن سان شادي ڪرڻ مان
 اهو فائدو ٿيندو جو هن کي عورتن جي
 خواهشن جا طئي جي ضرورت ڪانه پوندي.
 هنن مثالن مان ثابت آهي ته عورت مان
 مرد ۽ مرد مان عورت ٿيڻ ممڪن آهي. هيئن
 سوال ٿو اٿي ته ڇا هر ڪو مرد عورت ٿي
 سگهيندو؟ جيڪڏهن انهن ٿيڻ ممڪن نه آهي
 ته ڪيتري قدر سائنس ان ڏس ۾ واڌارو
 ڪيو آهي ۽ جنس ۾ اهو ڦيرو ڪٿن ٿو
 اچي!

هيئن هن ڳالهه جي پاڪي تصديق ملي آهي ته
 ڪن حالتن ۾ انهن ٿيڻ ممڪن آهي. تازو تجربن
 رستي ۾ ٻن راندڻي عورتن جي جنس
 بدلائي وئي آهي. اها ڪرامت ڊاڪٽرن
 وڊڪٽ وسيلي ڪري ٿي ڪاري آهي ۽
 قاعدو ۾ انجي تصديق ڪري ٿو.

انهن ٻن مان هڪ ميري ويسٽن نالي
 عورت آهي. هوءَ انگلنڊ جي ويگل آهي

سڀ جهونيون ڳالهيون مڃيون ٿيون وڃن.
 ڪجهه به ساڳي حالت ۾ قائم رهي.
 سڀڪجهه ڦرندو رهي ٿو. مطلب ته هل هلاڻ
 لڳي پيئي آهي. جهونا سڀا سڄا ثابت
 ٿيندا رهن ٿا. تجرب ۾ گهرن (Laboratories)
 ۾ هيئن زندگي (Life) پيدا ڪئي پيئي
 وڃي. جنس ۾ اڻ ڦرندڙ نه آهي. تازو
 اخبارن ۾ پڌرو ٿيو آهي ته ڪراچي ۾
 هڪ مرد جي جنس مذڪر مان بدلي
 موافق ٿيڻ شروع ٿي آهي. سول اسپتال
 ۾ انجو آپريشن ڪيو ويو آهي. اهو به
 اخبارن ۾ پڌرو ٿيو آهي ته ڪيترن ئي
 زالون مردان مرد کي هرروز اسپتال ۾
 ڏسڻ اچن ٿا.

اهڙا مثال اخبارن ۾ وقت بوقت پيا
 پڌرا ٿين. اهڙو هڪ تازو مثال پنجاب ۾
 به ٿي گذريو آهي. ڪجهه ڏينهن ٿيا ته
 ولايت جي اخبارن ۾ خبر آئي هئي ته
 اٽليءَ ۾ هڪ عورت مرد ٿي پيئي ۽ کيس
 ۲۰ هزارن عورتن ساڻس شادي ڪرڻ لاءِ درخواستون
 موڪليون. اخبار واري انهن عورتن کان
 چاچ ڪئي ته اوهان جو خاص ڪري انهي

اهڙو ته ڪامياب ٿيو جو زڪو سلوويڪين سرڪار کي کيس مرد تسليم ڪرڻو پيو. انهن مثالن جو ابترو ته اڻ ٿيو آهي جو ته زو جو مٿي ۾ جيڪي آلمپڪ رانديون ٿي گذريون تنهن سڀني رانديگر عورتن جي ڊاڪٽري تپاس ڪرائي ويئي ته عتمان ڪا مرد هجي! جيتوڻيڪ ڪهاڻي ڪو به قدم نه کنيو پر انهي مان ابترو نه ٿيو آهي ته ساري دنيا ۾ هن سوال ڏاڍي دلچسپي پيدا ڪئي آهي. ڇا سائنس انسان جي جنس بدلائي سگهي ٿي؟ هن سوال جي پوري جواب ڏيڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته جنس جي ٽوڙي جو وسار ڪجي.

جنس ڪڏهن ۽ ڪٿن سڃاڻي انهن باري ۾ ڪجهه ٿاڻا آهن. انهي فيصلي لاءِ ٽي ڳالهون ويچار ۾ آڻڻ ضروري آهن. پهرين ڳالهه جو لاڳاپو زندگي جي پيدائش سان آهي. جنس جي ڄاڻ ٽڏهن ٿي پوي ٿي جڏهن مرد ۽ عورت جي ميلاپ سان مرد ۽ عورت جو ويڙهه ٻاڻ ۾ ملي ٿو. انهي ويڙهه ۾ مورثي اثر موجود آهي ۽ انجو اثر انسان جي نشي، معزي ۽ جسماني حالتن تي پوي ٿو. جيتوڻيڪ عورت جي ڀيٽ ۾ ٻاهران عضوا پنجن هفتن تاءِ پيدا ٿين ٿا ڏهن به جيڪو ٻار پيدا ٿي ويو آهي تنهن تي پيدائش جي شروعات کان وٺي جنس جي ڄاڻ اڳل رهي ٿي.

ڪنهن به انسان ۾ سؤ ٽي سؤ ٽڪا خاص جنس موجود نه آهي. ڪوبه مرد سؤ سيڪڙو مرد نه آهي ۽ ساڳي طرح ڪابه عورت سؤ سيڪڙو عورت نه آهي. هر هڪ انسان

۽ راندين ۾ قابل آهي. هن ۱۹۲۶ع ۾ عورتن جي راندين ۾ بهر ورتو هو ۽ ڪيترين راندين ۾ هو ۽ بهريون نمبر آئي هئي ۽ آلمپڪ راندين ۾ هن انگلنڊ جي عورتن پاران بهر ورتو هو. ميڊي ويسٽن، جا هينٽو مارڪ ويسٽن جي نالي سان مشهور آهي، قاعدي موجب مرد آهي ۽ هينٽو هڪ روايتي عورت سان شادي ڪئي اٿس. لنڊن جو ڊاڪٽر ايل. آر. بوسٽر لکي ٿو ته ”مارڪ ويسٽن، جنهنڪي هن مهل نه عورت ڪري سمجهيو ويندو هو، سو هينٽو مرد آهي ۽ کيس مرد ٿي ٿي رهڻ ڪجي.“ مرد ٽيڙ کان اڳ واري راندين جي رڪارڊ تي اهڙو ڪندي ويسٽن چئي ٿو ته ”مان هميشه ٻاڻ کي عورت سمجهندو هئس. جيڪي بلاڪٽيم سي به عورت جي حيثيت ۾.“

ٻيو نمبر کيس به اهڙو ئي سسٽمي پيدا ڪندڙ آهي. ڊينڪ، ڪوبڪو نالي هڪ زڪو سلوويڪيا ۾ رانديگر عورت آهي. ۱۹۳۲ع واري آلمپڪ راندين ۾ هو ۽ سڀني عورتن ۾ هڪ-ٽو ميٽر واري ڊوڙ ۾ پهرين نمبر آئي هئي. کيس ٽڏهن ”ڊوڙ ۾ لکي ۾ لکي عورت“ جي نالي سان پڪاريو ويو هو. سندس جنس ۾ ڪنهن کي به سواءِ پنهنجي، شڪ ڪونه هو. ۱۹۳۵ع ۾ سندس شڪ جان ٿان مضبوط ٿيو ۽ هڪدم سندس تپاس شروع ٿي.

”نيويارڪ ڊيلي مرد“ روزاني ۾ مسٽر گارڊن ڪاهن لکي ٿو ته پوڊال شهر جي ڊاڪٽر ملوش ڪاڪا فيصلو ڪيو ته آپريشن ذريعي انهن جنس مڙ ڪر کي همٿائجي. اهو آپريشن

مذڪر مان موائع جنس بدلائي سگهيو آهي. هوائين ڪٽن ڪري سگهيو آهي سو سمجھڻ سولي ڳالهه آهي. هن فقط زائلي ڳوڙهي (gland) کي مرداني ڳوڙهي (gland) جي هنڌ تي پيوند ڪيو. نه فقط ايترو پر، ساڳي طريقي سان، هو اهڙن جانورن پيدا ڪرڻ ۾ به ڪامياب ٿيو آهي جن ۾ مردانيون ۽ زائليون ٻئي نشانين جون موجود آهن.

انهيءَ مان ثابت آهي ته هر هڪ انسان ۾ مرداني خواهه زائلي جنس جون نشانين جون موجود آهن. جڏهن مرد ۾ مردانيون نشانين پيدا ڪندڙ ڳوڙهي ڪمزور ٿئي ٿي ته هڪدم مخالف جنس جون نشانين پڌريون ٿين ٿيون ۽ هو ڦري عورت ٿيڻ لڳي ٿي. ساڳي طرح ٻڌ عورت ڦري مرد بڻجي ٿو. انسانن ۾ اهڙو ڦيرو آڻڻ سولو ڪم نه آهي جهڙو جانورن ۾ آڻڻ ممڪن آهي، ڇاڪاڻ ته جانورن جي بناوت، انسانن جي پيمت ۾، سولي آهي.

باقي رهي ٽين هڪم ڳالهه ته جنس جي بناوت ۾ حواسن تي مرڪزي نتو سرشتي ذريعي اثر پون ٿا.

مڪمل عورت يا مڪمل مرد اهو آهي جنهنجو مغز اولاد پيدا ڪندڙ عضون ۽ اندرين خارجي ڳوڙهي (glands) سان موافق رهيو.

اهو عام آزمودو آهي ته هر هڪ انسان جي آڱوڙن جا نشان علحددا آهن ۽ ڪنهن به انسان جي شڪل ٻي جي شڪل سان مشابهت نٿي ڪائي، تنهن هر هڪ انسان جي بدني

۾ مردن ۽ عورتن ٻنهي جا نشان موجود آهن. مرد اهو آهي جنهن ۾ مردانيون نشانين جي گهڻائي آهي ۽ عورت اها آهي جنهن ۾ عورتن جون نشانينون زبردست آهن. ان مان ثابت آهي ته هر هڪ مرد ۾، پوءِ اهو ڇو نه زبردست ڪامي هجي، ڪي نه ڪي ٻي جنس جون نشانينون موجود آهن. ساڳي طرح هر هڪ عورت ۾ ڪي نه ڪي مردانيون نشانينون موجود رهن ٿيون. هر هڪ جنس ۾ مخالف جنس جون ڪي نشانينون موجود رهن ٿيون، جيتوڻيڪ جسماني اڪي آهي مشابهت رکندڙ نشانينون نٿيون نظرون.

ٻي ڳالهه جنهن جنس جي باري ۾ ڌيان لهڻو سا هي آهي ته اندريون خارجي ڳوڙهيون (Gland) ڪٿن ٿيون اُسرڻ. جيتوڻيڪ جنس جي قائمي، ميلاب وقت، ويهه، ذريعي ٿئي ٿي پر ٿڌهن به جنس جي قدرتي واڌاري ۽ ترقي لاءِ مردن يا عورتن جي بناوت لاءِ جيڪي حالتون ضروري آهن ٽنهي هجڻ جي ضرورت آهي. جيڪڏهن ٻارن جي ٺهڻ وقت انهن مان ڪا نه ڪا حالت پوري موجود نه هوندي ته جيڪو ٻار ڄمندو تنهن ۾ ڪو نه ڪو نقص رهجي ويندو. اهو نقص پوري علاج رستي اڳواٽ دور ڪري سگهجي ٿو.

پروفيسر يو جين شينينا ڪنهن به ذريعي ثابت ڪيو آهي ته عورت جي پيمت ۾ جنس تي مرضي موجب اثر وڌيڪ سگهجي ٿو. سٽيناڪ جانورن (جهڙو ڪ گني سونڻ، ڪوئن ۽ بانڊرن) ۾ پيوند رستي موائع مان مذڪر ۽

ڊاڪٽرن سندس آپريشن ڪيو. اهو آپريشن ايترو ته ڪامياب ٿيو جو ڊينمارڪ جي اختياري وارن کيس لڏي ايلي جي نالي تي پاڻ سڀوڙت ڪڍي ڏنو ۽ ڊينمارڪ جي بادشاهه سندس شادي رد ڪري ڇڏي. هنجي قبوليت سان سندس زال روم ۾ سندن هڪ دوست سان شادي ڪئي. سندن ٻئي هڪ دوست لڏي ڪي شادي جي آڇ ڪئي. شادي جي قبوليت ڏيڻ کان اڳ هو ڊاڪٽر وٽ ويٺي ۽ ڪانس صلاح پڇي ته هو شادي ڪري يا نه. پر دل جي بيماري سبب هو جلد ئي مري ويٺي. ڊاڪٽرن جو رايو آهي ته ههڙا آپريشن صحت کي ناس ڪندڙ آهن. تيسين نه ڪرڻ ڪنهن جيمن ڪو سٺو طريقو ڳولي لهجي.

هيئن سوال ٿا ٿين ته انسان جي جنس بدلائي سگهجي ٿي؟ انجو جواب هي آهي ته سائنس جيتري قدر هن وقت تائين ترقي ڪئي آهي تنهن موجب پورين وصفن وارو مرد خواه پورين وصفن واري عورت پنهنجي جنس بدلائي سگهي. پورن قير و ناممڪن آهي. ڇا نورن ۾ به انهن ڏٺو ويو آهي.

سٽيناڪ جيڪي جنسن ۾ قير آندا آهن سي ٻارن پيدا ڪرڻ لاءِ ناقابل ثابت ٿيا آهن.

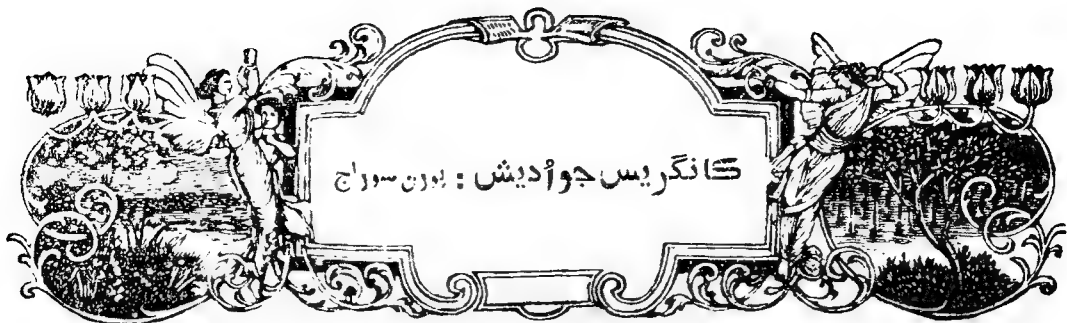
پر راند پڪر عورتون، جنجو مٿي ذڪر ڪيو ويو آهي سي مڪمل عورتون نه هيون. هيڪڏهن هو مڪمل عورتون هجن ها ته ڪنهن به حالت ۾ سندن جنس بدلائي سگهي ها.

بناوٽ ۾ تفاوت آهي. جرمي جي هڪ مشهور ڊاڪٽر ليڪو ڪيو آهي ته سراسري هر هڪ ۴۰ ماڻهن تي جنس رٿورو ڪي گهڻو قير آهي يعني نه ڪل ۷۲۱، ۴۶، ۶۰، ۴۰ انسانن ۾ جنسن جا تفاوت آهن.

هيئن پانگن جي وندر لاءِ ڪي تواريج مان مثال ڏجن ٿا جن مان ثابت ٿيندو ته جنس ۾ تفاوت سبب ڪيتريون ئي عجيب غريب ڳالهون ٿي گذريون آهن. فرينج تواريج ۾ اچي ٿو ته فرانس جي بادشاهه جو انگلنڊ ۾ ايلجي مستر بيو مالٽ زلاني روش رکندڙ هو. عام ماڻهن ۾ ڇو پڇو هئي ته هو مرد آهي يا ناري. خود لئڊن ۾ هڪ لک پاڻ لڊن جون ان سوال تي شرطون لڳيون. ڪي چون ته هو مرد آهي ۽ ٻيا چون ته هو عورت آهي. اهو سوال ٽڏهن حل ٿيو جڏهن هو مري ويو. تن ڊاڪٽرن ٽپاس ڪري ٻڌايو ته هو مرد هو.

ٻيو عجيب ڪيس ڊينمارڪ جي هڪ نقاش جو آهي جنهنجو نالو ايترو يڪنر هو. هو شادي ڪيل هو ۽ پاڻ کي مرد ئي سمجهيائين. ۲۰ ورهين جي عمر تائين هن مرد جا فرض بجا آندا. ڪن خالگي سمين ڪري هو زانا ڪپڙا پاڻ لڳو. ڪپڙن پاڻ سان گڏ سندس بناوٽ ۾ به قير و اچڻ لڳو. هو عورت بڻجي رهيو هو. سندس دوست ۽ خود سندس زال به کيس لڏي جي نالي سان پڪارڻ لڳا.

کيس هيئنر ما هواري توڻي اچڻ لڳي. ڊاڪٽرن ٽپاسي ٻڌايو ته جيتوڻيڪ سندس ٻاهران عضوا مردانا ڏسڻ ۾ ٿي آيا ته به سندس بناوٽ هو بهو عورت جهڙي هئي.

کانگریس جو اُدیش : پورن سِوراج

ليکڪ :- پروفيسر گهنشيام چينا نند شوداساڻي، ايم. اي.

هن وقت کانگريس جو مقصد آهي پورن سِوراج. انهيءَ کي انگريزيءَ ۾ چئجي ٿو (Complete independence) انهيءَ جي معنيٰ ته هندوستان بلڪل آزاد ٿئي ۽ پنهنجي اصيل جو فيصلو پاڻ ڪري ۽ ڪنهن به بي ڌاري طاقت کي ڪنهن به نموني جو ويجهو يا ڏوراهون، گهاٽو يا هڪو ظابطو مٿس نه هجي.

اهو اُدیش ڪهڙو نه سڀاويڪ پيو لڳي! جڏهن چيائين پنهنجي ديس ۾ آزاد آهن، يا انگريز انگلنڊ ۾ يا فرينج فرانس ۾ ٿين هندوستان به ڇو ڪين هجي؟ جڏهن ٻين ملڪن جا ماڻهو پنهنجي ديس اندر پاڻ مالڪ آهن ٿين هندوستان به ڇو ڪين ٿين؟ ڪنهن کي انهيءَ تي اعتراض ٿيندو؟ انهيءَ ڪري کانگريس جو پورن سِوراج جو اُدیش جنهن موجب هندوستان پورن آزاديءَ ٿا چاهين، پنهنجي ملڪ اندر مالڪ ٿيڻ ٿا چاهين، تنهن ۾ ڪهڙو عجب ۽ ڪهڙي آسپا ويڪتا؟ پر درحقيقت اهو اُدیش کانگريس گهڻي جفاڪشيءَ کان کان پوءِ ئي بحال ڪيو آهي. انهيءَ اُدیش جي مٿر ٿيڻ جي وڏي تواريج آهي.

هينئر ماڻهن کي اهو سڀاويڪ پيو لڳي پوءِ انهيءَ جي مٿر ٿيڻ ۾ ڪيترا ئي ورهيه لڳا. ۱۸۸۵ع ۾ کانگريس پهرين ڀيري ٿي. ٽڏهن کانگريس اڳيان نه ڪو خاص راجنيتي اُدیش هڻوئي ڪين. کانگريس سال بسال ڪئي ٿيندي هئي ۽ وقت بوقت انگريزي حڪومت جي نقصن تي ويچار ڪري فيصلو ڪندي هئي. انهيءَ زماني ۾ انگريزي راج هڪ ايشوري مهر سمجهيو ويندو هو ۽ راج سان وفاداري کانگريس جو چڱو نه هڪ متو هو. انگريزي راج جي چاڀا ايتري قدر ته ملڪ مٿان پئجي ويئي هئي جو هندوستان جا ماڻهو آزاديءَ سِوراج بلڪل ڀلجي ويا هئا. هنن کي اهو سچي ۾ به ڪونه ٿي: آيو ته هندوستان کي آزاد ڪري ملڪ جون واڳون پنهنجي هٿ ۾ آڻيون. انگريزي حڪومت دائيم قائم سمجهي ٿي ويئي. انهيءَ ڪري کانگريس جوان وقت اهو ڪو مقصد ئي ڪونه هو ته هندوستان لاءِ سِوراج حاصل ڪجي.

اهڙا حالت ڪيترا ورهيه هلي. انهيءَ وقت هڪڙو اڳواڻ هو جو سِوراج جا سچا لهندو هو. هنجي اکين اڳيان مرهٽن

۾ هندوستان کي اهڙي حڪومت ملڻ گھو جي جهڙي بينڪن کي آهي ۽ اهڙي حڪومت جي پوڀا ٿيڻ لاءِ ٻيون کي قدم ڏسڻا ويا جهڙوڪ واٽسواءِ ۽ گورنرن جي قاعدي ساز ڪاٺواسلن ۾ هندوستان کي وڌيڪ عيو صو ڏنو وڃي. ميونسپالٽين ۽ لوڪل بورڊن جون اختيارون وڌايون وڃن وغيره. اهو ٻيون دفعو هو جو ڪا نگر يس ۾ هندوستان کي بينڪي راج ملڻ جو ذڪر ڪيو.

ٻئي سال ۱۹۰۷ع ۾ سورت ۾ ڪا نگر يس ٿي. اتي گرم يا نرم ڌرين جو پاڻ ۾ جهڳڙو ٿيو، جنهنڪري ڪا نگر يس جي ڪارروائي بند ڪئي ويئي. نرم ڌر جي اڳواڻن پوءِ سرڪيوار ڪڍيو ته جن جو رايو آهي ته هندوستان جو مقصد بينڪي راج ٿيڻ گھو جي ٿي جو ميٽر ٿيندو. اهو ميٽر ٿيو ۽ انهيءَ هڪ ڪاميٽي ٺاهي ويئي ته ڪا نگر يس هي جوڙجڪ ٺاهي. انهيءَ ڪاميٽيءَ اله آباد ۾ جيڪا ڪا نگر يس جي جوڙجڪ ٺاهي تنهن ۾ هندوستان جو مقصد ڏيکاريو بينڪي راج. اهو مقصد ۱۹۰۸ع جي ٻي مهيني ۾ مدراس جي ڪا نگر يس ۾ بحال ڪيو ويو.

۱۹۰۸ع کان وٺي ويندي ۱۹۲۰ع تائين ڪا نگر يس جو اهو مقصد هو. ۱۹۱۶ع ۾ جڏهن لکنوءَ ۾ نو من ۽ گومن جو ميلاپ ٿيو تڏهن به مقصد ۾ ڪا ڦير ڪار ڪئي ويئي. انهيءَ زماني ۾ لوڪمانيه تلڪ ۽ مسز انٽي بيسنس ”هوم رول“ جون هلچلون هلايون هيون پر انهن جي به مراد هئي ته

جي اڳين راج جا نظاريا ڦرندا هئا. اهو هو لوڪمانيه تلڪ. اڳي هين صدي جي آخر ۾ ۽ ويهين صديءَ جي شروعات ۾ هن جا خيال ماڻهن ۾ ڦهلائڻ لڳا. انهيءَ زماني ۾ ڇپان جي رشييا مٿان فتح ٿي. هيلتائين يورپي قومون سمجهيون وينديون هيون اڃي. ڇپان جي فتح هندوستان کي ڪيون ڪولي ڇڏيون. اونداهه مان هو چڻ روشنيءَ ۾ اچي ويا. اڳيون قومون سندن دور ٿي ويو. جي ڇپان رشييا مٿان فتح حاصل ڪري سگهيو ته هندوستان به ڇو ڪين پاڻ کي آزاد ڪري سگهندو؟ ماڻهن جي منور ٿي ۽ ڦير وڃي ويو.

انهي ٽئين واڙو منڊل ۾ هندوستان ۾ هڪ اهڙو واقع ٿيو جنهن مان ڪا نگر يس زبردست راجنيتي لهر پيدا ڪري ڇڏي. اهو هو بيننگال جو ورهاڱو. وڏو طوفان هجي ويو. بيننگال ۾ ارونندو گهرش ٻين چندر پال وغيره اڳواڻن ماڻهن اڳيان انگريزي راج کي ٽڙي ڪڍڻ جا آدرش رکيا. ورهاڱي خلاف هلچل جي لهر هندستان جي ٻين ڀاڱن ۾ به ڦهلائي ويئي جنهن ماڻهن ۾ ڏاڍو جوش پيدا ڪيو.

انهيءَ هلچل جو اثر ڪا نگر يس تي ٿيو. سال ۱۹۰۶ع تائين ڪا نگر يس اڳين نموني هلندي پئي آئي. ۱۹۰۶ع ۾ ڪلڪتي ڪا نگر يس ۾ دادا يائي ٿورو جي پنهنجي صدارتي ٿوري ۾ سوراڱ جو لفظ ڪتب آندو پر انهيءَ ڪا نگر يس به سوراڱ جو اديش مقرر ڪونه ڪيو. باقي ايترو سو ٿيو جو انهيءَ ڪا نگر يس ۾ ٺهراءُ پاس ڪيو ويو

ٿي ته سلطنت کان ٻاهر نڪري ويندا سين. مولانا حسرت موهاڻي جي رٿا بحال ٿي ۽ ڪانگريس جو مقصد ”سوراج“ قائم رهيو.

انهيءَ کانپوءِ وقت به وقت ڪانگريس اندر مقصد جي ڦيرائڻ جي ڪوشش پيئي ٿيندي هئي پر اها فتح يا بڪار نه ٿيندي هئي. نيٺ ۱۹۲۷ء ۾ مدراس جي ڪانگريس ۾ هڪڙو ٺهراءُ پاس ڪيو ويو ته ڪانگريس اعلان ٿي ڪري ته هندستان جي ماڻهن جو آخري مقصد پورن سوراج (Complete Independence) آهي. جيتوڻيڪ اهو ٺهراءُ بحال ڪيو ويو ته ڪانگريس جي جوڙجڪ ۾ ڪانگريس جو مقصد ساڳيو ئي ”سوراج“ رهيو. انهيءَ ۾ ڪا به ڦير گهٽ ڪانه ڪئي ويئي. مدراس ڪانگريس جي مٿين ۽ ٻين ڪيترن ٺهراءون جي پاس ٿيڻ ۾ پندڻ جو اعلان ٺهرو جو هٿ هو جو لازو ڀرڻ جو ڪش ڪري موٽيو هو.

۱۹۲۸ء ۾ ڪلڪتي ڪانگريس ۾ وري اهو سوال اٿيو. اتي به آخر مدراس ڪانگريس وارو ٺهراءو وري سويڪار ڪيو ويو ۽ اهو پڻ فيصلو ٿيو ته جيڪڏهن سرڪار ٺهرو ڏيو ته ڇا ٿايل ملڪي جوڙجڪ استعمال ڪري ۱۹۲۹ء اندر قبول ڪندي ته پوءِ ڪانگريس اها عمل ۾ آڻيندي. پر جي سرڪار اها بحال نه ڪئي ته پوءِ ڪانگريس اسهڪار جي هلچل هلائيندي. ٺهراءو ۾ اهو پڻ ڄاڻايو ويو ته مٿين ڳالهه ڪري ڪانگريس جي طرفان پورن آزاديءَ جي ڀر ڇاڙ ڪرڻ ۾ ڪا به روڪ ڪانهي.

انگريزي سلطنت جي سايه هيٺ هندوستان کي پنهنجي گهر ۾ حڪومت جون ڪلي اختيارون هجن. اهو مهاڻا گانڌي هو جنهن ۱۹۲۰ء ۾ ڪانگريس جي مقصد ۾ نئون ڦيرو آندو.

۱۹۲۰ء ۾ ناگپور ڪانگريس ۾ ڪانگريس جي جوڙجڪ ٽين سر ٺاهي ويئي. مهاڻا گانڌيءَ جي اڳواڻي هيٺ ڪانگريس جو مقصد رکيو ويو ”سوراج“. ”سوراج“ لفظ جي معنيٰ انگريزيءَ ۾ صاف ڪانه ڪئي ويئي پر منجهيل رکي ويئي. سال ۱۹۲۰ء ۽ ۱۹۲۱ء ۾ مهاڻا گانڌيءَ جي اڳواڻيءَ هيٺ اسهڪار (قطع اعلقات) جي هلچل هلي هئي. انهيءَ هلچل جي ڪري ساري هندوستان ۾ هڪ راجنيتي طوفان ڪڙو ٿي ويو هو. ماڻهن جي اندر ۾ آزاديءَ جي آڻ منگ جون لهرون پي لڳيون. جڏهن ۱۹۲۱ء ۾ احمدآباد ۾ ڪانگريس ڪني ٿي تڏهن آئي مولانا حسرت موهاڻي رٿا آڻي ته هندوستان جو مقصد ٿئي پورن آزادي (Complete independence). انهيءَ رٿا جي مهاڻا گانڌي مخالفت ڪئي. هن جو چوڻ هو ته ”سوراج“ لفظ بلڪل ڀورو آهي. انهيءَ مان پورن آزاديءَ جي به معنيٰ نڪري سگهي ٿي، پر ساڳئي وقت جيڪڏهن ڪي بينڪي راج جي معنيٰ ڪن ته پلي ڪن. هن جو منتر هو:-

“With the Empire if possible, outside if necessary.”

يعني ته جي ۾ ممڪن ٿي سگهيو ته سلطنت اندر رهڻ لاءِ تيار آهيون پر جي ضرورت

لاهور ڪا نگر ۾ نهر اوڀار ۾ ڪيو جنهن موجب ڪا نگر ۾ جو مقصد ”سوراج“ مان ڦيرائي ”پورن سوراج“ (Complete independence) ڪيو ويو ۽ نهر وري پورتن رد ڪئي ويئي ۽ فيصلو ڪيو ويو ته ڪا نگر ۾ هن کان پوءِ پنهنجي سهره ڌيان ۾ پورن سوراج حاصل ڪرڻ ۾ لڳائيندي.

۱۹۲۹ع کان وٺي ڪا نگر ۾ جو اهم ”پورن سوراج“ (Complete independence) جو مقصد اڄ تائين قائم آهي.

سال ۱۹۲۹ع ۾ سرڪار جي طرفان ته ڪو اهڙو پلڙو ڪونه مليو جنهن تي ڪا نگر ۾ راضي ٿئي. ۱۹۲۹ع جي لاهور ڪا نگر ۾ کان اڳ ڪا نگر ۾ جا مکيه اڳواڻ وائسراءِ سان گڏيا هئا ۽ هن سان ڳالهائون ڪيون هون ٿيون. پر هنن کي ڏسڻ ۾ آيو ته سرڪار جي منظور ٿي ۽ هر ڪو ڦيرو ڪونه ٿيو آهي ۽ سرڪار نهر وري پورتن واري تجويز سويڪار ڪوڙ لاءِ تيار نه هئي، هنن اهڙو پلڙو ڏنا مو به ڪيو. سرڪار جي اهڙي روش ڏسي

مارواڙي شراب سنڌي شيشي ۾

- ۱- ها! ها! حوٻن جاءِ مٿس مٿس ٻه ٻه ٿيون ٿيون گمان سي لاکه نمٿ هٿن مه ۽ جوڀن وڃ نه مون وٽان مان ته ڪي منع ڪريان - پنهنجي هونديئي فقط ٿا لکين نون منهنجي اڳيان.
  - ۲- چار ٻوڙائي من ٿو ٿيڻان وهي سڀاڙو - اري جواني باوري ايڪه بار ڦير آڙو جسر جهرو ٻوڙ من ٿيڻ ۽ ساڳيه اکين سڀاڙو - اڙي جهاني باوري ٻيهر وري تون آڙو.
  - ۳- جوڀن ڪيو سو پل هٿو سر ڪي ٿلي بلا - جني جني ڪور وٺو سو ڏک سهر نه جاءِ جوڀن ويو نه پل وڃي سر تان ٿي بلا - هه هڪ ٿي مون سان رٿو ۽ هاڻي ڪم صلاح.
  - ۴- جوڀن جوڳي هو ڪيا ڦيري دي ڪيا دوار - مٿن پاڻن ٿا ڪت وهي ڦر يا نه دوهي بار جوڀن جوڳي ٿي ڪري لنگهي ويو مون دوار - آڙو اڀاڳ ٿي ٿڪيو ٻوڙيه ڪين بهار.
  - ۵- سا جن ٿي مٿس جانيو ٻيڙيان ٻه ٻه گهٽاء - واپاري ڪي بياج عيبن بدت بدت بدت جاءِ دلبر ائين ۾ چاڻ نه ڪو ويڙو ڪندو - واپاري ڪي وياج حٿن ٻوڙيه وڃي وڌندو.
  - ۶- نٿن لکي تو لکن دي تو مٿس لکڻو چٻ - وه چوڻينگي دوه ڪي ته بند وريهنگو نٿن اکيون اڙن نه پل اڙن ڪم اڙن تون چٻ - روئي چٻندا نٿن تون ڦاٿل رهندي نٿن.
  - ۷- ڏيڳي پال ٿا لال ري هٿس بيٺو آڙو - پيٽ ٻوڙي ڄل نهن ڪنڪو چڱو چڱو ڪاءِ سڪو ٿلاڙو پٽ پيڳي ٻوڙيه ٿي وڃي اٿانء - ٻوڙيه ٻوڙي ڇڏي پٿو نه ٻوڙيه ٿو ڪاءِ.
  - ۸- جوڙن هوڻي بادل آڇي جاءِ اٿن - پٽ بهنٿا سا جنا اوڀو چا نهر ڪو نٿن ڪر هجان ها جي نه مان آپ ٻوڙيه ويهان - رستي لنگهندي سڄڻ ڪي ٿڌي چاو ڪريان.
  - ۹- پياري ٻوڙي پلنگ ٻوڙيه ٻوڙيه لگا - جاک جهني بادل چنڊ لون پٿو جهپاءِ پلنگ مٿي پياري سمهي ڏي ڪي پلڙو سان مونهن - جٿن نه سنهڙي ڪڪو آڙي ڪي چنڊ جي سونهن.
  - ۱۰- ڪنٿارن ۾ جا ٿي ڪيچي ڪن رو ساٿ - ساڻي ٿاري نين هٿن هيو ڪتاري هاٿ ڪنٿ اٿي رڳ ٻوڙيه ساڻي ٿيند ڪير؟ - هنيون هٿ ٿاڻي ساڻي ويرو اوار.
- ٻوڙيه سر مولچند ٺڪر، ايم. اي.

ليکڪ:- هري - جي - دريائي [دلگير]

هيرو ئي ڳائي راڳ - رسيلا ،
اڄ نازڪ تون ٺينهن - نظر ۾ .....
آءُ پو پٽم

هي پو ٻيرون رانيون ڪڏهن کان وٺي
شروع ٿيون هونديون؟ هي پو ٻيرون ٻانڀون
ڪيستائين وڃي پھتيون هونديون؟ آءُ -
هن کان رهيو نه ٿيو. غضب جي غصي ۾
منهن پيڪوڙي، اکين مان آنشي آلا
وسائيندي، شينهن وانگر گچندي اچي
پو سان ٻيٺن.

”بد معاش ..... پا ... پا جي ...“
جوش کان وڌيڪ ڳالهائي نه سگهيو ۽
ڏي ڪي ٻانهن کان چڪي وٺي زور سان
ڌڪو ڏنائين.

جڏهن ٻار کان ڪو سندس رانديڪي
با ٻس حق اچي پڇندو آهي، تنهن سرف
باهه جي به اهڙي حالت ٿي وڃي. اڪيون
شوڪي چنڊيداس ڏانهن ٺاري چيائين.

”جيڪڏهن مون اشا سان شادي ڪرڻ
جو خيال نه ڪيو هجي ها ته .....“

سرفت با پو سندن پاڙيسري هيو ۽ هو
سندس باغ مان گل ڦل پٽيندا هيا. چنڊيداس،
سندس زال ۽ سندس ڌيءُ اشا هن جي
باغ کي پنهنجو ڪري سمجهندا هيا. اهو باغ
رابيل جي گلن کان سڄي ڳوٺ ۾ مشهور
هيو ۽ سرفت با پو پنهنجو رابيل هنن سان
ونڊي خوش ٿيندو هيو. چنڊيداس پنهن
جي شاهوڪار پاڙيسريءَ سان هميشه ليا ز
نوڙت سان ڳالهائيندو هيو ۽ هو ٻڌ موت
۾ هن سان فضيلت پو پو ڳالهائيندو هيو.
انهيءَ ڏينهن چنڊيداس گلن پٽڻ لاءِ ڪجهه
سو پو پو وائيو هيو. باغ ۾ گهڙندي سندس
حيرت جي حد نه رهي. ڪاوڙ ۾ ٻي لعل
ٿي ويو ۽ منهن ٿا مڙيون هڻڻ لڳس. اشا
سندس اکين جو تارو، آس ۽ اميد، سرفت
جي گود ۾ سر ڏئي اڪيون پوئي سبز چيو
ٿي لپتي پيٽي هئي ۽ هو ..... هو وڻ کي
ٿيڪ ڏئي سندس سيني، چهري ۽ وارن
تي هٿ گهمائي ڳائي رهيو هو:-

”آءُ پو پٽم - پو پٽم - لڳو ۾،
مشڪن ڪشڪن ڦول نشيلا،

”پر به توکي اشا ڏئي ڪير ٿو؟ ڪميو
ڪنهن جاء جو. توکي اهڙو سبق سيکاريندس
جو وڃي وڏن ڪسي سلام ڏيندين. توکي
مان پنهنجيءَ گڏهه..... ڪٿيءَ سان چاڌي
(شادي) ڪرائيندس. ائين ئي چوندو
هن اشا کي جنهنجي اکين مان ڳوڙها ڳڙي
رهيا هيا. ٻانهن کان پڪڙيو ۽ گهر ڏانهن
رهندو رهيو.
ٻه هفتا گذري ويا.

عشق جي اوساڻيل سرت لاء هي ٻه هفتا
ٻن سالن کان به وڌيڪ هيا.
هي ٻه هفتا چنديءَ لاء ٻڙ وڌي وڃي ٿي
پيا هئا. هن کي راييلي چمن جو ڏاڍو قدر
هوندو هيو ۽ راييل جي خوشبوءِ ۾ پنهنجي
دل ۽ دماغ کي وڃي سڳندت ڪندو هيو.
اهو سوال هن لاء مشڪل معاملو، بلڪ مسئلو
ٿي پيو ته هن جي دل کي ڇا پسند هيو، اشا
يا راييلي چمن؟ سڄا سارا ٻه هفتا هو باغ
۾ نه گهڙيو هيو!

ٻڌڙو چنديداس گذريل ٻن هفتن ۾ انهيءَ
باغ جا ويٺا پورا پڇا ٿيندو هيو. ڪهڙو نه
دلڪش گلشن هيو! ڪهڙو نه سندر چمن!
ڳوٺ جي ٻئي باغ ۾ راييل ڦٽڻ کان ئي
اڳر سڙي ويندو هيو، پر سرت بابو جو باغ!
بيشڪ پنهنجو مت ٻاڙ هيو. سندس راييل
ڪهڙو نه لائائي! سر ڳر جي ٽولن کان وڌيڪ
خوشبودار ۽ ڪا مڏين جي ڪيو کان وڌيڪ
اچو!! جڻن وقت گذرندو ويو ٿي ٿيندو
ٻاڙيسرين جي وچ ۾ ڪا وڙ ۽ ڪلفٽ ٻيري
ٿيندي وئي ٿي، ۽ ڪن ڏينهن ڪا ٻوڙ
ٻاڙيسرين ۾ ٻانهن جي رڪائي رهي.

آخر چنديداس پنهنجي ٿڙ ڦٽندڙ نمنا ۽
دٻيل آرزوءَ کي وڌيڪ روڪي نه سگهيو.
راييلي چمن سندس دل کي ائين چڪي
دهيو هيو، جڻن لوه کي چٽهه! نيٺ هن
آڻ مڃي ۽ هڪ ڏينهن جڻن مارڪيٽ ۾
سرت بابو سان گڏيو، ٿين هن سان رام
رام ڪيائين. بابو صاحب به موت ۾ ڊاڪش
موڪ سان رام رام ۾ جواب ڏنو. ٻئي
ٿين ڏينهن چنديداس هن سان پنهنجي
روزاني اشعي نقصان بابت ڏڪو ڪيو ۽
ائين ئي دلين جو داغ دوستيءَ جي پاڻي
سان ڌوڇي و هڪري ۾ وهي ويو. سچ
پچ سادن سندن ڳوٺاڻن سان ٿيندو به
ائين آهي.

چنديداس وري روز صبح جو باغ مان
رايل ٻٽڙ ويندو هيو. هو وري خوش
هيو، ڏاڍو خوش. اشا کي باغ ۾ گهڙڻ
کان جهلي ڇڏيو هئائين. ڪجهه ڏينهن کان
پوءِ ٻڌڙي جي دل ۾ ڪجهه ڦير و اچڻ لڳو ۽
سرت بابو جي چال چلڪت بابت جيڪي
خيال دل ۾ ويهجي ويا هيس سي ڦيرائڻ
لڳو. ”ڇوڪرا نيٺ ڇوڪرا آهن ۽ جيڪڏهن
اشا کي هڪ گيت ڳائي ٻڌايائين ته انهن
۾ اهم ٿي ڪهڙو آهي. ڪا اربع خطا نه
آهي. سرت بابو مون غريب جي ڌيءَ
سان شادي ڪئن ڪري سگهندو؟ اهو
ڏوڪو آهي، ٺڳي آهي. پر نه اشا جوان
آهي، حسين آهي، متان سچ پچ شاديءَ
لاءِ ڇيو هجي!“

هو ڏانهن پوري ڀياس سرت بابو اشا جي
لوشنا ۾ ٿڙ ڦري رهيو هيو. چنديداس سندس

باغ ۾ ايندو هيو، انهيءَ مان هن کي ڪو فائدو نه هيو. اُشا جي جهاتي جهڙ لاءِ هن کي ضرور ڪا رمز رٿڻ گهرجي. آخر ..... هڪ خيال دل تي ٿري آيس. هو پنهنجي سادگي ۽ بي عجب ڪاٺ لڳو نه کيس اڳ ۾ اهڙو خيال چون ٿي سجهي آيو. هڪ ڏينهن چنديداس رات تان لنگهندي ڏٺو ته بابو صاحب باغ جي چوڌاري مضبوط ڀنگون جو لوڙهو ڏياري رهيو آهي. ويجهو اچي خوش مزاجي ۽ ۾ چيائين. ”هيءَ وري ڪهڙو معاملو مڃايو اٿو، بابو صاحب؟“

سرت بابوءَ به مرڪي ورائي ڏنس: ”ٻيو نه ڪوبه خيال ڪونه اٿم، پر هي ڀور ڀڳا جو اچي گهڙن ٿا باغ ۾، پوءِ ته باغ جي ستيا ناس. اصلي وڻ گهڙو ٻڌڻ نٿا ڏين. سواج لوڙهي ڏيارڻ جو پئجي ويو خيال ۽ ڇهر هونءَ نه بچاءُ نه ٿو ٿئي، من هڻن ٿئي.“

”ها، اهو تمام ٺيڪ ٿا ڪريو، بابو صاحب. اهي ڀڳا به وڏو آچار آهن. ساري باغ کي ناس ڪري ڇڏيندا. رابيل جي ٻوٽن کي ناس ڪري ڇڏيندا. اهو ٺيڪ آهي بابو صاحب!“

ٻئي ڏينهن چنديداس باغ ۾ گلن پٽڻ واسطي آيو پر اتي پئجي عجب ۾ پئجي بيجهي ويو. سڄي باغ کي چوڌاري مضبوط لوڙهو ڏنل هيو ۽ ڏنگين ڦڏين ڪاٺين مان ٺهيل در ڪاٺ سان بند پيو هو! سرت بابوءَ کان سواءِ ڪنهن بند ڪيو هوندو؟ هو مٿو هن کي ڳولڻ لاءِ اڪتو.

”بابو صاحب“، چنديداس پريان تي آواز ڪري چيو جئين هن پريان سرت بابوءَ کي ڏٺو، ”توهان جي باغ کي ڪٿڻ ڏٺو پيو آهي.“

”ها ڪٿڻ ڏٺو پيو آهي.“ بابو صاحب دل ۾ خوش ٿيندي چيو.

”ڇو بابو صاحب؟“

”ڇو؟ مان نه سمجهان ٿو ته مون ٿو ڪي ٻڌايو هو ته.....“

”ڀور ڀڳي کي ٻاهر رکڻ لاءِ“ چنديداس ابھرائي ۽ مان چيو، ”پر ڪٿڻ ڏيڻ جو ڪهڙو جروڙ پيو آهي؟ توهان ته مون کي به ٻاهر ڪڍي ڇڏيندو، بابو صاحب.“

سرت بابوءَ ڪوشش ڪندي جواب ڏنو: ”ها منهنجو مطلب ئي اهو آهي.“

پر آخر بابوءَ جي طاقت ڀري ٿي وئي ۽ هڪندي چيائين:

”گايون ڏاڍيون نقصا ڪار آهن.“

”ڪير اٿم، سمجهائون، پر.....“

”۽ هي مينهنون.....“

”هائو، پر.....“

”۽ هي جهنگلي ٻڪريون.....“

”پر.....“

۽ هي ڳوٺ جا ڪتا.....“

”هائو، هائو. سمجهائون، پر به ڇو؟“

چنديداس جوش مان چيو، ”هينئر ته تون بلين ڪوٺڻ ۽ نور پٽڻ لاءِ به چوندين.“

”بليون ۽ ڪوٺا ۽ نور پٽڻا باغ کي ڪٽڻ خراب ڪندا؟“ سرت بابوءَ اچي ٿيندي چيو.

راييلي چمن جي جدائيءَ سھڻ کان ٻاھرو هئي. جڏهن چنڊ جي ڪشش سمند جي سيني ۾ اٿل پتل پيدا ڪندي آهي، تڏهن هن خوشنما باغ جي ڇڪ هن کي بيڪال ڪري رهي هئي. سڀني ۾ راييل جا عاج وانگر سٺيد پٿر ناز سان ڪوڪي هن کي پاڻ ڏانهن سڏي رهيا هيا. پنهنجي اڳيون ۽ خوشيءَ جي ياد هن کي ستائي رهي هئي، ڇوڪري رهي هئي.

نيٺ وري به هن آڻ مڃي. شرم ۾ ڪنڌ هيٺ ڪري وري پنهنجي پاڙيسري ۽ ڏانهن ويو.

”باؤ صاحب، مان مشڪين آهيان ۽ توهان باگهه کي بند ڪرڻ جو ڀڪو ڪيال نه ڪون ڪيو هوندو.“

”هاڻو، منهنجو ارادو اڃا به ڀڪو آهي.“ سرت باپوءِ ٻيڙي جي سٺيد وٺي ڇهري ۾ غم جا نشان ڏنا. سندس منهن ڪارائيل هيو ۽ اکيون اندر پيٺل. آخر ٿوري لنڊي گهٽ ڪري چيائين:

”هينئر توکي به ڪل پئي هوندي ته گهڻين ويهين سؤ ٿيندو آهي. جنهن شيءِ کي تون پيار ڪرين ٿو، تنهن کان جدا ٿيڻ ۾ دل کي ڪيڏو نه ڏک ٿو لڳي. تون باغ کي ائين گهرين ٿو جڏهن چنڊ کي ڇڪور، گل کي پنور. مسٽر دل کي روڪڻ ڪيڏو نه ڏکيو، بلڪ ناممڪن آهي!“

ٻيڙو پنهنجي خشڪ چپن کي چٽو لڳو. هينئر ڪجهه ڪجهه سمجهڻ لڳو هيو. هن ٺاهه ڪرڻ چاهيو ٿي، پر کيس ڪوڙي غيرت جي جوش اٿڻ نه ڏنو.

”ڪڏهن به وجهه. انهن بلين ڪوئن ڪي؟“ ڪو به وجههين. ”چنڊيداس پاڻ تان ظابطو وڃائي ڇڏيو.“ اسان کي ٻن چاٻين رکڻ جو ڦيسلو (فيصلو) جرور ڪرڻ گهرجي. روج وڃ چاٻي گهرڻ به آڃار. ”هينئر سرت باپوءِ جي دل ڪجهه مڙيوئي چست ٿيڻ لڳي ۽ ڪجهه هڪڪندي چيائين، ”نه ڇا ٻي وغيره جو بندوبست ڪرڻ ضروري ناهي. مون باغ کي ڪلف فقط تنهنجي ڪري ڏياريو آهي.“

”چنبليءَ جا ڀڙ ڀڙ ڀڙا ٿي ويا. رڪو جواب ٻڌي سندس ٿاڪ لڳي ويا. هن سندس چاٻا ٻگاڙيو هيو، ڪهڙو ڏوهه ڪيو هيو، جڏهن حق وٺا حق سندس ڪري باغ کي بند ڪيو ويو هيو..... پر به ڇو؟

ڪا وڙ ۽ ڏک به بنا ڪجهه وڌيڪ ڪيڙڻ ڀڄڻ جي هوائين ٿي منهن ورائي موٽي آيو. آهسته آهسته ڪري مهينو گذري ويو. ٻيڙو غريب چنڊيداس الائي ڪنهن وقت ڪاٿي رهيو هيو. ائين ڀاسجي رهيو هيو ته سندس صحت ٿئي پئي هئي، ساڻس وٺل وهي چڪو هيو. هينئر راييل لاءِ کيس ڪيترائي گهڻو پنڌ ڪرڻ پوندو هيو! تنهن کان سواءِ ٻيو باغ اڻ ٻولائتو ۽ دل کي خار خار ڏيندڙ هيو. نه پوري صفائي، نه پورائي پرداخت، نه پوئڻ جون سڌيون قطارون ۽ نه وري راييل ۾ ايتري راحت. سندس قول نه اهڙو سٺو، نه اهڙو خوشبودار ۽ نه اهڙو ٿڙيل. سندس ٻن ٻن تي مٿي ۽ مٿي جا چڙهيل.....!

ويجاري ٻيڙي جي ڪمزور دل لاءِ

چنديء ٺيٺ به انسان هيو. هن هار قبول ڪئي.

”ڇڱي حرفت هلائي مونڪي ڦاسايو ائي.“
چند ڀڃاڻا مشڪي هنجي پئيء ٿي هلاڪي
ٺٽڙ هڻي چيو ”ڇو ڌاري ڦاٻو آهيان“ ”پر
منهنجي فقط اها مر جي آهي، نه جيترو تو
مونڪي هنن پنجن منٽن ۾ باگ جي پوسان
بهه تنگ ڪيو آهي“ ٻڌڙي وري به خوش
مزاجيء ۾ چيو، ”اڻوڻو مان به توکي
ڪيان ها.“

”گهڻا پوڻو هان به ڪونه آهي“ سرت بابو
هنڪي سهرو سمجهي ادب سان چوڻ لڳو،
”نه فقط پنج منٽ پر سڄا سارا ڏهه هفتا،
جڏهن توهان مونڪي اشا سولپڻ کان انڪار
ڪيو. توهان سمجهي ٿا سگهو، نه جيترو
توهان منهنجي رابيلي چمن کي پيار ڪيو
ٿا تنهنڪن وڌيڪ مان توهان جي وجهه کي
گهرندو آهيان.“

ٻڌو زور سان کلڻ لڳو ۽ وري سندس پٺيءَ
تي هلاڪي ٺٽڙ هڻي چيائين ۽
توڪي اشا ڏيڻ ڪري مان ڪو ناراج
ڪونه آهيان. تون به منهنجو حرفتي لائي
آهين.“

مهيني کانپوءِ سرت ۽ اشا جي سکر سان
شادي ٿي گذري ۽ ٻڌو چند ڀڃاڻا سکر ڳڻيون
هڻندو خوش ٿي موٽيو..... ۽ خوش به چوڻ
ٿئي، ڪو خراب سود نه ڪونه ڪيو هيائين؟

”تون سمجهين ٿو ته تون اهڙين اٽڪلن
شڪلن سان اشا هڪ ڪري سگهندين؟ گريب
آهيان. گريب ڪانه وڃائي اٿم“ اڃا به
ڪجهه وڌيڪ چوي ها، پر سندس نظر بند
ٿيل باغ تي وڃي پئي. لوڙهي مان سندس
اک وڃي ٽوڻڙ رابيل جي گلن تي پئي، جن
کي سورج جا سونهري ڪرڻا چمي رهيا هئا.
هڪ ڀيرو گنجار ڪندي اندر گهڙي ويو،
جتي رابيلي گل پرياتي ٿاڻن جيان مشڪي
رهيا هيا. ”يون-يون“ جي مٺي آواز
چنديء کي ڪپ ۽ خم ڏئي ڇڏيا. اکين
اڳيان ماڪ. پٺل اڇن گلن کي پٽڻ جو سندو
نظارو ڳوڙڻ لڳس. فقط هڪ منٽ لاءِ فقط...
هوڏانهن هن جوان پاڙيسريءَ کي اشا جو
هڪ سولپڻ.....! پيو پيو پيو پيو پيو ڪندي
لنگهيو. چندي پٽ ساڻس گڏ پيو پيو ڪوڙ
لڳو.

”مان منهنجي نظر ۾ بهشڪ غريب هوندس“
سرت بابو لڄ مان لعل ٿيندي چيو، ”پر
مان اشا کي سڪيو گهر ڏئي سگهندس،
تنهن کانسواءِ منهنجي دل جو اڻاهه پيار...“
صبح جي چنديء اس ۾ رابيلي چمن
اٿين مري رهيو هيو جڏهن ڪا حسين
شهزادي هيرن جواهرن جي جڙيل پوشاڪ
۾ هڪڙو پوپٽ باغ منجهان ٻاهر اڏامندو
آيو، ائين چٽڪ ڏليا کي مدهوشيءَ ۽ ليم
خوابيءَ جو پيغام پهچا ٿو هيس.

بہرہم چاریہ

ايشور پد تي رساني برهم چاريه پالنا
 صاف گيتا ۾ سڌا-سو پر-يوگي ۽ ڪوشنا
 ۱- لڪشمن پيشم پتا مه ۽ ديانند مه رشي
 موت کي جيتو جني ڌاري فقط هي ۽ ڌار نا
 ۲- گرهست ۾ ڏس برهمچاري گانڌي گوتم جنڪ رام
 او ڪري جگتو-چو جن کي لمي آرا ڌنا
 ۳- مريض دشمن جي مٿان ڏي ٿي سراسر سوپ هي
 لڪش نند رستي جو بخشي ٿي سندس بس پا ونا
 ۴- امر آند جي وهائي دل اندر ڌارا سڄي
 عمر اني ۽ کي وڌائي ويگ مان هيءَ وچنا
 ۵- چاه چستي ٽپج طاقت توپتي ٿن ۾ پوري
 چند جان چهڪائي ٿي چوري وچ جي گلشنا
 ۶- سهن شڪتي شائتي سک سمپدا ساري ڏئي
 پا ۽ پگتي پر بر پو تو ڏي سڄي سا جن شنا
 ۷- آتمڪ ۽ مانڪ شڪتيون وڌائي ويگ مان
 راج من اندرين ڪرڻ ٿي ڪا نٿي ٿي ارچنا
 ۸- سولتا سنتوش سچ سان ٿي پوري سينو سدا
 من منجهان هو ڪا مٿائي ٿي وڪاري واسنا
 ۹- بين ڪرشن جان پوري ٿي بول ۾ جادو جيو
 ڪا مڏينو ۽ جان پچائي قلب جي شد ڪا منا
 ۱۰- سدا چارين سورون جي بهاري صف اندر
 خوف خطرو بزدلي ٿاري سندس هڪ گرچنا
 ۱۱- برهم چاري ۽ جي آ مورت ايشور مورت سمان
 صاف ويدن مان ملي ٿي هي ۽ سراسر سوچنا
 ۱۲- سا توک کان و و ڪسرت سادگي ويچار شدي
 من و اندرين ٿي ڪي پورن طرح جي شاسنا
 ۱۳- برهم چاريه ورت پالڻ پو اڃا هستان تون
 بعد شادي ۽ جي به چيتج هي ۽ چڱي چاهنا
 منگهارام شيو ڪرام [مستان]

عربي ۽ انگريزي زبان تي سنسڪرت جو اثر

ليکڪ: - چيٽن دي وروما [ٻمرراج]

جو دنيا جا وڏا وڏا فيلصوف انسان ذات جي هڪي پيڙهه تي ڀانڀي پيدا ڪرڻ جو ڪم ڪن پيا پر جيستائين دنيا جي سڀني انسانن جي هڪي ٻولي نه ٿيندي ته سڀني ممڪن ٿي نه آهي جو دنيا جي انسانن جو سنگهڻ ٿي سگهي.

دنيا ۾ سنگهڻ پيدا ڪرڻ لاءِ سنسڪرت زبان سمور آهي. سنسڪرت جا لفظ سڀني زبانن ۾ موجود آهن انهيءَ ڪري چئي سگهيو ته سنسڪرت زبان جي پرچار ڪرڻ سان ئي اسين ڪنهن منزل تي پهچي سگهنداسين.

ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته دنيا جي وڏن وڏن ملڪن، ماڻهن ۽ خاص لفظن، مهينن، ڏينهن وغيره جا نالا سنسڪرت آهن.

مثلاً يورپ ۾ ”سويڊن“ جو سنسڪرت لفظ ”سويٽ“ مان نڪتل آهي؛ انهيءَ جي معنيٰ آهي ”سپاهي ماڻهو“. ”عربستان“ يعني ”اروستان“ يعني گهوڙن جي جاءِ آڻيندڙ سنسڪرت ۾ آهي ”آڻ ڪندڙ“، يورپ سنسڪرت ۾ لفظ ”يورپ“ معنيٰ آهي خوبصورت. ”عدين“ سنسڪرت جو

ڀارتواسين جي ماتري زبان سنسڪرت آهي. سنسڪرت زبان نه رڳو ڪنهن وقت آريه، ورت ۾ ڳالهاڻي ويندي هئي بلڪه سڄي دنيا ۾ فقط سنسڪرت جو پرچار هو. آريه ۽ اڻ آريه سڀ سنسڪرت سمجهندا هئا. رفتہ رفتہ سنسڪرت زبان کي ماڻهو وساريندا ويا ۽ پنهنجي پنهنجي ملڪ لاءِ جدا جدا ٻولي ايجاد ڪندا ويا.

بائبل ۾ هڪ هنڌ لکيل آهي ته دنيا ۾ اول هڪ زبان هئي مگر خدا جي مرضي ٿي ته ماڻهو هڪ ٻئي جا خيال نه سمجهن، هنن ۾ اختلاف پوي جنهنڪري خدا ماڻهن جي هڪ زبان ۾ تفاوت آندو يعني ٻيون ٻوليون جوڙي راس ڪيون.

بائبل جي مٿين چوڻي ڪيتري قدر درست آهي ان بابت بحث ڪري نٿو سگهجي. اصولي لحاظ نگاهه کان ڏسڻ تي معلوم ٿيندو ته جدا جدا زبانن هئڻ ڪري دنيا جي انسانن ۾ ڀانڀي قائم نه آهي ۽ جيستائين دنيا جي هڪ زبان نه آهي ته جيستائين منش ماتر جي برادري قائم نه ٿي سگهي، اهڙي ڪارڻ آهي

سپٽمبر چون ٿا ۽ سنسڪرت ۾ ”سپٽمبر“ سنسڪرت ۾ ”اشٽم بار“ نه انگريزيءَ ۾ آڪٽوبر (اشت آڪٽ ٻنهي جي سنسڪرت ۾ هڪ معنيٰ آهي) ”نويم بار“ سنسڪرت ۾ نويمبر انگريزيءَ ۾ ”دسم بار“ سنسڪرت ۾ ڊسمبر انگريزيءَ ۾. ڇاڪاڻ ته انگريزي مهنن ۾ جوليس قيصر قهرقار ڪري انهن ڪن ماڻهن جا نالا رکيا جنهنڪري ڪن مهنن ۾ ثقافت ٿي پيو ته سڀ جا سڀ مهنه ۽ ڏينهن سنسڪرت لفظ آهن.

هاڻ اچو ڪن انگريزي لفظن تي. هارٽ ”هارد“ معنيٰ دل، از ”استي“ مائينڊ انگريزي ۾، سنسڪرت ۾ ”منس“، انگريزيءَ ۾ يو ۽ سنسڪرت ۾ ”يويم“، گراس، سنسڪرت ۾ گهاٽس، ميونسپل سنسڪرت ۾ ”منش پال“

مٿين اکرن مان معلوم ٿي سگهندو ته دنيا جي آدم جي زبان سنسڪرت هئي ۽ اهوئي ڪارڻ آهي جو اڄ تائين هزارين سنسڪرت جا لفظ انگريزي ۾ موجود آهن، ساڳيءَ طرح عربيءَ جو حال آهي. عربيءَ جا مصدر نه آهن، نڪي عربي زبان اهڙي آهي جنهن ۾ سڀ لفظ موجود هجن. سنسڪرت ۾ پاڻي جا سوا سو نالا آهن ۽ عربيءَ ۾ ڇهائي وغيره نالا جي پاڻيءَ تي رکيل آهن سي گهڻو ڪري اهي ملن ٿا.

عربيءَ ۾ پاڻيءَ کي ماءُ چون ڇاڪاڻ ته ”مڙو“ سنسڪرت ۾ هڪ نالو پاڻيءَ جو ”مه“ به آهي. ماءُ نالو عربيءَ ۾ آهي شرف، سنسڪرت ۾ ”روپ“ معنيٰ ۽ مطلب ٻنهي جو هڪ آهي.

”اديان“ لفظ مان نڪتو آهي جنهنجي معنيٰ آهي باغ. ”جرمن“ سنسڪرت جي ”شرم“ مان ٺهيو آهي سندس معنيٰ آهي برهمڻ يا ساڌو. ”ناروي“ حقيقت ۾ نارواڇ آهي جنهنجي معنيٰ آهي ملاحن جو ملڪ، ”بالٽڪ“ سنسڪرت جي ”بالاٽڪ“ جو روپ آهي ۽ اڌ اٽس وٽن جو سمنڊ.

مٿين شهرن جي نالن مان معلوم ٿيو ته قديم زماني ۾ سنسڪرت زبان عام هئي ۽ اهوئي سبب آهي جو اڄ تاءِ انهن شين جا نالا ڪنهن هڪ خاص لفظ جي قهرقار ڪا نساء ساڳي معنيٰ ۾ قائم آهن. هاڻ اچو دنيا جي مهاڀرشن تي ”آدم“ سنسڪرت جو ”آدم“ يعني آدي پيش، مسلمانن، عيسائي، آدم کي دنيا جي آدم ۾ پيدا ٿيل سمجهن ٿا، حضرت ابراهيم جي ذريعي جو نالو سرس يا سره هو جو سنسڪرت ”سر سوتي“ لفظ مان نڪتو.

يوسف ”پشپ“ مان، جيڪب ”ڪيشب“ مان ۽ سليمان ”سالو من“ مان نڪتل آهن. هفتي جي ڏينهن جي به ساڳي حالت آهي. آهن انگريزي نالا پر سنسڪرت سان وڏي ۾ وڏي مشابيهت رکن ٿا، مثال لاءِ وٺو.

فرائيڊي پوڊوس، منڊي ماس دوس وينسڊي، بندو دوس ٿيوڙڊي، ٿيڊوس. ساڳي ريت سال ۾ يارهن مهينا آهن، انگريزيءَ جا ڪيترا مهينا سنسڪرت جا آهن. جوليس شاه جي نالي تي جولاءِ ۽ ان ريت جوليس قيصر هڪ اڌ مهيني تي پنهنجو نالو ڌري ڇڏيو ته سڀ مهينا سنسڪرت جا نظر اچن ٿا. انگريزيءَ ۾

سياست يا سياسي امام مشهور لفظ آهن، عربيءَ ۾ سياست يا سياسي جو ماد 'سياس' آهي، جنهنجي عربيءَ ۾ معنيٰ "لغات صراح" ۾ "عملداري ڪرڻ" لکيل آهي، عربي روت سيس جي مثالي ۾ سنسڪرت زبان جو "شاس" موجود آهي جنهن جو اُرت به ساڳيو ئي آهي، "ش" ۽ "س" ۾ تفاوت ٿيڻ فللو جي ۾ باڪل معمولي ڳالهه آهي. نه رڳو ايترو پر ٻيا به ڪيترا لفظ آهن جن جي مصدرن مان انهن معلوم ٿيندو ته هو سنسڪرت روتن مان ٺهيل آهن ڇو ته سنسڪرت جا روت ٻن، ٽن اکرن ۾ ختم ٿين ٿا، عربيءَ ۽ انگريزيءَ ۾ روتن لاءِ چار چار يا پنج پنج لفظ ڪمن اچن ٿا. هن کان پوءِ جو وقت مليو ته وڌيڪ ايتار ڪمي ويندي.

عربيءَ ۾ "ڪيف" لفظ آهي سنسڪرت ۾ آهي "ڪروبي" معنيٰ ٻنهي جي هڪ آهي يعني "ڪهڙيءَ طرح" عربيءَ ۾ "عارض" شيد آهي ۽ اهو شيد به سنسڪرت جي "ارئي" لفظ مان موجود نڪتو.

سنسڪرت ۾ شوڪ جو مصدر "شچ" آهي، عرب ماڻهو "چ" جو اچار نٿا ڪري سگهن، ان ڪري عرب ۾ مٿين مصدر "شجو" شجا وغيره جي شڪل اختيار ڪئي ۽ معنيٰ جا سنسڪرت روت جي آهي اها ئي عربيءَ جي آهي.

"مون هنڪي چيو" هي هڪ جملو آهي عربيءَ ۾ چوڻ لاءِ فعل يا قال جو مصدر ڪم اچي ٿو، انگريزي ۾ به هن مصدر جي مثالي ۾ "ڪال" روت موجود آهي سنسڪرت ۾ انهن جي مثالي ۾ "ڪل" آهي جنهن جي معنيٰ به آواز ڪرڻ آهي.

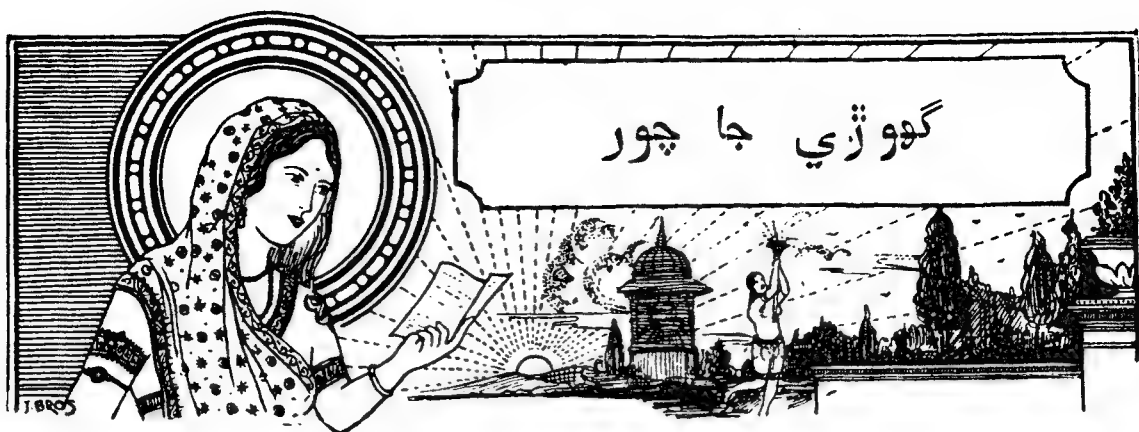

بنسري

روپ آسا

- ١- منڙا ٻڌاء موهن آواز اڃ بنسري ،
ڪر سوز مان تون هاڻي آغاز اڃ بنسري .
  - ١- موليءَ سندو هي مڌم ڊڳ ڊڳ ٻڌو ڇي دم ،
ورهيڻ جو ٿو وڃي غم د مساز اڃ بنسري .
  - ٢- آڏي اُٿي سويلي ساجهر ۽ صبح ويلی ،
تون ويه ٿار ميلی همراز اڃ بنسري .
  - ٣- آلاپ عشق وارو سهڻا سڻاء ٿيوارو ،
ٿئي ڪم هي جسم سارو واعجاز اڃ بنسري .
  - ٤- وه تار سان ٿهستي مڃي چڙهي ٿي مستي ،
سٺ ڪم اچي ڏي دستي ممتاز اڃ بنسري .
  - ٥- کولي ڪپاٽ قلبي روحي سري ۽ جهري ،
منزل بـري ۽ ٻـري پـرواز اڃ بنسري .
  - ٦- هر حال ۾ حقيقي هو تار ۾ شقيقي ،
هر راز ۾ رفيقي مڃاز اڃ بنسري .
  - ٧- تون هيڻ توهين ٿو تون تون هو جان ۾ آي جو جو ،
فلڪين مڃائي هو هو طنز اڃ بنسري .
  - ٨- خوابي خيال شاغل هر تار تار مائل ،
ٿيو عرش ڪرس داخل شهزاد اڃ بنسري .
- مجر وچ جو مٿايو ماڻهني وڃايو
سارو سڄو سڻايو آواز اڃ بنسري .

حڪيم لعلچند (مجر وچ)

گهوڙي جا چور

ترجمان :- چيٽن - بي - شهاڻي .

هو. کيس هاڻ پڪ ٿي ته رائيٽو ڏانهن پيو موت کان. اتي طوفان جي غوغاءَ ۾ ڪتي جي پڙاڪ ڪن پيس ۽ اڳيان گهوڙا ٿيل ڳاڙهي لالت نظر آيس. آهستي آهستي هڪ وڏو دروازو پوءِ ٻوڙ هو ۽ ٽنهن کان پوءِ هڪ پٽ ڏسڻ ۾ آيس. لوڙهو سڄو ائين نوڪدار ڪيان جو هو ۽ ٽپي وڃڻ مهال هو. رائي هوا لڳي ۽ برف جو ڌڙ سندس اکين اڳيان هڻيو ويو. جتي پاڻ ڳاڙهي لالت ڏٺي هئا ٽن اُتي هڪ ننڍي ڪڪائين جڳهه سندس اڳيان اچي آئي ٿي بيٺي. حقيقت ڇا هئي ته مالڪن به دريون صفا بند ڪري ڇڏيون هيون باقي بچل ٽي وري ڪنهن ڳاڙهي شيع سان ڀڄي هئائون ۽ اندر جاري ٿي ڪري پئي رکي هئائون. هيءُ جڳهه ڪنهنجي آهي؟ پرگولو کي اوچتو ياد ڪري پيشي ته رستي جي ساڄي هٿ تي، اسپتال کان ساڍا ٽي يا چار ميل پري آندري چريڪو جو کٽو آهي. اهو چريڪو ڪن گاڏيوارن هٿان تازو خون ٿي ويو هو. کيس اهو به ياد آيو

پرگولو هڪ اسپتال ۾ ڪمپائونڊر هو. ساري ڳوٺ ۾ هو نشئي ۽ ڦڙهائي جي نالن سان پرست هو. لائال جا ڏينهن هئا. هڪ سانجهيءَ جو هو رائيٽو ڳوٺ مان پئي موٽيو. ڊاڪٽر کيس اسپتال لاءِ ڪجهه دوائون خريد ڪرڻ لاءِ موڪليو هو. هن کيس پنهنجو سٺي ۾ سٺو گهوڙو ڏنو هو، ان لاءِ ته سو بلڪي موت کائي. کيس دوائون بلڪل جلدي ڪپنديون هيون.

ڏينهن هو ته گهوڙي ڇڳو پر سانجهيءَ جا اٺ لڳا ته اچي سخت طوفان لڳو. طوفان به برف جي ڳڙن سان. ان وقت پرگولو کي اڃا چار ميل کن پنهنجي ڪرڻو هو. پر اولهه اندوڪار ۾ هو رستو وڃائي ويٺو. پرگولو سخت انتظار ۾ رهجي ويو. ڪانٽس گهوڙو ٺٺي نه پيو هلي ۽ نڪو وري ڪو کيس رستو پيو نظر اچي. نيٺ گهوڙي کي وٺي ڇيڪ ڇڏيائين ۽ ڀانپيائين ته وفادار جانور پاڻي پنهنجو اجهو ڳولي لهندو. ائين به ڪلاڪ گذري ويا. گهوڙو ڊوڙي ڊوڙي ساڻو ٿي ويو هو. پاڻ به ٿري برف ٿي ويو

ٻيو آهيان. ڏس ته سهين هوا جا ڪهڙا نه گهوگهاٽ پيا اچن. رب رکي وئي! ٻڃين چوئي، اسين پنهنجائي آهيون دادِي. ” عورت منهن گنجائي چيو ” اسين اندر پاڻ ۾ ئي پورا آهيون. تون وري ڪنهن کي ڪپندو هئين. پر به در چو ٻيو ڪٿڻ ڪانئن؟ در ڪو اڀر ان بند ٻيو آهي ڇا؟ ”

پر ڳوٺو در کولي اندر گهوڙو ۽ گهو جي دڪي وٽ پهتي رهيو. ڪجهه سامهه ۾ ساهه کڻي چيائين: ”دادِي لوڪر کي نه چوڻ نه منهنجو گهوڙو سو گهو رکي. ” عورت خفي ٿي چيو: ”دادِي وري ماڻهين جي!“

۽ سچ پچ هو ۽ دادِي ڪول هئي. جڏهن هن ٿڌي شمعدان ٿي وسايو ٿيڻ روشني سندس منهن تي بلڪل چٽي طرح پيئي ۽ لکڙي ۾ پر ڳوٺو سندس ڪاريون پوون ڏٺيون. هو ۽ ليڪا هئي.

اندر گهوڙندي هن رکائي ۽ سان جواب ڏنو ”وڏو اسانجو سيٺ اچي لٿو آهي. هن مهل لوڪر ڪٿان آيا. ڪي نشي ۾ آلوٽ سمهيا پيا آهن ۽ ڪي صبح جو رانپوڏا هن هليا ويا آهن. اڄ موڪل آهي...“ جڏهن پر ڳوٺو ڪڙهه ۾ پنهنجو گهوڙو ٻڌي رهيو هو ٿيڻ هٽڪار ٻڌائين. اونڌو ۾ کيس ٻيو گهوڙو نظر آيو. ڏٺائين ته گهوڙي تان اڃا زين نه لائي ويئي آهي. ٿڌهين چيو ته عورت ۽ سندس ڌيءُ ڪانسواءِ به ڪو ٻيو آدمي اندر آهي. رڳو ٻيو ويڃاري پر ڳوٺو سمجهيو، بهتو سمجهيو ته گهوڙي جا سنج لاهي پوءِ اندر گهران. ڳوٺ مان

ته چريڪو پني سان زال ۽ ڌيءُ ليڪا ڇڏي ويو آهي. هو ۽ اٽڪل ۲ سال اڳ اسپتال مان ٿي وئي هئي. ان گتي جو نالو بد ٿيل هو. خاص ڪري سانجهي جو ڪنهن ڌارئي انسان جي گهوڙي چورانجي ويڃ جو نهايت گهڻو امڪان هو. پر هو هن وقت ٻيو ڇا ٿي ڪري سگهيو. پر ڳوٺو اندر ان کيسي ۾ هٿ وجهي لٽيو ڪڍيو ۽ زوري ۽ ڪنگهي، ڇهيوڪ سان دري ۽ ٽي ٽڪ ٽڪ ڪئي.

”آهي ڪا پهر؟ دادِي، در نه کول. باهر ٿڌ ۾ ٿو دران.“

اٽي هڪ وڏو ٿلهو ڪارو ڪتو زور سان پوڻڪندو بال وانگر ٽپا ڏيندو گهوڙي جي ٽنگن هيٺان لنگهي ويو. وري ٻيو اچو. ٽيون وري ڪارو. گهٽ ۾ گهٽ ٻڙن کن ڪتا اچي مڙيا. پر ڳوٺو پنهنجي ساري طاقت سان پنهنجو ڇهيوڪ وڌي ۾ وڌي ڪتي کي ٽهڪائي ڪڍيو. ڇهيوڪ لڳل سان ڪتي وئي ڪيڪون ڪيون. هڪڙو رات ٿڌي ٻيو ڪتي جي چيٽ، تنهن ته ڌرتي ٿي ڏڪائي.

پر ڳوٺو اڃا دري ۽ ٽي ٽڪ ڪندو رهيو. ٿوري وقت ۾ باهريون وٽن ٿي پاري جي مٿان ڪجهه روشنائي ڏٺائين ۽ هڪ عورت جا مٿي کان پيون ٽائين گرم ڪپڙن ۾ ويڙهي پيئي هئي سا هٿن ۾ شمعدان کڻي اچي پو سا ٿيس بيٺي.

پر ڳوٺو نيزاري ڪري چيس: ”دادِي گهوڙي کن ته اندر اچڻ ڏينم. آءُ گهوڙي تي اسپتال ڏانهن پئي ويس. پر دستو پلجي

جيڪا خريداري ڪري موٽيو هو سا ۽ سنج پاڻ سان ڪٿي اندر گهڙيو.

پهرين پهرين ڪوئي جنهن ۾ هن پهر ڏريو سا جيڪي سو وڏي هئي ۽ گرم هئي. هڪ ڪار اهڙي پئي آئي جڏهن ڪنهن تازو سڄو فرش ڏنو هو. هڪ بندرو ۽ ڪجهه قدر ڏيڍ هاري جو اٽڪل چاليهن ورهين جو پئي ڏٺو سو سا مهون مڙي ويٺو هو. کيس ننڍي ۽ سهڻي ڏاڙهي رکيل هئي. ۽ لکي ليري رنگ جي خميس پيئي هئي. هو ڪلشنڪو هو. وڏو ڪاٺڪو هو. سندس ڏنڊوئي هو گهوڙا چورائڻ. سندس پيءُ ۽ ڇاچو هڪ وڏي ڳوٺ ۾ گتو هلائيندا هئا ۽ هو چورائيل گهوڙا بلڪل سستي اگهه ۾ وڪڻي ڇڏيندا هئا. هو ٻه ڪمڻ دفعا اسپتال ۾ آيو هو پر نه دوا درمل ڪرائڻ. پيري پيري ڊاڪٽر سان اچي گهوڙن جون ڳالهون ڪندو هو. سدائين ڪاٺڪس پچندو هو سائين ڪو گهوڙو وڪڻندا. تمام چڱي رقم ڏيندو ساڻو. هن وقت هو مٽي تي سرها ٽيل مڪي ڦٽي ڦوڪارو ڪيو ويٺو هو. ڪنن ۾ ڪري وڏيون رويون واليون پائيون هڻائين. وڏو سيم پٽ بڻيو ويٺو هو. هٿن ۾ هڪ وڏو مورتن جو ڪتاب هوس جو ڏاڍي شوق سان پئي ڏنائين. پر ۾ هڪ ٻيو ڪا سڄي لنبو ٿيو سمهيو پيو هو. سندس پاسي کان وڏو ڪل پئي پيو. پنهنجو مٿو ڪلهي ۽ چاٽي ڪري رڍ جي ڪل سان ڍڪيا هڻائين. شايد لنڊ ۾ هو. بون جيڪو لاهي رکيو هڻائين سو صفا نقون هو. ڪڙين کي جو نعل هڻايا هڻائين سي

جنسي بهڪيا پئي. سندس پادرن کي جيڪا برف لڳي هئي سا آهستي آهستي ڳولدي پئي ويئي ۽ ويئي ئي چوڌاري ننڍا ننڍا ڍا ٺاهيندي. ڪمپائونڊر کي ڏسي ڪلشنڪو کيس ڪيڪاريو.

پر ڳوٺو پنهنجا ڳوٺا هٿن سان مهڻي چيو: ”ها، اهي سڀ هوا جا ڪم آهن. ٻاهر نه ولهڻي واکا ڪري. برف به ڳچي ۽ ٿاڻين آهي. خدا جو قسم منهنجي نه ڪل ٿي سگهي ويئي آهي. ۽ منهنجو نمڇو به...“ ائين چئي هن نمڇو ٻاهر ڪڍيو ۽ مقالس نظر ڦيرائي وري واپس کيسي ۾ وڌو. نمڇي ڏيکارڻ جي مواد حاصل نه ٿي. ڪلشنڪو ڪتاب ڏسڻ ۾ ٿي ويو. ”هاڻو، هي سڀ هوا جا ڪم آهن.....“ آءٌ رستو صفا پلجي پيس. جي آءٌ ڪتن جي پوئڪار نه سڻان ها ته قسم سان هيئنو مٿو پيو هجان ها. خدا ڪو خير ڪري، پر زائفائون ڪٿي آهن؟“

ڪلشنڪو ورلدي ڏني. ”داد دي ويئي آهي رانپو ۽ ڇوڪر کانو پيئي ٿيا ڪري.....“

ڪجهه وقت نه سانس ٿي ويئي. پر ڳوٺو ڏکيو پئي ۽ رڪي رڪي اڀا ساهه پئي پريائين. هٿن کي ڦوڪون ڏيئي پئي مهڻيا ٿين. اهي تال فقط اللاءِ ٿي ڪيائين ته ڪلشنڪو سمجهي نه ٿري ٽپ ٿي ويو آهيان ۽ اهڙو اٽڪل آهيان جو هڏو هڏو ٿو ٽڪر ٿيم. ٻاهر جهجڪ ڪا ڌل ڪتن اڃا پئي پوئڪيو. ”ڪهڙي ڳوٺ کان ٿو اچين؟“

”بوگا ليو وڪا کان“

وقت گنوانڻ جي خيال کان، يوگونو برگ ليوروڪو جو ويهي خيال ڪرڻ لڳو. چڱوئي وڏو ڳوٺ هو ۽ هڪ تمام اونهيءَ ٽرائي ۾ وسيل هو. چانڊوڪي رات ۾ شاهي سڙڪ کان هيٺ ٽرائي ڏانهن نهار ۽ وري ڪري آسمان ڏانهن نظر ڪرڻ ۽ چٽ نه ڇڏي ڪنهن بي پائالي اوڙاھ مٿان پيو ڇمڪي ۽ انسان چٽ نه اچي نه نيا جي چيڙي تي پهتو آهي. ڳوٺ ڏانهن جيڪو رستو ٿي ويو سو اهڙو نه سوڙهو هو جو ٻه گهوڙا به مشڪل هلي سگهن. اتفاق سان جي ڳوٺ ۾ وڇڻندڙ بيماري پوندي ۽ سڀني کي بوگا ليوروڪا مان لڏ پلاڻ ڪوڙي پوندي ته ماڻهن کي يا جي يوگونو کي ماڻهن کي ٿڪا ڏيڻا پوندا هئا ته سڄي رستي کان پوش پوش ڪندو ويندو هو يا ته سارو وقت پيو سميٽيون وڇائيندو هو. بوگا ليوروڪا جا ڳوٺا ٿا ٻن ڳالهين کان مشهور هئا. باغاب جو ڪم ته ڪو ڪانئن سڪي ۽ پيو هئا پهرين نمبر جا ڌاڙيل ۽ گهڻو چورائيندائي گهوڙا هئا. سندن باغ گهڻو ڪري ٻارهان ئي مهنا پور هوندا هئا. بهار ۾ ته ساري ڳوٺ جي چاٻاٻڪ ڪڇي! قسمين قسمين گل ۽ ٻوٽا جهڙو لڳا يو بيٺا هوندا آهن. سارو ڳوٺ جنسي گلن ۽ ميون سان ڍڪيو پيو هوندو آهي. ٻه چار ڪو پڪ ڪري باغائي کي ڏي. پوءِ ته سائين ميوروڪائي وينو ڀڙ ڪر. ڳوٺ جون زالون چڱيون ئي سهڻيون هيون ۽ پوڏيون، مٽيون ۽ ٿوٺ. زيورن ۽ ڳهن پائڻ جون شونئين پر ڪم جو

ٿيو پلو. پاڻ ۾ سارو ڏينهن گڏجي ويهي قصا ڪٽينديون هيون. اتي ڪنهنجي پهرن جي آهت جو آواز ٿيو. ليپڪا اگهاڙن پهرن سان ڏاڍي نراڪت سان اندر گهري. کيس سڄي ڳاڙهي پوشاڪ پيئي هئي. عمر جي ويهن ورهين جي لڳي ٿي..... گهوڙ سان هن يوگونو ڏانهن ٿيڏي نظر سان نهاريو ۽ ٻه دفعا ڪوئيءَ جي هڪ ڪنڊ تائين اچ وڃ ڪئي. هلي به ڏاڍي لاڏ سان ٿي. سندس لوڏي لڪي لڏو. سندس مشڪ وهڪي ٿي ڇڏيو. ظاهر هو ته کيس نازي ڏوئل فرش تي هلڻ ۾ ڏاڍي فرحت ٿي آئي ۽ سندس جتي لاهڻ ۾ ڪو مڙهي راز هو. اتي ڪلشنڪو وٺي ٿهڪ ڏاو ۽ کيس آڱر سان اشارو ڪيو. هوءِ يڪدم وٽس ڊوڙي ويئي. هن کيس هڪ مورٽ ڏيکاري جنهن ۾ نبي ايليچا ٿي گهوڙا عرش ڏانهن اُڏائيندو پئي ويو. ليپڪا پنهنجي ٽرنٽ ميز تي رکي ڏاڍي مزي ۾ مورٽ کي ڏسڻ ۾ لڳي ويئي. سندس پاسي وارا وار ڪلهن تي لڙي آيا هئا. وچ ۾ ڪئي هٿائين چوئي. هڪڙي پوشاڪ لعل باقي جو ڳاڙهي رين ڪٽي ٻڌي هٿائين تنهن ته سندس سونهن کي ڪٽي ڏنو هو. سندس چوئي پئي زمين سان لڳي. مورٽ ڏسي پئي مشڪيائين ڪشڪيائين. ڪلشنڪو چيو: ”ڏس، ڪهڙي نه حيرت انگيز مورٽ آهي. ڪمال آهي.“ انهن چئي هٿن جي انهن چرپو ڪيائين چٽ نه نبي ايليچا جي بدران گهوڙائي پاڻ تي هڪليا ٿين.

سڀ واهياست ڳا لهيون اٿو. پر ڪنهن ريت
مون کين ڏٺو آهي.

ڪلشنڪو پڇيو ”ڪٿي؟“

”ڪٿين هنڌن! پر بهون ڳا لهيون ڪري
چڏ. اڃا تازو اڳئين سال جي ڳالهه آهي.
هو مون کي هتي گڏيو هو. يار رات جو اچي
ڳالهون ڪرڻ نه ڪيون. اصل هن جاءِ جي
ويجهو. مون کي ياد آهي ته مون گوليشنو ڳوٺ
ڏانهن پئي گهوڙو هڪليو. اتي ماڻهن کي
ٽڪا ڏيڻا هئڻ.

گاڏي ۽ گهوڙو اهڙا هئا جن هئا سان
ڳالهون ٿي ڪيون. آءٌ ڏاڍي ڳرائي سان
پيو وڃان. پاڻ سان اسپتال جي ٻهر بدار کي
به ڪنيون هوم. پيلي خوف هوم. پلا اهڙن
وقت تي ڪٿين ڪا ٽڪو ڦٽو لاءِ پيا چوڌاري
ڦرن. اڃا واهه جي منهن وٽ پهتس ته.
ڏسان ته هڪ ماڻهو پيو ويجهو اچي. پر
ڳالهه ٿي ياد اچي ته ڌرن ٿي ڏڪي. ٿلهو
ڏٺو متارو! اصل هٿن پينو آهي! ڪارا
وار ڪاريون اکيون. منهن به وري اهڙو
ڪارو جو مون سمجهو ته ڪري منهن کي
ڪارنهن ٿئي اٿس..... ويجهو اچي لڪا
ڪيائين هم نه. سڌو اچي لغام ۾ هٿ وڌا.
”ڪڙو ره!“ گهوڙي ڏانهن ناهاري مون
ڏانهن ناهاريائين. منهنجو نه ساهه ٿي سڪو.
شڪر جو حرف ڪونه پٽيائين. پڇيائين
”گاڏي پيو وڃين؟“ ائين چئي وئي
ڏند ڪوڙيائين ۽ اکيون اهڙيون ته هيبتناڪ
بنايائين جو منهنجو نه دم ڪڍي ڇڏيائين.
مون اندر ۾ چيو ”پيلي هي وري ڪهڙي
بلا گڏي!“ ”پاڻي واري ڳوٺ ۾ مالا جي

ٻاهر هئا گهوگهاٽ ڪيو پئي لڳي ۽ اهڙا
ڪيڪڙاٽ پئي آيا، ڇڻ نه ڪتو ڪتي کي
نڙي ۽ نهن ڏيئي ڇيچلاني رهيو آهي.
ليبڪا ڊجي چيو: ”مهري مهري ڪري.
شايد ڏاڻيون ڳوٺ ۾ ڪاهي پيئون آهن.“
ڪلشنڪو جواب ۾ چيو: ”تون نه ڪا
چري آهين. هي سڀ هئا آواز آهن.“
منت به رکي پر ڳوٺو ڏانهن مهڙ ڪري
چيائين ”۽ سائين اوهانجو ڪهڙو رايو
آهي. دنيا ۾ پوت ۽ پوت آهن ڪين نه؟“
پر ڳوٺو ڪلهي کي لوڏي ورائو ”پانو
ڪهڙيون ٿو ڳالهون پڇين! جي ڪو عقل
هلائي ۽ وڳيان جي اوت وٺي نه پوءِ ڇا ڇا
جن پوت، اهي ته سڀ پور آهن. اسان
جهڙن پوڙن کي سچ پيو لڳي..... پنهنجي
حياتي ۾ مون ڪٿين ڪم ڪيا آهن. گهوڙي
پٽڪيو آهيان..... جڏهين پڙهي پورو
ڪيم تڏهين ملٽري ۾ وڃي ننڍو ڊاڪٽر
ٿيس. ڇا ڇا ٿو پائين. آءٌ لڙائيءَ ۾ به
لڙي آيو آهيان. مون کي پنهنجي ايمانداريءَ،
بهادري ۽ شيوا جي اجوري ۾ هڪ ٻلو
عطا ڪيائون. لڙائي ختم ٿي ۽ صلح ٿيو ته
مون يڪدم روس ۾ موٽ ڪاڏي ۽ وري
اچي ساڳئي ڌنڌي کي لڳس. هيترا هنڌ
جو ڦريو آهيان سو سمجهان ٿو ته مون اهو
ڪي ڏٺو آهي جو ڪنهن ماءُ پجي سڀني
۾ به نه ڏٺو هوندو. اوهان کان ضرور
ڪي قدر سوس آزدگار اٿم. حقيقت ته
اها آهي ته مون کي غيب عالم جي چڱي پر
خبر آهي. مون خود پوت ڏنا به آهن.
ڪين ڪو سڱ ۽ ٻچ ڪونه ٿيندا آهن. اهي

هيءَ ڪا سڀي ڪڏهن به اسپتال ۾ ڪون
آيو هو ۽ يڙگولو کي خبر ڪون هئي ته هو
ڪير آهي يا ڪٿي جو رها ڪو آهي. پر
هيئنڙ ڪيس ڏسي سمجها نين ته هو پڪ هڪ
دهقاني آهي.

ڪا سڀي ڪر موڙي اُٻا سيون ڏيئي اُٿيو
۽ وڃي ڪلشنڪو ۽ ليپڪا جي اڳيان ويٺو.
هو به ڪتاب ڏسڻ کي لڳي ويو. سندس
ننڊ اُکڙي، منهن ۾ ڪجهه رونق آئي ۽
اڀرڪا جون نشانيون ظاهر ٿي بيٺيون.

ليپڪا ڪيس چيو ”هينرڪ ڏس، تون نه
مون کي ههڙا گهوڙا هٿ ڪري ڏين ته آڻ
جيڪر سڌو بهشت جو اُڏامي سير ڪري اچان.“
ڪلشنڪو چيو ”گنهگارن لاءِ بهشت جا
دروازا کليل ٿي ڪون، باقي پاڪ انسان
لاءِ نه اُٿ ڪجهه جي جهجهائي آهي.“
ليپڪا مير تي ڪپڙو وڇائي پليٽون رکيون.
هڪ ۾ قيمتي جون ٽڪيون، ٻي ۾ ڪچورن
۽ ٽين ۾ گوشت پيل هو. يرسان ٿئي ۽ ۾
ٽريل ٽڪر ۽ پنائتي گري ۽ جا ٽڪر هئا جن
مان اڃا گيهه جون ٽهنگون پئي لڪتيون.
هڪ ڪوڙي ۾ ٽاڙي پيل هئي جا جڏهين
هن گلاس ۾ وڌي ته ساري ڪوٺي ۽
۾ سندس واس ٽهليجي ويو.

يڙگولو جيڪي پئي کاڌا. ڪلشنڪو ۽ شيدي
ميو ڪ پاڻ ۾ انهن رهاڻيون ڪري رهيا
هئا جن ۾ هو ڪوئي ۽ ۾ هوئي ڪين. ڏانهن
نه نهاريا تون به ڪون ٿي. ڪيس چاهندا هئي.
نه ساڻن ڳالهائين يا نه ڳالهائين، چار ڳالهائون
ڪري ڪي گستاخان، پڙهي کائي ڏارون ۽
چڪو پيان ۽ جي ٿي سگهي نه ليپڪا سان

بيماري منهن ڪڍيو آهي سو وڃا نٿو ماڻهن
کي ٽڪا ڏيڻ، مون جواب ڏنو. ”پر
توهان جو ڪو مون ۾ ڪم آهي؟“ جواب
ڏنائين ته ”جي انهن آهي ته مون کي به ٽڪا
ڏئي.“ انهن چئي وئي با نهن اگهاڙي
ڪيائين. وري مردار با نهن منهنجي نڪاڻيان پيو
آئي. ڪا وڙيو سانس ڪون. نڪو ڪو گاريون
ڏنيو مانس. بخيلي به سخت پئي لڳي. پر
وس ڪون ٿي هليو. مات ميٽ ۾ چئن ٽن ڪري
جڏهن ٽڪا ڏنا مانس تڏهن چند چٽي.
ڪجهه وقت کانپوءِ پنهنجي نستر ڏانهن
نهاريان ته ڏسان ته ساري ڪٽيل آهي.

ڪا سڀي جيڪو ڪل اڳيان لٽيو سمهيو
پيو هو، تنهن اوچتو پاسو ورايو ۽ رڍ جي
ڪل جنهن سان ڀي ڪيو پيو هو سا مٿان لاڙائين.
يڙگولو ڪيس سڃاڻو. هيءُ ئي هڻو هو جنهنجي
هو ڳالهه ڪري رهيو هو. ڪا سڀي ۽ جا وار،
ڏاڙهي ۽ اڪيون اهڙيون ڪاريون هيون
جهڙي حبشي ۽ جي ڇهڙي. منهن سندس
ڪٽڪ ورتو هو. باقي جو سا جي ڳل تي
وڏو ڪارو ڪارو داغ هوس تنهن ته
ڪيس جنسي پوم بنا ٿي چڱو هو. ويچارا
ڏيئي يڙگولو کي چيائين: ”قبلا اها ڳالهه
سڀي آهي ته مون اوهانجي واڳ ۾ هٿ
وڌو هو. بلڪل ٺيڪ ۽ پر ماڻا جي ڳالهه
بنهه ڪوڙي آهي. جناب، ماڻا جي مرض
بابت اسان ته هڪ اکر به ڪون ڳالهائون.“

يڙگولو جا حوصلائي خطا ٿي ويا.
”ههڙو ٻيا پهرين تنهنجي ڳالهه ڪئي ڪنهن؟
سمهي پر. سمهيو پيو هئين پوءِ ڪهڙو چٽو لڳي.“

”اوھين بوگاليو وڪا جا ماڻهو آھيو واھ.
جا!“

ڪلشنڪو ٻڌو ”سائين ڇا ۾ واھ جا
آھيون؟“

”مثلا گھوڙن جي ڳالهين ۾: چوري ۽
۾ پڙ.“

”نھن ھوندي ٻڌيا سين واھ جا! اسين
تہ پاڻي آھيون چور ۽ مڪار.“

ميرڪ گھڙي ساعت سانٺ ڪري چيو:
”سائين اھي ڏينھن ئي لڏي ويا. ٻچو بہ
باقي رڳو وڃي فلپا آھي پر ھو بہ ويچارو
ھينئر اکين سڄو آھي.“

ڪلشنڪو ٿڌو ساھ کڻي چيو ”هاڻو، فلپا
ڪانسواءِ ڪوئي ڪونہ رھيو آھي. حساب
ڪري ڏسو، گھٽ ۾ گھٽ ستر جون واھ
جو ٿيندو. جرمن لوڪن سندس ھڪ اک

تہ صفا ڪڍي ڇڏي، ٻي ۽ سان تہ اصل
ڏسي نٿو سگھي. اڳين ڏينھن ۾ پوليس
آفيسر کيس ڏسندڙي يڪدم سڏيندو ھو

”اڙي شاميل، ھيڏانهن اچ.“ سڀ ھاري
ناري، ڪمي ڪا سڄي کيس شاميل
جي نالي سان ڪوٺيندا ھئا. قدرت جارنگہ
ڏسو. ڪن ڏينھن سندس نالو ھر ڪنھنجي

واحد دان ٻپ وڃان نڪرندو ھو، پر اڄ
سڄو ڪلي چوي ”اڙي اھو ڪاڻو فلپا.“
سندس جگر ڏسو. ھڪ ڏينھن پاڙ ۽ ليوبا
جو پيءُ آنڊري گرگورچ، روزانو نالي ڳوٺ ۾

قر ڪرڻ ويا. خبر پيس تہ اُتي مئٽري ۽ جا
گھوڙيسوار رھيل آھن. نو پلي ۾ پلا گھوڙا
چونڊي ڪاھي اُتي ھليا. پھر يداون جو بہ
کين نڪو ٻپ نڪو ٻاءُ. ٻي صبح جو

چوڇو گھڙو ڪريان. جڏھين ھنن کانو پئي
کانو ٿڌھن اٽڪل اٺن ٻڙن دفعا تہ واھ
جو ھوءِ اچي ڀرسانس ويئي. ڀيري ڀيري سان
پنھنجا سھڻا ڪلھا ساڻس چھائي پئي ويئي
پر اھڙي طرح جڻ تہ ڪو اتفاق وڃان
ائين ئي ٿي پيو. ڏاڍي لاڏ سان چيلھ
تي ھٿ رکي ڏانھس ٺھاري رھي پئي
مشڪيا نين. چوڪر ٽنڊرست ھئي ۽ بلڪل
کڙي. رڳو پئي ڪليا نين. جيءَ ۾ تہ ڪو لوڇو
ھوس. سانٺ ڪري ويھڻ ئي نہ پيو اچيس.
اُٺي ھي ۽ اُٺي اُٺو کڙي ٿئي. جي
ويئي ٿي تہ ڦٽڦٽي ٻار وانگر پنھنجي
پاڙيسري ۽ ڏانھن ئي ٺھاريا نين ۽ وري
يڪدم وٺي ٿي پئي ڏنائين پر وري ڏاڍي
حرف سان يا پنھنجا ڪلھا يا ڪوڏا
پر ڪونو سان پئي لڳا يا نين.

پر ڪونو ڪي ٻيا بہ ڇا رھئا. ڪلشنڪو ۽
ميرڪ پئي ٿاڙي ۽ جو ھڪ ھڪ ڪلاس پي
ماٺ ڪري ويھي رھيا. پر ڪونو ڪي نھن
ڪري اُگرو ٿي لڳو تہ ھو ڪوانين پيو ڪلاس
پئي. نھن ھوندي بہ ھو پاڙ روڪي نہ
سگھيو ۽ ماٺڙي ڪري پيو ڪلاس ڇاڙھي
ويو. اڃا بہ سندس دل نہ رھي سو ٿيون
بہ ڳيٽ ڪري ويو. ڇڏيا نين گوشت ڪي
بہ ڪونہ. ويو مزي ۾ رڳو ڪا ٿيندو. اتي کيس
خيال آيو تہ بھتر ٿيندو تہ سندن ساراھ
جا ٻي ڪريان. ھينئر جو کيس ليکين بہ
ڪونہ ٿا سو شايد پوءِ ساڻس ڳالھين ۾ ويھي
وڃن.

ڪنڊ ڪي ٿوري ڌوڙ ڏيئي ڇپائين:

نوني گهوڙا ويهن روبرن ۾ وڪڻي ڇڏيائين. ها! پر هيئنئر ڪنهنڪي جان آهي جو ڪنهن جو گهوڙو ائين چورائي!! وڌو وڌ همت ٿڌهين ٿينديس جڏهين ڏسندو ته گهوڙي جو مالڪ سمهيو پيو آهي يا نشي ۾ ثابت ٿيو پيو آهي. ايتري هوندي به جي ڊڳو بوڙن جو جوڙو لمائي سگهيو ته گهڻو ڇيهه ٿيو. جي به ڪري گهوڙو چورائيندو ته ڏيڍ سؤ ميل پري وڃي پوءِ ٽين وار ڪندو. وري جو ڪندو يهودين واري ڏانڊل نه ايتي اچي پوليس وارو ڪنڊ ڪسان جهليندس. انهي ۾ ڪهڙو مزدور هي ته مرڳو ٻاڙ کي خراب خوار ڪرڻو آهي! ڇا چوان، ماڻهوئي پوکي ٿي پيا آهن.

ليپڪا پڇيو ”مير ڪهڙي ٿو پائين؟“ ڪلهڪو ورندي ڏني. ”هو اسان جو ڳولائي نه آهي، هو آهي ئي پئي ڳول جو پر آهي بهادر شخص تنهن ۾ ڀائي به شڪ ناهي.“

ليپڪا مير ڪهڙي ڏانهن چندان توڙي ڪو منهن ڪري چيو ”اهوئي نه سبب آهي نه جو کيس برف جي ڪڏي ۾ وجهي ڇڏيائون!“ پر ڳولو منتظر ٿي پڇيو ”سو وري ڪيئن؟“ مير ڪهڙي چيو ”اي هيئن.....“ ۽ ڪاليس. از خود ٽهڪ لڪري ويو. اسان جي پاڙي ۾ جيڪي مسواڙي رهندا آهن تن جا ئي گهوڙا فلپا چورائي اٿي ڀڳو. بنا دريافت جي جهنيائون وري اچي موٽي. ڏهڪن گهوڙا هئا. نوڪرن ڇا ڪرن سوڌو اٽڪل روءِ ٿي. جڳا ٻاڙ ۾ هئا..... بزار ۾ بينو هوس ته منجهان هڪ وڏي مون وٽ آيو ۽

چيائين ”مير ڪهڙي اسان وٽ اچڻ نه اهڙا گهوڙا ڏيکاريندا سون ۽ جو اڪيون چرخ ٿي وينديءَ، تنهن ڏينهن ۾ پڙي مان ڳنهي آيا آهيون.“ سچ ڪري پڇو ته ٻڌي دل سر ڪي ويئي. پئي ڏينهن وٽن ويس ته ٿي. ئي جڳا ڪڏي اچي لڳا. اهڙو ڪري ڪنهن ٻڌائون جو ڇڏائون ئي مهال. گهليندا هليا ننديءَ ٿي. رڙ ڪري چيائون ”ڏس ته ڪهڙا نه توکي هائي گهوڙا ٿا ڏيکارين.“ برف ۾ اڳيئي هڪ ڪڏ ڪوٺيل هئي. يڪدم پئي ڪي ڪوٺڻ ۾ لڳي ويا جا سبب فوت ڪن پري ڪوٺيائون، پوءِ هڪ نوڙي ڪٽي وئي منهنجي بگل ۾ ٻڌائون. پئي ڇوڙي ٿي ٻڌائون هڪ ڏنگي ڦڏي لڪڙي. لڪڙي به ايڏي وڏي هئي جو پنهجي ڪڏن ٿاين بهجي ٿي سگهي. پوءِ ڏٺائون ٿيلهو ته وڃي هڪ ڪڏ ۾ پيس. پنهنجو ڪوٽ ۽ ٽئون بوت پيل هوم. لپاڳن انهن جو به خيال ڪونه ڪيو. مٿان ڪو ٽئون پيو هڻي ته ڪو لڪڙ پيو هڻي، هڻي ڇهلي ٿي پڇي ڇڏيائون. اڃا به شايد دل نه ڀاڀين سو وٺي گهليائون پر اهڙي زور سان جو آڻ اچي پيءُ ڪڏ ۾ پيس.

ليپڪا کي ٻڌندي بدن ۾ سيا ٿو پئجي ويو. مير ڪهڙي وڌيڪ چيو ”پهرين ته ڏڏ ڪري ٽپ چڙهي وليم، پر جڏهن ٻاهر ڪڍيائون ته ڏهن ساڻو ٿي پيس. هو سچيئي جو ڏاري بهجي ويا ۽ بيٺا ڳوڙا ۽ ڪلهڪا ڪٽڻ. مونکي ته ڪڏي ڇڏيائون. سارو بدن ئي سور کان ڪڙهيو. هو ته ماري رهندا رهيا..... ڪجهه وقت ڪلهڪا پوءِ اٿيس پر چري نه پيو سگهان.

ڪري خوليءَ جي صورت اختيار ڪئي. هن ڏٺو ته ليپڪا ۽ ڪلشنڪو سندس سارا ه مان ڏانهن ئي نٿا، ان ڪري هو به پاڻ کي ڪا چيز سمجهڻ لڳو. ورور ڏيئي چالي ئي نوڪيائين يا ته اهڙو زور سان ئي لپٽيو جو هيٺان بيٺڻج ٽڙ ڪا ٿي ڇڏيا.....

ماني ڪا ئي ڪلشنڪو دعا پئي ۽ ميرڪ سان هٿ هٿ ۾ ملايو. هو پڻ بندگي ڪري ڪلشنڪو کي پاڪر پائي گڏيو. ليپڪا تنهن وچ ۾ جوئيون ٽالهيون ڪٽي وڃي صفا ڪيون ۽ پوءِ ٿورا بسڪوت ۽ ڪجهه سڪل ميور آڻي ميز تي رکيو. شراب جون به ٻاڻليون به اڳيان رکيائين.

ڪلشنڪو پنهنجو ڪلاس ميرڪ جي ڪلاس سان لڳائي ڇڏيو ”شل خدا پاڪ آبري گرگورچ کي شائتي ڏي ۽ پنهنجي گود ۾ نواس ڏي. هو جڏهن حيات هو تڏهن اسين پئي هتي يا سندس ڀاءُ مارٽن جي هوٽل ۾ گڏجندا هئاسون. ڪيڏانهن ويو اهو زمانو! ڪيڏانهن ويا آهي. مڙا ۽ ڳالهليون ٻولهيون!! مارٽن هوندو هو ۽ فلپا ۽ اسٽوڪوئي..... بس اهو وقت هيٺو سڀني سمان پيو لڳي..... ڪهڙو نه ڪل خوشيءَ جو وقت هو!“

ليپڪا ٻاهر ويئي ۽ آئيني موٽي آئي. کيس ساڻو رومال ۽ ڊاٽن جو هار ڳچيءَ ۾ پيو هو.

مشڪي چيائين: ”ڏس ميرڪ. اڄ مون کي ڪلشنڪو ڇا ڏنو آهي.“

ائين چئي آريءَ ۾ ٺهاريائين ۽ وٺي ٽپا ڏنائين ان لاءِ ته ڊاٽا چمر چمر ڪن. ۽

پروڙي به شڪرانا خدا جا، جوائن هڪ عورت اچي گاڏي ۾ لنگهي ۽ مون کي ڇاڙهي اچي گهر ڇڏيائين.“

تنهن وچ ۾ گولي پنج ڇهه ٽاڙي جا ڪلاس ڇاڙهي ڇڪو هو. پاڻ کي ڪجهه قدر جيترو سمجهڻ لڳو. مرضي ٿيس ته آءٌ به ڪا غير معمولي ۽ حيرت انگيز ڪهاڻي ٻڌايان جيئن سمجهن ته آءٌ به ڪا چيز آهيان ۽ ڪنهن کان به ڇڻ وارو نه آهيان.

رني چيائين ”۽ هاڻي مان ٿو ٺوهان کي ٻڌايان ته اسان سان پينزا ۾ ڪهڙي تعدي ٿي.....“

هڪ نه هو پيٽل هو ۽ ٻيو نه به دفعا سندس ڪوڙ ٻڌرو ٿي پيو هو. ان ڪري سڀني ڏانهس ڪوڙي جو به ٺهڻان ڪونه ٿي ڏٺو ايتري قدر جو سندس سوالن جا جواب ڏيڻ به بند ڪري ڇڏيائون. وري جو پاڻ ۾ کلي بات چيت پئي ڪيائون تنهن آقي باقي کيس بي آرام بنائي ڇڏيو.

ڪلشنڪو هلڪ چلڪ ۾ ڏاڍو سمجهو ۽ گنجير پئي لڳو. ڳالهائين ٿي ته به ڏاڍي وزن سان. اُٻاسي ٿي آيس ته مٺ پڪوڙي وٺي ٿي وات اڳيان آندائين ۽ چيائين ”رب رحم ڪجانءِ.“ کيس ڏسڻ مان ڪوبه ائين چئي نه سگهي ها ته هڪ حريف چور هو جنهن پيو حمي ۽ سان ڪئين انسانن جا خانا خراب ڪيا هئا. کير سمجهي سگهندو ته هن به دفعا جيل ڪاٽيو هو سو به ساڻيو يا هر! سندس مٺ به هن جهڙائي شيطان هئا. پئي دفعا پيسا ڏيئي سندس بند خلاص ڪيا ايا هئا ٿون. پئي طرف ميرڪ

اڳهاڙين ڪڙين سان بيهي ٺيڻ لڳي پر اڇو
اهڙو ٽڪڙو پاڻ نه ڪو لائون ٿري رهيو
هو ۽ انهن ڪندي سندس ڳاڙهي پوشاڪ
کلي گھنڊ والگر نهی پيئي. ميرڪ ڪاوڙ
مان ڏانهس ٺهاري، ڏند شيڪي اچي
پنهناس پيو، اهڙي ڏيکاريءَ سان اڇو
نه چاڙو ٿو ٽنگن سان ڇهڻا ٿيس. هو ۽ ڪدم
ٽپ ڏيئي اٿي جڏهن ڪو پکي هوا ۾ پرو
هلائيندو آهي تڏهن هو به ڪندڙي ٻانهون
هلائي، ڪوئيءَ جي چوڌاري ميرڪ کي
گوھيون ڏياري لڳي. پهرئي زمين سان ڪوڏ
ٿي لڳا.

پر گوڏو سا مهون صندوق ٿي ويهي ناچ
ڏسي رهيو هو ۽ سوچي رهيو هو ”ٻه جي
باهه ڇا ٿئي ڪرڻي؟“ شل نه ڪنهن نينگر
سان نينهن لڳي. مٿان گھوري
قربان ڪري ڇڏي، ڪي ڪين ٿيو...
۽ کيس ارمان هو ته هو هڪ اسپتال جو
ڪمپائونڊر هو ته هڪ سادو سودو ڪڙمي.
هن وقت کيس پنهنجو نئون ڪوٽ جنهن
جون سڃيئون ڪناريون ڏوري سان مڙهيل
هيون سو نه پئي وڻيو. گھڙو نه چڱو ٿئي
ها جي کيس هنن وانگر فلٽ هڪ خميس
پيل هجي ها! هو پوءِ بنا ڪنهن شڪ شبهه
جي ڳائي ها، ٺي ها ۽ ليپڪا کي پاڪو
پڻ پائي ها.....

ڪڙين جي ٺڪ ٺڪ واکن ڪيڪن ڪري
چينيءَ جي ٽالهن ۽ ڪوپرن اندر ڪٽ
پر پئي آواز ڪڍيا. ڊوڙ ۽ ٺيڻ ڪري
موم پٽيءَ جي چپيءَ به پئي ناچ ڪيا.

پوءِ ڪٽ جو ٺاڪ پئي پهرين هڪ سوئي
پوشاڪ ڪڍيائين. جنهن تي ڳاڙها ۽ نيرا
گل هئا ۽ ٺنهنڪا پوءِ هڪ بي ڳاڙهي جنهن تي
هيٺان جهل لڳل هئي. هڪ رومال پڻ
ڪڍيائين، جنهن تي پانت پانت قسمن جا
رنگ لڳل هئا. جي سڀ شيون ڏاڍي فخر
سان ڏيکاري ٻانهون کولي بيهي رهي.
کليا نين انهن پئي ڇڏي ته کيس خود عجب
هو ته اهي شيون ڪٿان آيون.

ڪلشنڪو پيا لوکولي سر ملائي ويهي وڃان
لڳو. پر گوڏو کي خيال نه پيو اچي ته
هو گھڙو راڳ ڪڍي رهيو آهي. راڳ
ٺڪوئي ڇهيو ٿي لڳو ۽ ٺڪوڙي درد ڀريو.
گھڙيءَ اهڙو ته آواز آداس ٿي ٺڪو جو
پالپائين پئي ته روئي دل هلڪي ڪريان
پر زوري اٿي جو اٿي ڪلائيندڙ پئي لڳو.
ميرڪ اوچتو ٽپ ڏيئي اٿيو ۽ پنهنجي
ڪڙين سان اٿيئي بيهي ٺڪ ٺڪ ڪري ٺيڻ
لڳو. پوءِ ٻانهون هوا ۾ ترار وانگي هلائي
ٻڃن تي ميرڪان گل ٽائين ۽ گل کان
ڪٽ ٽائين ڦيري پائائين. اٿيئي جو
ڏائين مٿي اچل سو سڀني سمجهو ته مڙپي
ڪنهن ڏنگيو اٿس. هوا ۾ پئي ڪڙيون ملائي
اهڙي ٺڪي ۽ زور سان جهوري پائائين
ڇڏي ته ڪنهن جن ورتو اٿس. ليپڪا کي
به حرص لڳو. هو به ٻارن وانگر ڪيڪون
ڪندي سندس پنهنجي پيئي، پهرين ته پاسن
کان ٺاڱهه والگر پئي ٿري. ڇڏي لڪي
لڪي اوچتو ڪنهن کي پٺ کان حملو ڪرڻو
هوس. ميرڪ جڏهن پنهنجي ٺوٺ جي ڪڙين سان
ٺڪ ٺڪ ڪري ٺيڻ هو، تڏهن هو به پنهنجي

هار جو ڏاڳو ڇڄي پيو ۽ سڀ ڊاٽا سڄي
فروش تي ڇڙو ڇڙو ٿي ويا. سائو رو مال به
ڳڄي ۽ مان ڪوي پيو ۽ ليبيڪا هڪ ڳاڙهي
ڪڪر وانگر پئي ڪوئي ۽ جي ڇوڌاري
ڦيرايون پائون. سندس ڪارڊن اکين جهلڪا
پئي ڏنا. هوڏانهن ميرڪ اهڙو نتيجي پيو
هو ڇڙا جهوڙيون سندس ٽنگون ۽ ٻانهون
ڌرون ڌار ٿين.

ليڪ ميرڪ پٿر وانگر چپ ٿي بيهي رهيو.
ليبيڪا به ٽڪجي چور ٿي پيئي هئي. سندس
ڊمر ٿي بيهي ويو هو. ساڻي ٿي سندس
چاڻي ۽ سان منهن لڳائي بيهي رهي. ميرڪ
کيس پاڪو پائي سندس اکين ۾ ڏاڍي
حب ۽ لاڏ ڪوڏ سان ٺهاري ڇوڇو ڪري
ڇڄيو:

”گولي لهندس ته تنهنجي ٻڌي ۽ اهڙا
پيسا ڪٿي پوريل آهن. کيس خون ڪري،
تنهنجو به گلو ڪپيندس ۽ پوءِ هن سراءِ کي
باه ڏيندس... ماڻهو سمجهندا ته تون آڱر
۾ جلي خاڪ ٿي ويٺين. مان تنهنجا پيسا
کڻي ڪيو بهان ڏانهن هليو ويندس ۽ اُتي
اللهي گهوڙا ۽ ويون خريد ڪندس...“
ليبيڪا ڪوبه جواب ڪونه ڏنو پر رڳو هن
ڏانهن لڄا ٿي ۽ سان ٺهاري پڇيو ”ميرڪ
ڪيو بهان ۾ لسٽ آهي؟“

ميرڪ موت ۾ ڪا به ورندي ڪونه ڏني پر
وڃي سامهون پيئي ۽ ٿي خيال ۾ ويهي
رهيو. شڪ نه آهي ته هو ڪيو بهان جا سڀا
لهي رهيو هو.

اتي ڪلشنڪو ڪڙو ٿي ڇڄيو ”مان هاڻ
هلاان ٿو. وقت ٿي ويو آهي. فلپا سونلا

ٿرسيو ويٺو هوندو. ليبيڪا خدا حافظ.“
پرگونو به سندس پٺيان ٻاهر ويو ان لاءِ
ته هتان نه ڪلشنڪو سندس گهوڙو پڇاڻي
وڃي. ٻاهر برف جو طرفان اڃا لڳي رهيو
هو. سفيد ڪڪر پئي هيٺ مٿي آيا ويا.
گهوڙي ۽ هيٺ پٽ ۾ گاهه ۽ پوئڻ سان پئي
لڳا ته گهوڙي ۽ مٿي ڇڙا لڙهي سان
ٿي جنگ جو ٿيا ٿيون. لڳا جهڙا
اڃا اڃا ڏيو پئي. پٽ ۾ ڪري پاڻ
سنياري اٿي ٿي ڪڙا ٿيا ۽ هوا! خدا ڪو
رحم ڪري. وڻ ٿي به پاڻ جهلي ٿي سگهيا
۽ مڙي اچي پٽ پيا. منجهان اهڙا آواز
پئي لڪتا ڇڙا خدا ڏرو پٽي پئي ڪيائون
ته ”هي رب، اهڙو ڪهڙو پاڻ ڪيون
اٿئون جو اسان کي هيئن رسين سان ٻڌي
ڇڏيو ائين؟ اسين ڪيڏانهن ڇوري به
ڪونه ٿا سگهون!“

ڪلشنڪو سيء ۾ سڙجي ويو. هڪدم
گهوڙي تي ٽپ ڏيئي ڇڙهيو. ٻاهر يون ڦاٽڪ
اڌ ڪليو پيو هو ۽ ٻاهران برف سنڪ ٿي پيئي هئي.
رڙ ڪري چيائين ”هلو پائي“. گهوڙو اڙي
لڳل سان هئا سان ڳالهائون ڪوڻ لڳو.
ڪلشنڪو سڄو برف سان ڍڪجي اچو ٿي
ويو ۽ ڪن ۾ اکين اڳيان غائب ٿي ويو.
پرگولو ڪوئيء ۾ واپس وريو ته ڏٺائين
ته ليبيڪا پٽ تان مٽڪا مڙي رهي آهي
پر ميرڪ هو ٿي ڪونه.

پرگونو ڪوٽ لاهي ڪنڌ هيٺان رکي
بينچ تي ليٽي پيو. خيال ڪيائين ”ڇا ته
ڇوڪر جي سولهن آهي! هن وقت باقي
ميرڪ به نه هجي ته پوءِ پيو ڇا گهرجي.“

مير ڪي منت اڌ رڪي چيو ”مان جون جا گل تماڪ سان گڏي پيئندو آهيان. چاليءَ لاءِ ڏاڍو فائدو ٿيندو آهي.“

پر ٿي ٻيا سوڻا لڳائي، آئيني ٽڪون ڦٽيون ڪري ٻاهر نڪري ويو. اڌ ڪلاڪ کن گذريو ته ڀرگونو اوچتو ٻاهر ٻيئي وقت ٿوري روشنائي ڏيئي. مير ڪي ڪوٽ ۽ ٽوپي ڇاڙهي اچي نڪتو ۽ پنهنجي لپڪا بتي هٿ ۾ کڻي پئي آئي.

لپڪا نيزاري ڪري چيو ”مير ڪي، ويهي نٿو رهين.“

”نه ليوبا، مونکي وڌيڪ نه چڙ.“

لپڪا پنهنجو آواز جهڪو ۽ ڏکڻو ڪري چيو ”مير ڪي ڳالهه ٻڌ. تون ته امڙ جو ناٿو ڳولي کيس ۽ مونکي ٻورو ڪري، ڪيوبا ۾ وڃي ٻين چوڪرين سان ٻوڙ ۽ ٻڏيندين. خدا جي شل تو مٿان رحم ٿئي. پر لال منهنجو رڳو هڪ چيو هج. اچوڪي رات رهي ٿي.“

مير ڪي ڪم پتو زور سان ٻڌندي چيو: ”نڪو ڪير ٿو ويهي. وڃي ڪورون نشو ڪريون.....“

”پر تون ڇا ٿي ويندين؟..... آيو ته ٻنڌ هئين پوءِ هيئن ڪيئن ٿو وڃين؟“

مير ڪي لپڪا ڏانهن ٽڙي سندس ڪن ۾ ڪجهه سس پس ڪئي. لپڪا در ڏانهن بهاري کلي ڏئي، اکين مان ٺنڊا ٺنڊا ڳوڙها اڇا وهي رهيا هئس.

لپڪا ڀڳي چيو ”سمهيو پيو آهي. شيطان جو ٺاڻو...“

مير ڪي کيس ڀري پاڪر پاڻو ۽ چوچ مان

لپڪا جڏهن ٻينچ هيٺان ٽڙي ڏاڍائي ڪنڀا ٽن ڀرگونو جي دن ۾ اٿل پتل ڪري ڇڏيائين. مير ڪي جي خيال کيس روڪي وڌو. مير ڪي نه هجي ها ته کيس اٿي ضرور پاڪر پائي ها، پوءِ به ڇا ٿئي ها؟ ٻوڙ هو ته هوءَ اڃا ننڍي چوڪري هئي پر ڪيئن چڙجي ته هوءَ هر ڀرو پاڪدا من هئي. پر جي به ڪري هجي ته ههڙي وقت ۾ ههڙي چورن جي اڏي ۾ ڪير ٿو اهو خيال ڪري. لپڪا ڏاڍا ميڙي ٻاهر هلي ويئي. مور بتي به اچي اڄها مٿي بيٺي هئي ۽ لائٽ به ڌري گهٽ اچي ٿي شمع جي پٺي ڪي لڳي. ڀرگونو ٽپا چو ۽ ٽيليون پاڻي کان رڪي بتي وائي سمهي پيو. سامهون جيڪا جوت ڪرائيسٽ جي مورٽ اڳيان پئي پوي ٽنهن اهڙا پئي ٿلڪا کاڌا جو سندس اکين کي ڏيکاري ٿي. روشنائي جا ٿلڪا گهڙيءَ ۾ چٽ ٿي گهڙيءَ پٽ ٿي ۽ گهڙيءَ ڪٽ ٿي پئي ڏنا. منجهن وڳو لپڪا پئي ڏنائين، ڳاڙهي ڳٽلي ۽ چاٽي ڀريل. آئيني لائوئٽين وانگر پئي ٿوري، آئيني ڊمر ٿل.....

ڀرگونو وڃاڙيو ”انهي مير ڪي ته شيطان ڪو اڏائي وڃن!“ بتي ڦٽ ڪري وسامي ويئي. اٿي مير ڪي اندر اچي ٻينچ ٿي ويهي رهيو. چورٽ مان سوڻا پئي ڀرڻ ٿيائين. تماڪ جي ڊولھين ڀرگونو جا گهٽ ٿي گهٽي ڇڏيا.

ڀرگونو چيس، ”هي تون تماڪ ڪهڙو پيو ڇڪين؟ تماڪ ڇا آهي؟ مونکي ته جنسي مائڊو ڪري ڇڏيو اٿس.“

چو لاڻي اٿيئي. اڪيلو ته منهنجو گذرئي
الائي ڪيئن ٿو ٿئي. ”

پر گو نو سندس سهڻين اکين ۾ نهاريو ۽ دل
من هڻڻ لڳو. کيس پاڪر پائي ڇهيائين ته
هن ڪوبه اعتراض نه ڏيکاريو.

نيٺ نيزاري ڪري ڇپائينس ”ڏس
ڏاهي ٿي. بيوقوف نه ٿي. مولڪي ٻاهر
وڃڻ ڏي. ” ليڪا ڪوبه جواب ڪونه ڏنو.

پر گو نو چيس ”اڃا هينئر مون توکي ميرڪ
کي چوندو ٻڌو ته توکي ساڻس مڃيس آهي.“

”اهو نه ٻو ٻو..... پر منهنجي دل ٿيئي
جاڻي ته آءٌ ڪنهنڪي ٿي پريست ڪريان.“

هن وري اڀر جهلي ۽ سان ڪنڇي ۽ کي
آگر سان ٿورو ڌوڏي ڇيو ”هي مولڪي
ڏيندين؟“

پر گو نو هڪدم ڪنڇي ڪڍي کيس ڏني.

ليڪا اوچتو سس ڪڍي ٻاهر نهاريو ۽

ڏاڍي التظاري ۽ سان ٻاهر ڪن ڏنو.

پر گو نو کي شڪ ڪاٿي ويو. کيس ليڪا جو

منهن رکو ۽ ڪپڙي لڳو. کيس وري گهوڙي

جو خيال ٿيو. هن دفعي اهڙو زور سان

ٿلهو ڏنائينس جو هوءَ وڃي پري پيئي.

هڪدم ٻاهر اٿوان ۾ ڊوڙي ويو. ٻاهر

سوئر ڏاڍي مزي ۾ کولڻ لڳو اهڙي رهيو هو

۽ هڪ کان ۽ ٻئي پنهنجا سنگ پٽ کي هنيا.

پر گو نو ٿيلي ٻاري نه ڪتا روشنائي ۽ ني

ڏانهن پڙڪندا آيا. گهوڙي جو نه نانءُ

نيشان به ڪونه هو. ڪتن کان چند آزاد

ڪري، برف ۾ ڌڪا ٿا ٻا ڪانهيندو ٻاهرين

وڏي دروازي ڏانهن ڊوڙندو ويو ۽

ڪاري ٻاٺ ۾ گهوڙو نڪڻ لڳو. گهوڙوئي

ڇهي ٻاهر نڪري ويو. پر گو نو پنهنجو ٽپاڇو
کيسي ۾ وجهي پنجا نڪس ڊوڙندو ويو.

ليڪا وجهه وٺي هڪ ٿاڪ بند ڪري

ڇڏيو ۽ باقي بچيل جڳهه ۾ چائنٽ ٿي ويهي

رهي. پر گو نو ڊڙ ڪري ڇيو ”هتي راج

هتان! مولڪي لنگهڙ ڏي! پر تون رستو

ڇو روڪي پئي آهين؟“

”پر تون هن وقت ٻاهر ڇو ٿو وڃين؟“

”پنهنجي گهوڙي جي نظر ڌاري ڪرڻ.“

ليڪا ڏاڍي لاڏ ڪوڏ سان هرڪي

ڏانهن نهاريو.

”ڪهڙو ضرور ٻيو آهي؟ مون ڏانهن

ڇو نه ٿو نهارين.....“ ائين چئي جيڪا

ڪنڇي زنجير ۾ پئي لڏي تنهنڪي آڱرين سان

لوڏڻ لڳي.

پر گو نو واکو ڪري ڇيو ”ڇڏ مولڪي نه

ته هو منهنجو گهوڙو ڪاهي ويندو. پري

ٿي شيطان جي بچي“ ۽ ڪاوڙ وچان پري

ڪري کيس ڪلهي ٿي ٽوڻو نڪاڙ ڪيائين.

پنهنجي ساري زور سان وٺي کيس ڇالي ۽

سان ٿلهو ڏنائين ته ڪا جاءِ ملي پر هوءَ

به لوڙهه والڪر پختي ٿي پئي هئي درئي

نه ڇڏي.

نيٺ ساڻو ٿي واکو ڪري ڇپائينس:

”مان چوانتو ته مولڪي اصلي وڃڻ ڏي.

توڪي هنجي خبر ڪونهي. هو منهنجو گهوڙو

ڀڄائي ويندو.“

”ڇو ڪٽندو؟ هو اهڙو آهي ئي ڪونه.“

سندس ڪلهو ٿي سور کان ڪڙهيو. ڏاڍي

حرف سان ڪلهو مهتي ڏانهن مهڙ ڪري

کلي ڇپائينس: ”هينئين جا هار اهڙي تڪڙ

اڪيون چور ڇيون ڪيائين ته من ڪو گهوڙو نظر اچي پر کيس وسندڙ برف کان سواءِ ڪي ڪين نظر آيو. برف ۾ عجيب غريب شڪليون پئي ٺهيون. اوندهه ۾ ڪنهن سفيد مرد ي چٽ نه لڳا پاتي ٿا. ٿلهه ڪري پئي ڪلهو. ائين هڪ اچو-گهوڙو سڄي سوڌو هواسان ڳالهائين ڪندو ڏوڏو پئي ويو ۽ تنهنڪا ٺپو هڪ ننڍي بدڪن جي قطار هئا ۾ اڏامندي پئي ويئي ..... پر ڳوٺو کي سخت ڪا وڙ هئي. هو سڀ ۾ ئي ڏٺو. سمجهي نه سگهيو ته هاڻي ڇا ڪريان. بنا ڪنهن خيال جي وٺي ڪتن ڏانهن ٽپا چور ڇوڙيائين پر شڪر جو ڪنهنڪي زخميائين ڪو نه ۽ پوءِ ڏوڪيندو گهر ڪري آيو.

اڃا اندر ئي گهر ۾ ته تمام چٽوئي چٽو ڪنهنڪي ڪوئيءَ مان ڪسڪندو ڏٺائين ۽ اتي جواڻي در بند ٿيڻ جو آواز ٿيو. ڪرني ۾ ٻاٺ لڳي پيئي هئي. پر ڳوٺو در کي زور ڏنو پر در اندران بند هو. پوءِ تيلين پٺيان تيليون ٻاريڻ وري ٻاهر ڪري ويو. اتان وٺڻي مان نڪري پئي ڪوئيءَ ۾ لنگهي ويو جتي پٺ تي وڏا ڪهاڳرا ۽ پيشڪير ٽنگيا پيا هئا. ان ڪوئيءَ مان سؤلف ۽ انجنين جي سرهاڻ پئي آئي. ڪنڊ ۾ هڪ هنڌ تي به چار وهاڻا ٿيا رکيا هئا. ڪوئي ته بديءَ جي ٿي لڳي! ان ڪوئيءَ مان هڪ بي ننڍي ڪوئي ۾ آيو جتي کيس ليپڪا ڏسڻ ۾ آئي. هو صندوق تي سمهي پيئي هئي ۽ پاڻ کي ڪري چٽين لڳل چادر سان ڍڪيو هئائين. گيگهڙو ملايو هئائين چٽ نه کيس پويون صبح هو. مٿان ڪان هڪ ننڍي بتي پري رهي هيس.

پر ڳوٺو ڏونڊاڙي پڇيس ”منهنجو گهوڙو ڪٿي آهي؟“ ليپڪا اصل چري نه ڪون. پر ڳوٺو ڪا وڙ مان مٿان ڪس ڇڪ ڏيئي چادر لاهي وري پڇيو ”منهنجو گهوڙو ڪٿي آهي؟“ اڙي توکان ٿو پڇان ابلپس جي پڇي! ”هو ڳوٺن ۾ اٿي ڪڙي ٿي ۽ هڪ هڪ سان پنهنجو لاوڻ سنهاري ۽ بي هڪ سان چادر کي پڪوڙ جي ڪرشن ڪري وڃي پٺ سان لڳي بيٺي ..... هن پر ڳوٺو ڏانهن ڏاڍي ڌڪار ۽ نفرت سان ٺهاريو. سندس اکين ۾ خوف هو ۽ هو ڏاڍي خبرداري سان سندس چور جا چٽ لڳي.

پر ڳوٺو ڏاڪو ڪري چيو ”ٻڌاءِ منهنجو گهوڙو ڪٿي آهي نه ته مڃالو پڇي ڇڏيندو سانءُ“.

ليپڪا جو آواز ٿي گهڻو ٿي ويو هو. ”هتي وڃ هتان لوفر بد معاش!“

پر ڳوٺو سندس گج کي ڳچيءَ کان جهلي ڇڪ ڏيئي ڦاڙي ڇڏيو ۽ پوءِ هو پاڻ جهلي نه. سگهيو ۽ زوريءَ کيس پاڪو ۾ جهليائين. ليپڪا ڪا وڙ مان سندس ٻانهن پاڻ ڇڏائي هڪ من سان پنهنجو ڦاڻ ڪڍڻو سنهاريو ۽ پئي سان پنهنجي ساري سگهه سان کيس ڪيچو آڻي ٿي نونشو هنيون. ڌڪ ڪاٺ سان سندس مٿو يا نشتيون ڪاٺ لڳو. سندس ڪنن ۾ واڃت وڃڻ لڳا ۽ اڃا آڻڻ ڏو پٺتي ٿي هٿيو ته يڪدم ليپڪا لونڊڙي ٿي ٻيو به نونشو وهاڻي ڪڍيس. پر ڳوٺو ٽپا ڪاٺيندو درن کي جهليندو پنهنجي ڪوئيءَ ۾ موٽيو ۽ اچي بيٺج ٿي لپتي پيو. کيسي مان باڪس ڪڍي بنا ڪنهن مواد

پرگو نو اوچتو هڪ وڻ جي اوت تي
پيهي رهيو. درخت جو ٿر ٿر ٻو ٻر ف ٿيو
پيو هو. هو ٿي ۽ ٻڙجي ويو. کيس پنهنجي
حياتي ۽ نوڪري ۽ ۽ هيٺائين عهدي تان
نفرت اچڻ لڳي. اسپتال جي خيال اينديئي

۽ دوائن جي بانس ۽ ڦٽن ڦوڙين جو جو خيال ڪندي کيس بچان لڳي. پنهنجي ٽنڊي کان ئي کيس ڪراهنٽ اچڻ لڳي... خفي ٿي چيائين ته ”ڪير ٿو چوي ته عيش عشرت ڪرڻ گناه جو ڪم آهي؟ جيڪي ائين چون ٿا تن شايد ڪڏهن به مير ڪه ڪلهنڪو وانگر بيمراه ٿي نه گهاريو آهي ۽ لڪو ڪو ڪڏهن ليڪا سان عشق ڪيو اٿن. ساري عمر فقيرن وانگر پنهنجي گنوائن اٿن ۽ ڪڏهن به حياتي جو چشڪو نه چڪيو اٿن. رڳو شايد پنهنجي زالن سان گهاريو اٿن جي وري جهڙيون ڏيڏريون.“ ۽ هو پنهنجو پڻ خيال ڪرڻ لڳو. سوائين ته جي هن کان اڳ چور، ڌوڪي باز ۽ ڌاڙيل نه ٿيو آهيان ته ڀاڱل نه پئي ٿي اٿم يا ڪو وجهه نه سلبو اٿم.

* * * * *

ان ڳالهه کي ڏيڍ سال ٿي ويو. پر ڳوٺو کي نوڪريءَ کان موقوف ڪيو ويو. هو بنا ڪنهن ڪم ڪار جي پئي ٿو يو. نوڪريءَ لاءِ گهڻي مٿا موٽان هيا نئين پر سڀ بيسود. هڪ ڏينهن هورا ٺهيو ڳوٺ جي هڪ مهمان سراءِ مان نوڪري گهڻيءَ پر پئي گهميو ٿو يو ته اوچتو ڪنهن خيال آڻي کيس نئين ٻارن ۾ نيون. بهار جا ڏينهن هئا. مٺي ۽ سڄو هير لڳي رهي هئي. تادن پري واري ماٺ ميٺ ۾ ڌڙي ڏانهن ٺاهاري رهي هئي. يا خدا! آسمان اسان کان ڪيترو پري آهي. آهي ڪو بني بشر جو سندس ماپ ڪري سگهي! ڪٿان ٿو شروع ٿئي ۽ ڪٿي ٿو پورو ٿئي؟ ڪيئن نه ساري دنيا مٿان پکڙيو بيٺو آهي! پر ڳوٺو خيال ڪيو ته سرشتي ٺهڻ سان بيشڪ وس ٿيو آهي پر انسان ذات کي ڪهڙو حق آهي جو ڪن ماڻهن کي نشئي، ڪن کي ديو بندو ڪن کي نوڪريءَ وارو نه ڪن کي موقوف ٿيل ٿا سڏين؟ ائين چو آهي ته جيڪي شراب ٺٽا پيئن سي سڪيو وقت

ٿا ڪائين ۽ پيٽ پري ٿا ڪائين ۽ جيڪي پيئن ٿا سي بکيا ۽ بنا ڪنهن اجهي جي وٺن ٿا ڌڪا ۽ ٿا ٻا ڪا ٿيندا؟ ائين چو آهي ته جي ڪنهن کي نوڪري نه آهي ۽ پگهار نٿو ڪٿي ته کيس ڪا ڌي، ڪچڙن ۽ بوت کان جواب آهي؟ هيءَ ساري ڪنهنجي ٺهيو آهي؟ عجب آهي، جهنگ جا پکي ۽ مرون اڪا ڪن نوڪري اڪا چا ڪوي ۽ اڪو ڪو ناٿو اٿن، تنهن هوندي به جئن وٺن ٿو تن پيا نچن ۽ ڪڏن!

پريان پريان آسمان ۾ هڪ ڳاڙهو دھو چٽيءَ طرح پئي ڏنو. چڱو ئي پکڙيل هو ۽ پئي ٽمڪيو. پر ڳوٺو بهي رهيو ۽ گهڻي وقت تائين ان کي نه سندن رهيو ۽ سا ڳئي وقت اهو پڻ خيال پئي ڪيائين ته جي تنهن ڏينهن آءٌ ڪنهنجي چانهه جي ڪٽلي چورائي وڪڻي پيسا هٿ ڪري وڃي ڪٿي ۾ پاڻ وساريان ها ته چو اهو هڪ گناهه ليڪچڙ ۾ اچي ها؟ چو؟ چو؟

پر دستي ٿان به ڳاڙيون پئي ويئون. هڪ ۾ زال سمهي پيئي هئي ۽ ٻيءَ ۾ هڪ ٻڍو مٿي اگهاڙو ويٺو هو... پر ڳوٺو ٺهيو ڏاڏا، هيءَ سامهون ٻاهر ڪٿي پيئي پري؟

پير مرد واريو ”آندڙي چور ڪو جي ڪٿي ۾.“ ۽ پر ڳوٺو کي ڳالهين ڏل تي ٿي آيون ته ڪيئن پورائي پورا ڏڙهان مهينا اڳ سيار ٿي جي رات ۾ انهيءَ سا ڳئي هنڌ گهوڙو وڃايو هئا نين. ڪيئن نه مير ڪه ڪون هنيون هيون. شايد هن هن وقت تائين ٻڌيءَ ۽ ليڪا جا ڪلا ڪپي ڇڏيا هجن! مير ڪهڙي نصيب جون پئي سڏون ڪيائين. جئن وري ڪٿي ڏانهن پئي موٽو ۽ شاهوڪار سڀني ۾ چو پائي مال جي واپارين ۽ لوهارن جي گهرن ڏانهن پئي ٺاهاريائين تن سندس من ۾ اهو پئي خيال آيو ته ڪهڙو نه خاصو ٿئي جي رات جو ڪنهن گهر ٺهي ڪاٺ هڻجي!! (By Anton Tchekhov.)

پـريـم پوـجـا ري

سرگواسي هيرانند واڌو مل عيد ناڻي [پريمي]

خسرو آڱر سان هڪ طرف اشارو ڪندي چيو: ”هو ڏس!“ فرهاد اوڏانهن نهاريو. سا مهون هڪ مسجد جي ٻاهران ڪئين غريب پينو سمهيا پيا هئا. انهن ۾ هڪ فقير ياڻي هئي... جهڙي بالڻن ۾ چندر ما. هنجا ڊگها ڪارا وار سندس چهري تي لاڄ ڪري رهيا هئا... چهري تي ۽ سيني تي... هائو، سيني تي، جو ساهه جي آمدرفت ڪري آهستي آهستي چري رهيو هو. سمهندي سمهندي هنجو هو ڪارو ڪپڙو هڪ طرف هٽي ويو هو ۽ هنجو بدن ذري گهٽ اگهاڙو ٿي پيو هو. شهزاده خسرو ان بيڪار ڏانهن نھاري رهيو هو.

فرهاد چيو: ”شهزاده صاحب! هلو، جلدي ڪريو. دير ٿي رهي آهي...“ پر خسرو ائين ئي پينو رهيو. ان وقت بيڪار جي شايد ننڊ ٽٽي پيئي. هن پنهنجو سياهه ڪپڙو سنواريو ۽ بدن کي ڪٽي ڪٽي پڪيائين ۽ پوءِ هوءَ اتي ويهي رهي. ڪر موڙ بندي هن پنهنجون سهڻيون، اڇيون ٻانهون مٿي ڪنيون... جڻ ڪارين گهٽائين ۾ وڃ جو تيز ڇمڪا ٿيو.

تواريخ ايشيا جي ان اونداهي زماني ۾، جنهنجو ڪتابن ۾ ڪو ذڪر ڪونهي، هڪ سلطنت جي اندر، جنهنجو هيٺو ڪو نشان ناهي، هڪ انڌاري رات ڌيري ڌيري ختم ٿي رهي هئي. پورب ۾ پرهه ڦٽي رهي هئي ۽ پوي چمن ۾ پکي لائون لنوي رهيا هئا.

وليعهد خسرو پنهنجي وزير فرهاد سان رات جو گشت پورو ڪري موٽي رهيو هو. ٻنهي جا جسم ڪارن ڪپڙن سان ڍڪيل هئا ۽ هو ٽڪڙا ٽڪڙا شهر جي ان پاڻي مان لنگهي رهيا هئا، جنهنڪري غريبن جو مڪلو ڪري سڏيندا هئا.

فرهاد ڏهڙيل آواز ۾ چيو: ”شهزاده صاحب! اڄ اسان کي ڳچ دير ٿي ويئي آهي. خدا انخواست اسان کي ڪو ڏسي وٺي ٿ...“

پر اوچتو خسرو بيهي رهيو ۽ گويا هنجو هٿ اڇا ٽڪ ڪنهن ڪٽي جهليو هو.

فرهاد خوف آميز حيرت مان چيو: ”اوھين بيهي ڇو رھيا؟“

فرهاد وري چيو: ”شهزاده صاحب!
هاڻي هلو. ڏسو، سڄ ڪني ڪڍي رهيو
آهي.“

پر شهزادو پٿر جو پتلو مڇي، ائين جو
ائين ائين ٻڌو رهيو.

ٻيا به ڪيترا فٽور جا ڳيا ۽ جلدي جلدي
مسجد جي ڏاڪڻن آئي هيڏانهن ويهي
رهيا. هوءَ بیکارڻ به هڪ هنڌ ويهي رهي.
شهر کان نمازي اچڻ لڳا.

فرهاد چيو: ”وليعهد! اوھين غضب
ڪري رهيا آھيو. خدا جي واسطي، هاڻي
هلو!“

پر خسرو چڻ نه هنجي ڳالھ. ئي ڪانه ٻڌي.
ٽڪڙو ٽڪڙو اوڏانهن ويو، جتي بیکارڻ
ويٺي هئي. ۽ سندس پوسان وڃي چيائين:
”تون... تون به هنن فٽورن سان گڏ آھين؟“
بیکارڻ البت جهڪي آواز ۾ چيو:
”هاڻو.....“

خسرو آهستي چيو: ”ڊڄ نه! هان،
هي وٺ.“

ائين چئي هڪ دٻار کڻي سندس هٿ
تي رکيائين. دٻار کي ڏسندڙي چڻ نه
بیکارڻ هوش ۾ اچي ويئي. آهستي چيا:
”اوھين نهايت مھربان آھيو.“

اهو آواز ٻڌندي ئي وليعهد ائين سمجهيو
چڻ نه ساري دنيا جي موسيقي اچي هنجي
ڳاڙهن چنن تي گڏ ٿي هئي. هنجي هٿ ۾
ستار به هئي.

خسرو چيس: ”تون ڳائي به ڄاڻين؟“
بیکارڻ پنهنجن ڇمڪندڙ اکين سان هن
ڏانهن ٺهاري ٻڌي آبشار جهڙي آواز ۾

چيو: ”هاڻو ڳائيندي آھيان ۽ ٻيندي
آھيان. ٻيو منهنجو ڪم ئي ڪهڙو آهي؟“
خسرو وري ڇيس: ”۽ تنهنجو نالو ڇا
آهي؟“

بیکارڻ چيس: ”منهنجو نالو؟ ... منهنجو
نالو ليلائي آهي!“

مسجد ۾ نمازين جي پوڙ لڳي پئي هئي.
شهزادو صاحب اڃا الڳي ڪيترو وقت
ڳالهيون ڪندو رهي ها. پر فرهاد کيس
هٿ کان وٺي چيو: ”هاڻي هلو نه!“

۽ هن دفعي هن جواب جو انتظار نه ڪيو
پر وليعهد کي چڪيندو هليو، ٿاڻو مڪلف
جي دروازي وٽ اچي پهتا. پوءِ آهستي
کيس ڪن ۾ چيائين: ”شهزادا صاحب! اڄ
اوھين غضب ڪري ڇڏيو آھي. سڄي،
خدا انھن کي ڪو ڏسي وٺي ها ته آھي
۽ اچي وڃن ها.“

خسرو ڇپ ڇپ ڇپ مڪلف جي چور دروازي
۾ داخل ٿيو. ان وقت جيڪڏهن فرهاد
غور سان ڏسي ها ته پتو پوئس ها ته سندس
وليعهد روئي رهيو آهي.

* * *

(۲)

انهي ڏينهن شهزادو پنهنجي مڪل کان
ٻاهر نه نڪتو. ماڪ جي ٿڀ واري راڻي،
بيگم اختر جهان ڪئين پيغام موڪليس پر
شهزادي ڪنهنجو به جواب ڪو نه ڏنس.

نيٺ ڪڪڙي هوءَ خود شهزادي وٽ لنگهي
آئي ۽ ڏٺائين ته شهزادو پلنگ تي ليٽي،
مٿو وهائي ئي رکي، روئي رهيو آهي. اختر

ڪنڌ نوائي، آئسن ڀرئي آواز ۾ چئي ڏهي هئي: ”ائين ئي ٿيندو، منهنجا مالڪ! اوها لڳي لاءِ سڀڪجهه ڪري سگهائڻي... اهو به!“

* * * *

(۳)

بڪارو البت ڊپ مان چيو: ”اوها ن... اوها ن ئي مونکي ڏينار ڏنو هو نه؟“
خسروءَ سر جهڪائي چيو: ”ها ٿو ليلي! ڏينار... ۽... دل!“

ليلي جا ڳل ڳاڙها ٿي ويا. ڦاٿل ٿل ڪپڙن سان پنهنجي برف جهڙي سفيد جسم کي ڍڪڻ جي ناڪام ڪوشش ڪندي چيائين: ”اوھين مالڪ آھيو، مان بڪارو... اوها لڳي رعيت. مان اوها نلاءِ ڇا ڪري ٿي سگهان؟.....“

”تون... تون ڇا ٿي ڪري سگهين؟“
وليعهد ائين ڳالهائيندو چڻ نه لشي پر ٿاڻ ٿي رهيو هو. ”تون منهنجي دل تي حڪومت ڪر، ليلي! منهنجن اکين ۾ سماجي وڃ. منهنجن پلڪن ۾ لڪي وڃ. منهنجي ڇائي سان، هن ڌڙ ڪندڙ ڇائيءَ سان لڳي وڃ... هميشه لاءِ... هميشه لاءِ منهنجي ٿي وڃ.“
ليلي ڪنڌ هيٺ ڪري چيو: مان حاضر آهيان، مالڪ!“

خسروءَ چيو: ”نه پوءِ اهو فقير اٽو لباس لاه. بيگمن جهڙا ڪپڙا پاء...“
ليلي چيو: ”مان تيار آهيان، منهنجا بادشاهه!“

”۽... ۽...“ خسرو هڪ ڪندي چيو: ”مونسان شادي ڪر...“

جهت سندس مٿو گود ۾ رکي چيو: ”اوها ن کي ٿيو ڇا آهي؟“

بيگم کي ڏسندڙي وليعهد چپ ٿي ويو. پر هنجون اکيون اڃا آئسن ۾ ٻڌل هيون. اختر پيار مان سندس وار پنهنجي هٿ سان لسا ڪندي چيو: ”اوھين ٻڌائيندا ڪونه؟... اوھانکي ڪنھن دڪي ڪيو آھي؟“
خسرو اُٿي ويٺو ۽ خاموش رهيو. هن آئسن کي روڪڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو پر آئسن ننڍن ننڍن باغين جيئن ٽپڪندا ٽپڪندا ڳلن ٿاڻ وهي رهيا هئس. اختر جي اکين ۾ به پاڻي اچي ويو. ڀريل آواز ۾ چيائين: ”مالڪ! اوھين ڇو دڪي آھيو؟ مونکي ٻڌايو ڏسو وري، مونکي ٻڌايو. مان اوها لڳو دڪ دور ڪنديس. اوها نڪي جنهن شمع جي ضرورت هوندي، حاضر ڪري ڏيندس.“
خسروءَ ڳوڙهن ڀريل اکين سان هن ڏانهن ٺهاريو... ويچار ٿي پولي پالي چوڪري!... هنکي ڪهڙي خبر نه سندس مالڪ کي ڇا گهرجي؟ هنکي ڪهڙي خبر نه ان شيءِ حاصل ڪرڻ بعد خود کيس دائمي غم جي سمندر ۾ ٻڏڻو پوندو؟ هنکي ڪهڙي خبر نه ليلي... ليلي جي اڳيان هو اهڙي هئي، جهڙو آفتاب جي اڳيان شمع؟
۽ اهو خيال اينديئي خسرو اڇنگارون ڏيئي روئڻ لڳو.

* * * *

شام ٿي ويئي. ڪاري رات آهستي آهستي مشرق پاسي آسمان ۾ ڇانئجي وهي هئي. مھل جا ڊگھا درخت باغ ۾ آرام ڪرڻ لڳا. ۽ مھل ۾ دروازي وٽ، اختر

ها ٿو، هوءَ روئي رهي هئي ... ۽ پري ...
وليعهد جي محل مان گاني جو آواز اچي
رهيو هو:-

پريم- پريم هي اشڪون (آنسو) ڪا ساگر
جو اس مين ڊوبا و هي گيا ٿو
ڪيون ٿت پو ڪٿا بڪار ٿي!
هيءَ گيت اختر کي پاڳل ڪري رهيو هو.
هنڪي خبر هئي ته اهو گيت ڪڍ ڳائي رهيو
آهي. ۽ ڪنهنجي لاءِ ڳائي رهيو آهي.

ان وقت ٻانهي اندر آئي ۽ ڏکيندي
چيائين: ”حضور! وزير صاحب اندر اچڻ
جي اجازت ٿو گهري.“

وزير فرهاد اختر جو ڀاءُ هو... سندس
وڏو ڀاءُ اڃا پڙه سال پنهنجو گهر ڇڏي هو
هن محل ۾ آئي هئي.

اختر چيو: ”وئي اچينس اندر!“
۽ جڏهن فرهاد اندر آيو تڏهن هو وڌيڪ
زور سان روئڻ لڳي. ڪنهن عزيز جي
موجودگيءَ ۾ ڏک پاڻ وڌي ويندو آهي...
انڪري هوءَ روئڻ لڳي.

فرهاد چيو: ”ڀٽ! مون کي ڪنهنجي ڏک
جي ڪارڻ جي خبر آهي. ۽ مان اهو ڀٽ
آيو آهيان ته توهي ڪيو ڇا؟ ٿوري وقت
لاءِ پيدا ٿيندڙ عشق جي دوا وقت آهي.
وقت ئي شهزاده کي اڳي جهڙو ڪري
ڇڏي ها. پو توهي ڇا ڪيو؟“

اختر پنهنجي ڀاءُ جي ڪلهي تي ڪنند
رکي چيو: ”ٿو! هن رات ئي. توکي ڪهڙي
خبر، هن ڏاڍو گهڻو گهڻو ٿي رنو. هنجو
ڏک مون کان سٺو ٿئي ٿيو هن ڏاڍو رنو ٿي.“

ليالي چيو: مان ان لاءِ به تيار آهيان،
وليعهد!“

۽ خسرو بيحد خوشيءَ ۾ اچي سندس
هٿ کڻي چيو.

* * * * *

پو ليالي پنهنجو سارو لباس مٽائيندي به
پنهنجي سنڌار جو ساٿ ڏيڻ لڳو. پنهنجا
هو ڪارا ڪپڙا، جي سندس فقيريءَ جي
جو نشان هئا، هڪ ننڍي هڙ ۾ وڙهي ڏک
ڪند ۾ رکي ڇڏيائين.

خسروءَ جڏهن هنڪي نئين لباس ۾ ڏٺو
تڏهن چريو ٿي پيو. حسن جو اهو چنڊر ما
جو ڪارن ڪپڙن جي ٻاڏن ۾ لڪل هو،
اوچتو اچي پو گهٽ ٿيو هو. خسروءَ جون
اڪيون ڇمڪڻ لڳيون. هو ائين معلوم ڪرڻ
لڳو ڇڻ ته گلن جو هڪ ڀر هڪ چوڪريءَ
جو روپ ڌاري اچي سندس اڳيان بيٺو
هو ۽ سندس چو طرف حسن جي چاندني
ڦهلجي رهي هئي.

تڏهن ليالي سندس سامهون ويهي ستار
جي تار کي پنهنجي نازڪ آڱر سان چوريندي
هڪ گيت ڳوڻڻ لڳي... هڪ گيت، جنهنجو
شروعات تارن جي بيقرار حسن سان ٿي
ٿي ۽ پڇاڙي، شبنم جي بيتاب آواز ۾.

* * * * *

(۴)

هيڏانهن جڏهن شهاب (جواني) ۽ ديوانگي
جو هيءَ ڪيل ٿي رهيو هو، تڏهن محل جي
هڪ ٻئي ڪمري ۾ اختر روئي رهي هئي.
هن پنهنجن هٿن سان پنهنجي سلطنت ليالي
جي سپرد ڪئي هئي. هن پاڻ ئي پنهنجي
محل کي ٻه ڏيئي پسم ڪري ڇڏيو هو.

بيڪر ٻني رهي هئي، اڃان ملڪ جي راڻي
ٿيندي، اهو خيال ماڻهن جي دلين ۾ جوش
جي لهر پيدا ڪري رهيو هو.

۽ هوڏانهن ٻري ٻري کان جتي گهڻا گهڻا
فقير رهندا هئا، غصي جي آڱر ۾ جلندڙ لفظن
جيان چٽي رهيا هئا. پنڌڙ فقير، ليڙون
ليڙون ٿيل ڪپڙا ٻهريل آدمي، پنهنجي
عزت برباد ٿيڻ جو خطرو محسوس ڪري
رهيا هئا، ۽ ٻيو ته ليلال صرف شهزادي جي
واسطي ليلال نه هئي، ڪئين نوجوان فقيرن
لاءِ به هوءَ ليلال هئي. هوءَ سندن محفلن جي
جان هئي، هنن جي انڌارين زندگين جي
روشنيءَ هنن جي تمنائن جي نمنا، هنن جي
حسرتن جي حسرت. الڪري الهيج خبر
سندن دل ۾ هڪ طوفان پيدا ڪيو. پيدا
فقير خوب وعظ ڪرڻ لڳا. چي: ”جيڪڏهن
اها حالت رهي ته اسان غربتن جي عزت
جو ٿيو پلو. خدا اڳيئي اسان بيمين تي ظالم
جي ڪٽار وهائي، دولت ۽ دنيا جي راحت
کان اسان کي محروم ڪيو آهي. ۽ شهزادو
خسرو، اسان کان اسانجيون ڏيڻ ۽ ٻين کي
ٿو چاهي، انهن جي عزت خاڪ ۾ ٿو ملائي...“

* * * *

(۶)

چوٿين ڏينهن شهر ۾ اها هلچل زور پوڻ
لڳي. ايتري قدر جو بغاوت جي حد تائين
پهچڻ جو امڪان پئي ڏنو.

۽ وڏي مسجد جي ٻاهران ڪئين فقير
اچي مڙيا هئا ۽ ٻاٽ ۾ ڳالهين ڪري رهيا
هئا: ”ذات پاڪ جو قسم! اسان کي ڪو
مڙيوئي ٻوڏو ٻارڻ گهرجي.“

فرهاد چيو: ”نه پوءِ پلا هاڻي پاڻ ۾
ٿي روئين؟ جيڪي ڪيو ائيني الجوقل
صبر سان سه.“

اختر وري به روئندي چيو: ”پر منهنجي
دل... منهنجي دل جا نتي مچي!“

فرهاد ڪاوڙ جي چيو: ”منهنجي دل...
هاڻي ليلال بيڪر ٿيندي. هوءَ هن سلطنت
جي ملڪا ٿيندي. هنجا پٽ ايندڙ زماني
۾ بادشاهه چورائيندا ۽ تون.....“

اختر ڪنڌ سنئون ڪري چيو: ”ڏس
پاڻي! مان ملڪا بطرح نٿي چاهيان. مان
پنهنجي پٽ لاءِ سلطنت به ڪونه ٿي گهران.
مان ڊڳو چاهيان ٿي نه...“ ۽ ايترو چئي هوءَ
روٽ لڳي... مان چاهيان ٿي ته ”هو منهنجو نٿي.“
فرهاد ڪاوڙ ۾ جلندي چيو: ”پر انهن
نه ٿيندو. تون راڻي ٿيندين ۽ ضرور ٿيندين.
چاهي دنيا الت پٽ ٿي پوءِ...“ انهن
چئي هو جوش مان اٿي بيٺو.

اختر خو خورده لنگهن سان هيڏي ٺهاريو
۽ التجا پوئي آواز ۾ چيائين: ”پر... پر
ڏس، هنڪي ڪا به تڪليف نه پهچا ٿي.“

فرهاد کيزي ۽ مان ٻاهر ويندي چيو:
”مان ڪنهنجي پرواهه ڪونه ڪندس ۽ نه
وري ڪريئي سگهان ٿو!“

* * * *

(۵)

۽ پئي ڏينهن تي، الا جي چو، سڄي شهر ۾
خسرو ۽ ليلال جي چوڀڙ ٿي رهي هئي.
ڪي شهزادي جي الهيج روش کي ٽنڊي
رهيا هئا ڪي سارا هي رهيا هئا، پرسندس
مخالفين جو انداز گهڻو هو.

هڪ بڪارڻ، جا ڪالهه گهٽي گهٽي جي
خاڪ چاڻي رهي هئي، جا ڪالهه ڏر ڏر

”تڏهن ڇا، شهزادي سلطان جو حڪم
به نه مڃيو؟“

”نه. چوانئي موڪليا نينس ته مان هن
معاملي ۾ ڪنهنجي به ڪا به ڳالهه ٻڌڻ
نٿو چاهيان.“

”پر سلطان انصاف پسند آهي. ڇا، هو
اسانجو ننگ ڪونه رکندو؟“

”ڪهڙي خبر.“

ان وقت هڪ ماڻهو ٻوڙندو آيو ۽ چيائو:
”اڙي ٻڌو؟ ڪي ٻڌو؟ سلطان شهزاده کي شهر ڇڏي
وڃڻ جو حڪم ڏنو آهي.“

ڪيترن ئي ماڻهن خوش ٿي نٿو هنيو:
”زنده آباد. سلطان!“

انهي ساڳئي ماڻهوءَ وري: ”۽ ڪن سپاهين
سلطان جي خلاف بغاوت ڪئي آهي. هو
شهزادي سان گڏ وڃڻ لاءِ تيار آهن.“

* * * * *

(۷)

شهر کان ٻاهر، صحرا وٽ هڪ مسجد ۾
خسرو ويٺو هو ۽ سندس اڳيان ليلالي ستار
وڄائي وڄائي ڳائي هئي...

پوليم-پوليم هيءَ اشڪون ڪا ساڳو،
جو اس مين ٻوٻا و هي ڪيائون،
ڪيون لت پر ڪٿا بڪاري؟

وليعهد هڪ ٽڪ ليلالي ڏانهن بهاري رهيو
هو. ڪيترو حسن هو هنجي آواز ۾!.....
ڪيترو ميناج هو!... گويا پورن ماضي جي
داع ۾ آسمان مان چاند ٿي ۽ جو سمندر
لهريون وٺي هيٺ لهي رهيو هو... ڇڻ ته
شبنم گلن جي پنڪڙين تي ويهي ڳائي رهيو
هو... ڇڻ ته آبهار هڪ اڇي ۽ ٽڪري ۽

تان شان-شان ڪري وهي رهيو هو.
خسرو ۽ پيار مان چيو: ”ليلالي! هي زندگي
ڪهڙي خوشنما آهي!... سلطنت جي جهڳڙن
کان پري... شهر جي مصيبت کان دور...
حسن ۽ عشق... پئي پاڳل...“

ليلالي ڳائڻ بند ڪري ڇپ ڇپ ڇپ ڏانهن
نهارڻ لڳي. هنجي اکين مان شراب جو
درياهه وهي رهيو هو.

خسرو ۽ چيو: ”ليلالي! مولڪان سلطنت کسي
هنن سمجهيو آهي ته مان غريب ٿي ويو
آهيان. پر جنهن وقت تون آهين... تون
ليلالي پياري!... انکي دنيا ۾ ٻي ڪنهن شيءِ
جي ضرورت نٿي ڪانهي. تنهنجي غلامي
مولاءِ شهنشاهه آهي. تنهنجا حسين قدم
مولاءِ اخص آهن. تنهنجو حسن منهنجي دولت
آهي ۽... ۽ تنهنجي محبت منهنجي ساري
دنيا آهي...“

ليلالي آهستي چيو: ”مان اوهانجي شڪر
گذاري آهيان، منهنجا مالڪ!“

خسرو ۽ چيو: ”ليلالي! تون مولڪي مالڪ
نه چوندي ڪو. ڇا، تون مولڪي پيار مان
”محبوب“ نٿي چئي سگهين؟“

ليلالي ساڳيءَ طرح ڏيهي آواز ۾ چيو:
”محبوب!...“

۽ خسرو ڇڻ ته چريو ٿي پيو. جلد ئي هو
اُٿيو ۽ ليلالي جي پيرن وٽ ويهي رهيو.
سندس گوڏن جي وچير مٿو رکي آهستي
آهستي چوڻ لڳو: ”محبوب!... محبوب!!
... محبوب!!!...“

ان وقت ٻاهر ڏاڍو ڳوڙ ٻڌڻ ۾ آيو. خسرو
اٿي دووازي جي ٽوڙ مان نهاريو ۽ چيائو:

”ليلي! ٻاهر ماڻهو وڙهي رهيا آهن ۽ هيڏانهن اچي رهيا آهن.“

ڳالھ اصل هيئن هئي جو شهرن وارن کي جڏهن خبر پيئي ته شهزاده شهر ڇڏي هليو ويو آهي ۽ ليلي کي به پاڻسان وٺي ويو آهي. تڏهن هننڪي جوش چڙهي ويو، ڪجهه شهري ۽ گهڻا فٽير ڏاڍا ۽ ڪهاڙيون ڪٽي شهزادي جي پٺيان پيا. اهو حال ڏسي جن سپاهين کي سلطنت جي حڪم خلاف درزي ڪرڻ جي ڏوهه هيٺ لشڪر مان ڪڍيو ويو هو ۽ جنهي شهزاده سان محبت هئي، شهزاده کي بچائڻ لاءِ ڊوڙيا نٿا. رستي ۾ ٻنهي ڌرين جي جنگ لڳي. فقير ڪوشش ڪرڻ لڳا ته جنهن مسجد ۾ وليعهد ويندو هو، اتي وڃون. ۽ سپاهي وري کين اتي پهچڻ کان روڪڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳا. لٽ به لٽ جهڙي لڳي.

هيئن هئا اچي مسجد جي ٻاهران پهتا هئا. سپاهين ڪٿي گهرو نه هو ۽ فٽيون ۽ ٻين کي هٽائڻ لڳا.

خسرو ۽ ليلي کي چيو: ”ليلي! هيءَ جنگ ته اسانجي لاءِ ٿي رهي آهي. گداگر توکي وٺي وڃڻ لاءِ آيا آهن ۽ من سپاهين جي انهن سان مقابلو ڪري رهي آهي.“

ليلي آهستي چيو: ”هاڻو منهنجا محبوب!“ خسرو ۽ چيو: پر هنن سپاهين جي حفاظت ڪرڻ منهنجو فرض آهي... مان ٻاهر ٿو وڃان.“ ليلي وري به ساڳيءَ طرح آهستي چيو: ”تو ڇڏو، منهنجا محبوب!“

ٿوري ئي وقت کانپوءِ خسرو اندر آيو. سندس مٿي تان رت جون بوندون ٽپڪي

رهيون هيون. ايندي شرط هن چيو: ”ليلي! اسانجا سڀ ماڻهو قتل ٿي چڪا آهن. باقي ٻه ويهه بچيا آهن، جي ٻڌ لڙي رهيا آهن.“

ليلي چيو: ”نڪ آهي، منهنجا محبوب! اچو ته مان توهانجي مٿي تان رت اڳهان.“

مسجد جو دروازو مضبوط هو. هننچون پتيون به وڏيون هيون ۽ دروازن تي ٺڪا نوڪي ٿي رهي هئي.

انوقت ليلي چيو: ”محبوب! اوهين مون کي پيار ڪريو ٿا؟“

خسرو ۽ چيو: ”ليلي انهي سوال ٻچڻ جي ضرورت آهي؟“

ليلي چيو: ”ڇا، اوهين چاهيو ته مون کي دڪ ٿئي؟“

خسرو ۽ وراڻيو: ”جو ليلي! مان ائين ڪيئن چاهيندس؟ توکي دڪ پهچي، تنهن کان اڳي مان خود فنا ٿي وڃڻ چاهيندس، منهنجي ليلي!“

ليلي آهستي چيو: ”پر منهنجا محبوب! جيڪڏهن توهين مري ويندا ته مون کي دڪ ٿيندو... ۽ هي فٽير اوهان کي ڇڏيندا اصل ڪونه.“

خسرو ۽ عجب مان چيو: ”ليلي!“ ليلي آهستي چيو: ”مان سچ ٿي چوان، محبوب! مون کي ڏاڍو دڪ ٿيندو. مان موندس ڪٿي ڪانه، پر منهنجي زندگي موت کان به بدتر ٿيندي.“

خسرو ۽ وري چيو: ”ليلي!“ پر ليلي ائين ئي چوندي رهي: ”انڪري

وري چئو: ليليل! ...

خسرو ۽ آئسن پريل آواز ۾ چيو: ”ليليل! ...“
ليليل جوش ۾ اچي هنجا چپ کڻي چميا
۽ چوان چيان روئندي چيائين: ”منهنجا
محبوب! ... منهنجا مالڪ! ... منهنجا وليعهد! ...“
خسرو به روئي رهيو هو. هو به روئي
رهي هئي. ۽ ٻاهر ... ٻاهر دروازو پڇڻ
تي هو.

ليليل چيو: ”هاڻي مان وڃان، منهنجا
محبوب؟ ... مون کي هتي نه ڏسي هوانهان
جو وار به ونگو نه ڪندا ... ڇڱو هاڻي
سلام! ...“

تيسين، جيسين اسين پئي هتي نه پهتا
آهيون؟. ائين چئي هن آسمان ڏانهن
اشارو ڪيو ۽ وري چيائين: ”هڪ ڇاڻجو
اٿي هلي مان توهان کي پنهنجي ستار تي
گهڙا گهڙا گهٽ ٻڌائيندس ... ڏاڍا گهڙا
گهڙا گهٽ ...“

۽ پوءِ هو ٻاهر هلي ويئي.

هيڏانهن دروازو پڇڻ تي هو. انوقت
ڪنهن کڙڪ آواز چيو: ”پنتي هتي وڃو! ...
ماڻهو پنتي هٿيا. پر دروازو پڇي چڪو
هو. ان پگل دروازي مان فرهاد ۽ اختر
اندر آيا.

اختر اينديئي خسرو جي پيرن تي ڪري
بيٺي، ۽ فرهاد پڇيو: ”وليعهد! ليليل
ڪٿي آهي؟ ...“

وليعهد آهستي چيو: ”هو ... ڪانهي ...“

منهنجا محبوب! مون کي ان دڪان بچائڻ
لاءِ مون کي وڃڻ ڏيو. مان ويندس ته هي
ماڻهو به هليا ويندا. اوهان کي سلطنت به
موٽي ملندي. اوهين عيش ۽ آرام ۾ رهندا
۽ مان پنهنجي جهوپڙي ۽ مان اوهان کي
خوش گذاريندو ڏسي ڦولي نه سمانيس.“
خسرو چپ ڪيو ويٺو هو ۽ ليليل چوندي
رهي: ”نه هاڻي محبوب! هاڻي چئو ... چئو
نه: ليليل، وڃ! ...“

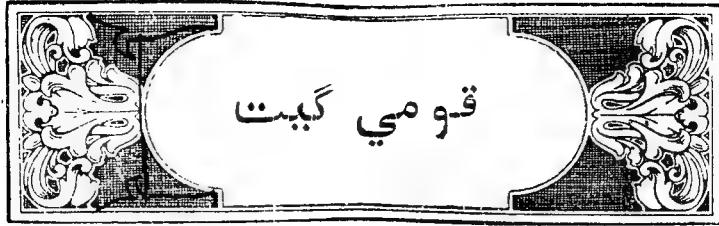
خسرو آهستي چيو: ”ليليل!“

ليليل وري ليلائي چيو: ”چئو منهنجا
محبوب! منهنجا لعل منهنجا منا ... چئو ...“
خسرو ڪنڌ هيٺ ڪري چيو: ”ليليل! وڃ! ...“
ليليل خسرو جو هٿ چميو ۽ چيائين: ”منهنجا
محبوب! اوهان مون کي بچائي وڌو ...
اوهان مون کي هڪ ڀاري دڪان بچائي ورتو ...
منهنجي هون هڙ ... جنهن ۾ مون پنهنجو فٽرو ڇڏيو
لباس وڌو هو ... ها، اجه! ... محبوب! ...“
خسرو ڪنڌ هيٺ ڪيو ويٺو هو. سندس
سامهون ليليل اهوئي بڪارڻ جو لباس ڏيکي
بيٺي هئي ... اهيئي کليل وار اهيئي ڦاٽل
ڪپڙا ... اها ئي ستار ...

مسجد جي پنتين پاسي کان هڪ ٻيو دروازو
هو ... ننڍڙو دروازو. ليليل اوڏانهن وڌي
دروازو کولي چيائين: ”ڇڱو سلام ...“
پر اوچتو هو وري موٽي آئي ۽ اچي
شهزادي کي چنڙي چيا: ”وڃڻ کان
اڳي ... وڃڻ کان اڳي ... هڪ دفعو ...“

ٲر ز :- ٲڪا روئي نيٲ نما ٲا .....

۱- اُٲو ڄا ڳو ويو جوانو،

غٺلت ڇو ٺاه زما نو،

غٺلت ڇو هان، فرحت ڇو هان، عشرت ڇو، ٺاه زما نو، اُٲو.....

۲- ديس ڇڏي ڌاريا ورسايو،

پنهجن ٽي ڪوٽس نه آيو،

ملڪ بڻيو ويوانو،

هيء هيء ملڪ بڻيو، هاء ديس بڻيو، هاء وطن بڻيو ويوانو، اُٲو.....

۳- بکن ڪيو بيحال بکين ڪي،

انگ اگهاڙن دين ڏکين ڪي،

در در ڪيو ديوانو،

هاء در در ڪيو، هاء دکن ڪيو، هاء در در ڪيو ديوانو، اُٲو.....

۴- دل آ ولائتي ويس وڃن سان،

ڌن ڌارين ڏي پنهنجي هٿن سان،

روز ڪيو ٿا روانو،

هاء روز ڪيو، شب روز ڪيو، هر روز ڪيو ٿا روانو، اُٲو.....

۵- ٻجن ملڪن آزادي ماڻي،

ڀارت ڀومي آهي ويڳاڻي،

گوندر جو گذرانو،

هاء گوندر جو، هاء سون جو، هاء در دن جو گذرانو، اُٲو.....

۶- فاني وينين فرض وساري،

ڀارت ماتا پيئي پڪاري،

راهه تڪي روزانو،

هاء راه تڪي، هيء هيء واٽ تڪي، هيء هيء راه تڪي، روزانو، اُٲو.....

ڪيئل داس وليرام بيگواڻي، [فاني].

شاه جي سنڌي

ليکڪ:- ڊاڪٽر ه. م. گربخشاڻي ايم-اي، پي ايڇ-ڊي (لنڊن)

جو عربيءَ ۽ فارسيءَ سان بنيادي ناتو اهڙو آهي، جهڙو سنڌي جو چينيءَ ۽ چپاليءَ سان. سنڌي ۾ ڪي اهڙا آواز آهن، جنهنجي اچار لاءِ عربي صورتخطي ڪافي نه آهي ۽ هاڻوڪي صورتخطي، جا سنه ۱۸۵۳ عيسويءَ ڌاري، ايلس صاحب، هڪ انگريزي عملدار ٺاهي تيار ڪئي، تنهن ۾ گهڻيون خاميون رهجي ويئون آهن. انهيءَ ڪري هڪ وڏو صدمو، جو سنڌي بوليءَ کي ڏسيو آهي، سو هيءُ آهي جو ماڻهو انجي اصل بنياد کان اڍ واڌل رهجي ويا آهن. عربيءَ صورتخطيءَ جي واقفيت ڪري، شاگردن کي سکولن ۽ ڪاليجن ۾ عربي ۽ فارسي ٻولين جي تحصيل ڪرڻ ۾ سهوليت ٿئي ٿي ۽ ڏيونا ڪري اکرن-سڪڻ جي خطري کان سنسڪرت بولي، جنهن مان اصل سنڌي ٿئي نڪتي آهي، تنهنجو ڪوبه اڀياس ڪيو نٿو وڃي. انهيءَ بيمرواهيءَ جو نتيجو اهو ٿيو آهي، جو سنڌي ۾ ڪا به خاطر خواه ترقي يا ستارو نه ٿيو آهي. علم لغات، جنهنجي رستي اها ترقي ممڪن آهي، تنهنجو ڪنهن به سما نه ٿيو آهي.

شاه جي سنڌي هاڻوڪي سنڌي کان البت ٻئي ڊؤل جي آهي. اهوئي سبب آهي، جو ماڻهن کي شاه جي شعر پڙهڻ ۽ انجي معنيٰ سمجهڻ ۾ قدرتي مشڪلات ٿئي ٿي. هڪڙو ته شاه جا لفظ ۽ محاورا نج سنڌي آهن ۽ ٻيو ته ڪيترا لفظ ۽ انڌوي بناوتون اهڙيون آهن، جي هاڻوڪيءَ سنڌي ۾ روا جي طور استعمال ۾ نٿيون اچن ۽ ٽيون ته ڪي اهڙا لفظ ڪتب آيل آهن، جنهنون معنائون يا ته متروڪ ٿي ويون آهن، يا ته منجهن گهڻي تبديل ٿي ويئي آهي ۽ چوٿون ته شاه جي تلفظ ۽ هاڻوڪي تلفظ ۾ البت تفاوت آهي. هاڻ پهرئين ڄاڻڻ گهرجي ته سنڌي بوليءَ جو اصل بنياد ڪهڙو آهي، ۽ ڪهڙن سببن کان ان ۾ ڦيرو ڦار يون ٿيون آهن.

عام ماڻهن جي دلين تي وهم ويندو آهي ته سنڌي بولي عربيءَ ۽ فارسيءَ مان لکتل آهي، ڇو ته اڄ ڪلهه عربي ۽ فارسي لفظن جو استعمال وڌندڙ آهي ۽ ٻيو ته سنڌي بولي عربي صورتخطيءَ ۾ لکڻ ۾ اچي ٿي. پر اهي ٻئي سبب عارضي آهن. درحقيقت، سنڌيءَ

معني لسورو ٽڪو آهي. اهو لفظ پراڪرت آهي، جو اصل سنسڪرت لفظ 'پرسهيه' مان نڪتل آهي، ۽ معني اٿس: 'زور يا زبردستي سان'. ورتيون مثال:—

تارا ئيليءَ روءِ، لڏا لالڻ اُڀرين.

ڪي معنيٰ نويس 'ئيليءَ روءِ' جي معنيٰ ڪن ٿا: 'جنهنجو منهن ئيليءَ (ئيل فروش يا ئيليءَ راجا) جهڙو هجي'. يا 'جنهنجو منهن ئيل وانگر ڇمڪندڙ هجي'. يا 'جنهنجو منهن ئيليءَ جهڙو هجي'. پر حقيقت ۾، اڪو ئيلي ڪنهن 'راجا' جو نالو آهي، ۽ اڪي اڃي معنيٰ 'ئيل فروش' يا ئيل جهڙو ڇمڪندڙ آهي، ۽ اڪي ڪي شاهه جي ڏينهن ۾ سنڌ ۾ سڀني وڏن لائيت مان ماڇيس ۽ ئيليون اينديون هيون، جو شاهه ٿارن کي ئيلين سان مشابيهت ڪئي هوندي. 'ئيلي' برابر آهي پراڪرت 'تيرس' جي، جو هاڻوڪي سنڌيءَ ۾ وڌيڪ بدلجي، 'تهڙي' ٿي پيو آهي، ۽ 'روءِ' جي معنيٰ آهي 'ريست' ۽ 'ساريءَ صرع' جي معنيٰ آهي 'اي لالڻ لڏا، تون تهڙيءَ ريت سهڻو ۽ صاف ٿو اُڀرين، جهڙو منهنجو محبوب آهي'. اهڙا مثال اڻڪ آهن، جن جي خبر شاهه جي رساليءَ جي جدا جدا جلدن ۾ 'معنيٰ ۽ شرح' وارن پاڻن مان ملي سگهندي.

خود سنڌي لغت نويسن به علم لغات جي اصولن، ۽ سنڌي ۽ سان ٻين مشابيهت وڪندڙ ٻولين جي کوجنا نه ڪئي آهي. انهيءَ سبب کان سنڌين لغتون اڌ وريون ۽ خام رهجي ويون آهن، ۽ ٻه ڪيترن ئي سنڌي لفظن جون معنائون پوريون ۽ صحيح نه ڪيون ويون آهن. البت ٽڪي بازيءَ جي ڪمي ڪانهي. شاهه جي رسالي ۾ ڪيترا لفظ آهن، جنجي معنيٰ نه صفا اوت ئي ڪئي وئي آهي. لغت نويس جي اهڙا لڏا رستا سنڌ ۾ ئي اختيار ڪيا ويا آهن. هيستائين ماڻهو سنڌيءَ ٻوليءَ جي با ترتيب تحصيل نه ڪندا، هيستائين ڪنهن به ترقيءَ جي اميد رکڻ اڃائي آهي. نموني طور، ٻه چار مثال پيش ڪجن ٿا:—

ڪر هو نه ڪي کان،

پيرين آئون نه پڇڻي.

هاڻ هن مصرع ۾ 'کان' سنسڪرت لفظ 'کانڊا' مان نڪتل آهي، جنهنجي معنيٰ آهي: 'گهوڙو'. مگر ڪي معنيٰ نويس 'ڪي' ۽ 'کان' ٻنهي 'ڪيڪان' ڪري ٿا پڙهن ۽ وري عجب آهي ته معنيٰ برابر 'گهوڙو' ٿا ڪن. هاڻ اهو ڪيڪان لفظ به لغتن ۾ درج ٿي، سنڌيءَ ٻوليءَ جو هڪ جزو بنجي پيو آهي. ورتيون مثال:—

وروني وات ٿڌا، پنهو ڄام بهس.

ڪي لغت نويس 'بهس' جي معنيٰ 'جوانمرد' يا 'اوچتو' لکن ٿا، جا

اهو وڻ آهي سنسڪرت. سنسڪرت لفظ جي اصلوڪي معنيٰ آهي: ڪامل يا صفا ٿيل. عام طرح، سنسڪرت نالو آخري درجي واري سنسڪرت کي ڏنو ويندو آهي. سنسڪرت جا ٽي درجا آهن: قديم، وچولو ۽ آخري. سنسڪرت اها بولي آهي، جنهن هندوستان جي قديم آرين جا ويد، پراڻ، سورتون، تاريخون وغيره لکيل آهن. اڄ ڏينهن سوڌو هندو لوڪ پنهنجي ڪريا ڪرم، پوڄا پششتا وغيره ۾ اها بولي ڪتب آڻيندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن ودان پندت اڃا تائين انهي بولي ۾ هڪ ٻئي سان ڌرمي ڳالهين تي بحث مباحثو ڪندا آهن. مگر اڄ ڪلهه عام طرح اها بولي دنيا جي ڪنهن هنڌ به ڳالهائڻ ۾ نه ٿي اچي. ڪو وقت هو، جڏهن سنسڪرت آريه لوڪن جي رواجي بولي هوندي هئي. انهيءَ کي هزاره ورهيه ٿيا. رواجي ماڻهن جي وات ۾ اصلوڪي سنسڪرت رفت رفت ۾ بگڙجڻ لڳي ۽ اصلوڪي حالت بدلائي ٻئي درجي تي آئي، جنهن کي وچولي سنسڪرت چئجي ٿو. انهيءَ حالت کي وسط کان پوءِ پڻ، ان ۾ وڌيڪ ڦير ڦار ٿيڻ لڳي. انهيءَ آخري درجي واري سنسڪرت کي ’پراڻڪ سنسڪرت‘ ڪري سڏين ٿا.

اول درجي واري سنسڪرت، جنهن کي ’مها سنسڪرت‘ جي نالي

لهڙاها ڄاڻين، پري هن پيڙ ۾! انهيءَ لاءِ ضرور آهي ته سنڌيءَ بوليءَ جي اصل ۽ بنياد جي هٿ ٿوري اڀار ڪجي، ته پڙهندڙن کي شاھ جي سنڌيءَ جي پوري پروڙ پوي ۽ لفظن جا اشتقاق، جي ’معنيٰ ۽ شرح‘ واري ڀاڱن ۾ ڏنا ويا آهن، ۽ جن ڪيترن عام طرح قبول ڪيل معنائن ۾ فرق پيدا ڪيو آهي، سي آسانيءَ سان سمجهي سگهن.

سنڌيءَ بوليءَ کي بگڙيل يا فاسد سنسڪرت ڪري چئجي، نه روا آهي ۽ يعني سنسڪرت لفظن ۽ انهي بناوٽن ۾، هزاره سالن گذرڻ ڪري، ايتري ڦير ڦار ٿي ويئي آهي، جو سنسڪرت اچي سنڌيءَ جي صورت ورتي آهي. سري نظر ڪجي، ته سنسڪرت ۽ سنڌيءَ جي وچ ۾ هاڻ ڪا ظاهريءَ طرح مشابهت معلوم نه ٿيندي. سنسڪرت مان نه رڳو سنڌيءَ ۾ هندوستان جون ٻيون آرين بوليون جهڙوڪ ڪچراڻي، موهٽي، پنجابي، هندي، بنگالي، اڙيا وغيره به ڦٽي نڪتيون آهن ۽ انهن بولين جي هڪ ٻئي سان نهايت گهڻي موافقت آهي. هٿ اسين اهو بحث نه ڪنداسون ته ڏاڏي آدم جي ڏينهن ۾ ڪهڙي بولي ڳالهائڻ ۾ ايندي هئي، يا بولين ۾ اصل پيدائڻ پيدا ٿيو، وغيره. سنڌيءَ ۽ مٿي ڄاڻايل ٻيون بوليون، هڪڙي وڻ جون شاخون آهن ۽

هندوستان جي ڪيترن ڀاڱن ۾ اڄ ڏينهن تائين صحيح سالم بيٺا آهن. ڀالي ٻڌڙو وارن جي مقدس زبان آهي ۽ سندن ڪيترائي ڀاڪ ڪتاب ان ٻوليءَ ۾ لکيل آهن. ڀاليءَ ۽ سنسڪرت جي وچ ۾ گهڻو تفاوت ڪونهي. تڏهين ڪيو ويو آهي ته ڀاليءَ ٻوليءَ جا اڌ کان به گهڻا لفظ عین ۽ سنسڪرت آهن ۽ باقي اڌ ۾ به ڪا اڻ لکي تبديل معلوم ٿئي ٿي. جزوي ڦير ڦارين کانسواءِ، ٻنهي ٻولين جو ويا ڪرڻ به گهڻو ڪري ساڳيو ئي آهي.

پراڪرت ٻوليون ويون ڏينهن-ون ڏينهن بگڙنديون، ۽ درحقيقت پراڪرت نالو خود انهنجي ٻولين سان لاڳو آهي، جي ڀاليءَ جو درجو لنگهي ويون، وڌيڪ ايترو ٿينديون. اهي پراڪرت ٻوليون گهڻنئي قسمن جون هيون. ڪي ڪٿي ڳالهائڻ ۾ اينديون هيون، ته ڪي ڪٿي. انهن مان پنج مکيه ليکيون وڃن ٿيون. اهي آهن: (۱) مهاراشٽري (۲) شعورسيني (۳) ماگڌي (۴) پچيشاڇي (۵) اپيرنش. انهن پنجن پراڪرتن مان، مهاراشٽريءَ کي سڀني کان مٿي ڪري ليکيو اٿن. جيئن ڌرم وارن جا ڀاڪ ڪتاب انهيءَ ٻوليءَ ۾ لکيل آهن. اپيرنش کي سڀني کان هيٺ ڪري ليکيو اٿن. اپيرنش لفظ جي معنيٰ ئي آهي ’ڪريل‘، ڇو ته منجهس نهايت گهڻو بگاڙو ٿي ويو هو. سندس درجو پراڪرتن ۽ هندوستان جي هاڻوڪين ٻولين جي وچ ۾ آهي.

سان پڻ سڏيو وڃي ٿو، تنهن ڀرڪ ويد سنهتا، بچو ويد جا منتر ۽ اُٿو ويد جو ٿورو حصو لکيل آهي. وچولي سنسڪرت ۾ ويدن جو هڪ ڀاڱو، جنهن کي ’برهمڻ‘ ڪري ٿا چون، سو لکيل آهي. آخرين سنسڪرت ۾ هندن جو شعر جهڙوڪ رامايٽ، مهاپاربت، سمرتيون، ڪاليداس جا ناٽڪ وغيره لکيل آهن. آخرين درجي ٿي پهچڻ بعد، سنسڪرت ڳالهائڻ ٻولهاڻ جو رواج گهڻو گهٽ ٿي ويو، ڇو ته انهيءَ عرصي ۾ ماڻهن جي مhawري ۾ اهڙي قسم جون ڦير ڦاريون ٿي ويون هيون، جو لکيل سنسڪرت ۽ عام مhawري ۾ نهايت گهڻو تفاوت پئجي ويو هو. انهيءَ مhawري کي ’پراڪرت‘ ڪوٺيو وڃي ٿو. پراڪرت جي معنيٰ آهي: عامي يا رواجي.

ڪهڙي سمي ۾ پهرئين سنسڪرت ٻوليءَ ۾ ايڏي وڏي تبديل ٿي، جو هوءَ ڦري پراڪرت ٿي پيئي، تنهنجو پورو پتو پئجي نٿو سگهي. سڀ کان جهولي پراڪرت، جنهنجي اسان کي خبر پئجي سگهي ٿي، تنهن کي ’ڀالي‘ ڪري ٿا چون. مهاراجا اشوڪ (۲۷۲-۲۳۲ ق.م) جي ڏينهن ۾ ڀالي عام ڄاڻ ڳالهائڻ ۾ ايندي هئي. انهيءَ ڳالهه جي ثابتي مهاراجا اشوڪ جي فرمانن مان ملي سگهي ٿي، جي هن اُتاهن جبلن ۽ پٿرن جي اُٿي-ن تي اُڪرائي ڇڏيا هئا. اهي فرمان

مختلف ٿيندي. اسان جي اکين اڳيان ئي بوليءَ ۾ وڃن روز مره تبديليون ٿينديون، جي اصلوڪي ۽ بوليءَ کي بدلائي، ٻيءَ حالت ۾ آڻيو ڇڏين. ڪڏهن ڪڏهن نه تمام ٿوري عرصي ۾ ئي، نهايت گهڻو ڦيرارو ٻيڻو وڃي ۽ ڪڏهن ڪڏهن نه نهايت آهستي آهستي.

انهيءَ تبديل جا سبب خود انساني سپاءَ تي مدار رکن ٿا. وڳو خود بولي انسان جي حياتيءَ جو مقصد نه آهي. بولي فقط هڪ وسيلو آهي، جنهنجي مدد سان ماڻهو پنهنجا خيال هڪ ٻئي سان ظاهر ڪري سگهن ٿا. بوليءَ جي حرفن ۽ لفظن جو اچار ڪرڻ الٽ ڪشالي گاڏڙ آهي. آواز پيدا ڪرڻ ۾ ڪيترن عضون جي مدد گهرجي، مثلاً ڦڦڙن، نڙيءَ، چپ، ڪاڪڙي، ڪلين، ڏندن، ڏانن، ڇن، نڪ وغيره جي. انهن عضون جي مختلف تحرڪن سان مختلف آواز نڪري سگهن ٿا. اهي تحرڪون نهايت باريڪ ۽ مشڪل آهن، خاص ڪري جڏهن به يا ٽي 'حروف صحيح' گڏي اچار ٿا پون ٿا. اهڙيءَ حالت ۾ چپ کي پوري يا ٽين هڪڙو ورتڻي، وري يڪدم ٻيو يا ٽيون ورتڻي پوي ٿو. انهيءَ ڪري صحيح لفظ ڪرڻ ۾ الٽ دقت ٿئي ٿي. هاڻ انسان جو سپاءَ آهي ته دقت جيتري قدر گهٽ ٿي سگهي، اوتري قدر گهٽ

پراڪرئون، اپورنش جي درجي تي اٽڪل سنه ۱۱۰۰ عيسويءَ ڌاري اچي رسيون. اپورنش جا ٻه قسم آهن. هڪڙو ٻئي کان جائز وڌيڪ معتبر آهي، جنهن کي 'ناگر اپورنش' ڪري ٿا سڏين. اها ناگر اپورنش مٿجي، هاڻوڪي گجراتي بولي تي پيئي آهي. ٻيو قسم انهيءَ کان به وڌيڪ بگڙيل آهي. انهيءَ کي 'وراڇڊ' يعني ردي اپورنش چون ٿا. جا بدلجي سنڌي بولي ٿي پيئي آهي. اهڙيءَ ريت مٿي جا ٽي ٻيو-ون چار پراڪرئون مٿجي، مرهٽي، هندي، پنجابي، بنگالي، اڙيا وغيره انهي پيئون آهن.

هاڻ ويچار ڪرڻ گهرجي ته سنسڪرت، جا آريه لوڪن جي اصلوڪي بولي هئي، تنهن ڪهڙن سببن کان ايڏو ڦير ٿي پيو، جو مٿجي نوان نوان ويس ورتائين. جيڪڏهن انهن سببن جي اسان کي چڱيءَ طرح پوڙ پيئي، ته اسين آسانيءَ سان سمجهي سگهنداسين، ته ڪيئن نه خود اسانجي مادري زبان، به وري انهن ساڳين سببن ڪري، اڃا ترندي ۽ بدلي پيئي وڃي. جا سنڌي شاھ عبداللطيف جي زماني ۾ مروج هئي، تنهن کان هاڻوڪي سنڌي الٽ ٿي آهي. شاھ جي سنڌي اٽڪل ٻه سؤ ورهيه جهولي آهي. اڄ کان به سؤ ورهيه پوءِ، سنڌيءَ بوليءَ جي جيڪا حالت وڃي پيهندي، سا غرور هاڻوڪيءَ حالت کان قدري

ٿيندو آهي. مثلاً، جڏهين عربن سنڌ تي پنهنجو زور ڄمايو، تڏهين سنڌي زبان ۾ ڪيترا عربي لفظ ملڪ ٿي ويا. لفظ ايترو ۾ انهن لفظن جي اچار ۽ معنائن ۾ به قدرتي ڦير ڦار ٿي ويئي. مثلاً، 'حاذق' بڻجي 'هاڪ' ٿي پيو، 'تعويذ'، 'ثاڻ'، 'ثغر'، 'سڳو'، 'منقل'، 'منگل'، 'قميص'، 'خميس' وغيره. اهڙيءَ طرح وري جڏهين پورو چوگيزن هندوستان ۾ بينڪون وڌيون، تڏهين سندن ٻوليءَ جا ڪيترا لفظ هندستان جي ٻولين ۾ داخل ٿي ويا، جي وقتي وقتي سنڌ ۾ به اچي ويا، جهڙوڪ پورو چوگيز 'فالٿو'، 'مڻجي'، 'فالٿو' ٿي پيو، 'فتا'، 'قيمت'، 'فارما'، 'فرمو'، 'پکا'، 'پکهار'، 'ٿرڪو'، 'ٿرنگ'، 'ٿيللم'، 'ٿيلام' وغيره. هاڻ وري انگريزن جي اچڻ ڪري، سندن ٻوليءَ جا ڪيترا لفظ بگڙجي استعمال ۾ اچن ٿا، جهڙوڪ 'سٽيشن'، 'ٽيشن'، 'سيٽل'، 'سٽل'، 'ٽڪيٽ'، 'ٽڪس'، 'ٽڪس'، 'ٽڪس'، 'اٽڪر مينٽ'، 'گرمٽ'، 'شاپ'، 'چاپ'، 'سڪور'، 'ڪور'، 'ڪوري' وغيره. اهي ته ٿيا وڳا لفظ، پر جملن جا جملا به ڦري عجيب صورت وٺي بيٺا آهن، مثلاً 'هو ڪمس ديڙو'، 'مڻجي'، 'حڪم ڏر' ٿي پيو آهي ۽ 'سٽيڊ اٽ ٽائيمز'، 'ٽنڊي ٿي'.

ڪجي. هر ڪو ماڻهو چاهيندو ته ڳالهائڻ بولهاڻي ۾ جڻن ٿورو ڪشالو ٿيڻ لڳو. اهو آهي هڪ مول سبب، جنهنجي ڪري لفظن جي اچار ۾ بگڙو پوي ٿو. ٻارن کي غلط اچار ڪرڻ جي عادت ٿيندي آهي. جيڪڏهن انهنجو اچار، ماڻهن جي ڪوشش سان ۽ مڪتب ۾ پڙهڻ ڪري وقت بوقت سڌارو نه وڃي، ته جيڪو ٿورو ٿي عرصي ۾ ٻوليءَ ۾ اهڙو نه ڦيٽارو پئجي وڃي، جو اڻڄي اصولي حالت شايد سڃاڻي نه سگهجي. تعليم جي رستي ٻوليءَ کي بگڙجڻ کان ڪهڙي قدر روڪي سگهجي ٿو. ٻيو هڪ سبب، جو ٻوليءَ کي بگڙجڻ کان روڪي ٿو، سو هيءَ آهي، جو هر هڪ ماڻهوءَ کي ڪوشش ڪري صحيح اچار ڪرڻو پوي ٿو، ڇو ته جيڪڏهن ڪو ماڻهو پورو اچار نه ڪندو، ته سندس مٿان ضرور مٿس ڪٽه چيني ڪندا. پر ٻوليءَ جي بگڙجڻ کي وڌي روڪ تڏهين ٿئي ٿي، جڏهين منجهس ساهتتي، يعني علم ادب لکڻ جو رواج پوي ٿو. ٻوليءَ جي بگڙجڻ جو ٻيو هڪ قومي سبب آهي: قوم ۽ ملڪ جي تاريخ ۾ تبديل. جڏهين ڪا ڌاري قوم ڪنهن ملڪ تي غالب ٻوندي آهي، تڏهين ٻوليءَ جي بگڙجڻ جو گهڻو امڪان ٿيندو آهي. ڌاريءَ قوم جا لفظ روزمره جي مکاوري ۾ اچي ويندا آهن، پر انهنجو صحيح اچار ڪرڻ مشڪل

ڏينهن ۾ انگريزي . ماڻهو سمجهندا آهن ته جهونا لفظ لفظ ڪم آڻڻ تهذيب جي برخلاف آهي . مثلاً شاہ جي رسالي ۾، ’آڻ‘، ’ڪري‘، ’پونء‘، ’گوندرو‘، ’پڪي‘، ’ويج‘، ’پرين‘ وغيره لفظ ڪتب آيل آهن. هاڻوڪي سنڌي ۾ اهي لفظ عامي سمجها وڃن ٿا، ۽ انهنجي عيوض ’ڪم‘، ’پوهيز‘، ’زمين‘، ’غم‘، ’دوا‘، ’طبيب‘، ’محبوب‘، وغيره وڌيڪ رواج ۾ آهن .

انهن مٿي چاڻايل سببن ڪري، بوليءَ ۾ رفتي رفتي اهڙي ڦير ٿار پئجڻ وڃي، جو اصلوڪي بولي مٽجڻ، بي صورت وٺيو پيهي .

هندستان جون هاڻوڪيون آريه بوليون، جڏهن اڪر پراڪرت مان ڦٽي اڳ ٿيون، تڏهن اڪر منجهن ٻيون به تبديليون ٿيڻ لڳيون ۽ تان چوهاڻي منجهن سندن اصل ۽ بنياد جا ڪي ٿورائي اهڃاڻ وڃي رهيا آهن. پر هڪڙي ڪري، جنهن ڳالهه کي بوليءَ جو بگاڙو ٿو چئجي، سو درحقيقت اُنچو سڌارو ئي آهي ۽ چوڻ اهڙي بگاڙي کان سواءِ ڪنهن به بوليءَ ۾ ترقي ٿيڻ مهال آهي. پر سنڌي بولي، جنهن وقت کان وٺي پراڪرت مان ڦٽي جدا ٿي، تنهن وقت کان وٺي منجهس ڪو گهڻو ڦير نه پيو آهي، خصوصاً شاہ جي سنڌيءَ ۾، يعني ته سنڌيءَ بوليءَ گهڻي قدر ترقي ڪانه ڪئي آهي .

وري جڏهن هڪڙي قوم جي ڪنهن ٻيءَ قوم سان، واپار يا ڌنڌي ڪري، لڙهه وڇڙ ٿيندي آهي، تڏهن هڪ ٻئي جا لفظ ۽ اصطلاح بوليءَ ۾ داخل ٿي ويندا آهن. آڳاٽي زماني ۾، سنڌ جي ماڻهن جو ملبار ڪناري جي رهاڪن ۽ عربن سان گهڻو واپار هلندو هو، جنهنڪري سنڌي بوليءَ ۾ انهن ملڪن جا ڪيترا لفظ ۽ اصطلاح اچي ويا آهن ۽ جهڙوڪ ايلڇي، لئي ڏڪر، ڪوٽمير وغيره، جي ملبار ڪناري جي آڻ آري، يعني دراويڊن بولين مان ورتل آهن .

ڪي ڪي سنسڪرت لفظ سنڌيءَ ۾ داخل ٿيڻ بعد، ڦري ٻن ٽن قسمن جا ٿي پيا آهن، ۽ جدا جدا معنائون حاصل ڪيون اٿن؛ مثلاً سنسڪرت لفظ ’ورت‘. اهو لفظ هوبهو سنڌيءَ ۾ اصلوڪي معنيٰ سان پڻ ڪم اچي ٿو، جئن ’ورت اوستا‘ ۾، پر وري بدلجي ’بدو‘ ۽ ’وڏو‘ به ٿي پيو آهي، ۽ انهن ٻنهي لفظن جي معنيٰ ۾ پڻ تفاوت آهي .

بوليءَ جي بدلجڻ جو ٻيو هڪ سبب هيءُ به آهي: ڪي جهونا لفظ ۽ اصطلاح وڃن مٽروڪ ٿيندا، ۽ انهنجي جاءِ وڃن نوان لفظ وٺندا. اها تبديل اڪثر ڪري تڏهن ٿيندي آهي، جڏهن ڪا ڌاري بولي ٻرڪ ٿيڻ لڳندي آهي ۽ جئن مسلمانن جي ڏينهن ۾ فارسي ۽ عربي، ۽ هاڻ انگريزن جي

اهڙي گهڻي تبديل ٿي ويئي آهي، جو البت مشڪلات ٿيو ٻي-وي. مثلاً سنڌي ”هنڄون“ (ڳوڙها) = سنسڪرت ”أشرو“، ”سانگ“ (نرار يا پالو) = ”شڪتي“؛ ”هيڄ“ (شوق) = ”هردي“ وغيره.

”تنسم“ ۽ ”ندي“ لفظن کانسواءِ، ٻيا هڪڙي قسم جا لفظ، جي سنڌيءَ ۾ ٻوليءَ ۾ خصوصاً شاه جي سنڌيءَ ۾ لپن ٿا، تنکي ”ديسي“ ڪري سڏين ٿا. اهي لفظ پراڪرت ٻولين ۾ پڻ موجود هئا، جتان هاڻوڪين آريه ٻولين ۾ به اچي ويا. انهن ”ديسي“ لفظن جون ٻه جهونيون لغتون موجود آهن، جي جين ڌرم وادن جي ٻن مشهور آچارين لکيون آهن. هڪڙيءَ جو نالو آهي: ”پا پلجي“، جا ڏنڀال آچاره يارهينءَ عيسويءَ صديءَ ۾ لکي ۽ ٻيءَ جو نالو آهي: ”ديسي نام مال“، جا هيمنندر آچاره يارهينءَ عيسويءَ صديءَ ۾ لکي. ”ديسي“ لفظ اُهي آهن، جي اُڻ آري ٻولين مان ورتل آهن. مگر ڪيترا لفظ جنکي ڏنڀال ۽ هيمنندر ”ديسي“ ڪري ليکيو آهي، سي دو حقيقت ”ديسي“ نه آهن. علم لغات ۾ هن وقت ايتري ترقي ٿي رهي آهي، جو اُنجي وسيلي گهڻيءَ کوجنا بعد ڪيترن ”ديسي“ لفظن جو به سنسڪرت سان لاڳاپو ڏيکاري سگهجي ٿو. مثلاً ڏنڀال ۽ هيمنندر موجب ’بيل‘ (ڀڳو) ’ديسي‘ لفظ

جيڪڏهن شاه جي سنڌيءَ تي ويچار ڪبو، ته معلوم ٿيندو ته منجهس گهڻا لفظ اهڙا آهن، جنکي پراڪرت انڊين ”ندي“ ڪري سڏيو آهي، جنهنجي معنيٰ آهي: ”انهيءَ جهڙا“، يعني سنسڪرت جهڙا، مگر نه عين بين سنسڪرت. مثلاً سنڌي ڪوئل = سنسڪرت ”ڪوڪل“؛ گڏهه = ”گڙدپ“، ڪا نڪر = ”ڪا نر“؛ سائر = ”ساکر“ وغيره.

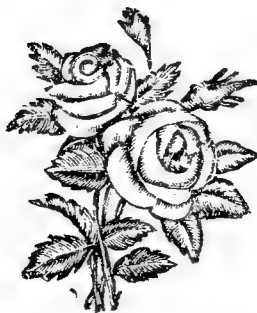
لڄ سنسڪرت لفظ شاه جي سنڌيءَ ۾ نهايت ٿورا لپندا. اهڙن لفظن کي ”تنسم“ ڪري ٿا سڏين. مثلاً ”ڌرم“، ”ڪرم“، ”پومل“ وغيره. ”تنسم“ ماڻهن جي زبان ۾ ٿري، ڪئن ”ندي“ ٿين ٿا، تنهنجا به قاعدا ۽ قانون مشهور پراڪرت انڊين جهڙوڪ، ورڇي ۽ هيمنندر جا چ ڪري، پنهنجن ڪتابن ۾ لکي ڇڏيا آهن. اُهي ايترا آهن، جو اُنهنجو هن هنڌ با ترتيب بيان ڪرڻ ناشدني ڳالهه آهي. انهيءَ مضمون تي هڪ خاص ڪتاب لکيو ويو آهي، جو اُميد ته جلد ئي ڇپايو ويندو.

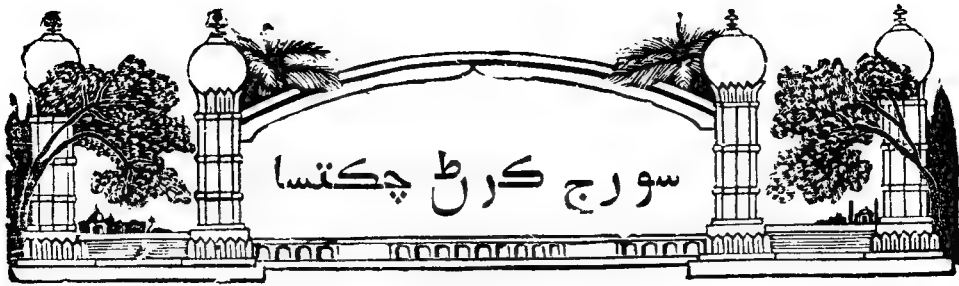
انهن قاعدن جي اونهي اڀياس سان ۽ سنڌيءَ سان مشابيهت رکندڙ آريه ٻولين جي قدرتي واقفيت سان، ”ندي“ پنهنجيءَ اصلوڪي سنسڪرت صورت ۾ اُڻي سگهجن ٿا. انهن مان گهڻا ته اهڙا آهن، جي سولائيءَ سان ڳولي سگهجن ٿا، مگر ڪن ڪن ۾ نه

هاڻ جنهن صورت ۾ شاہ جي ڏينهن جي ڪا لکيل لغت موجود نه آهي، جنهن مان جيڪو خبر پئجي سگهي ته رسالي ۾ استعمال ڪيل لفظن جي ان زماني ۾ پوري ۽ صحيح معنيٰ ڪهڙي هئي، تنهن صورت ۾ اسان کي لاچار علم لغات جي ئي مدد وٺڻ جو ضرور آهي ۽ نه معنائون ۽ سمجهڻا ٿيون اوت تي ڪڍڻيون ٻوڏيون. علم لغات ئي اسان کي سنڌين ڏي ٿي لائيندو. انهيءَ رستي شاہ جي ڪلام تي، گويا، هڪڙي قسم جي نئين روشني وجهي سگهجي ٿي. تقليدي معنائون جي عيوض، اسان کي سچيون ۽ صحيح معنائون حاصل ٿي سگهن ٿيون، جي نه فقط شاہ جي شاعراڻي شعور سان موافق آهن، پر سندس شاعراڻي ۽ بزرگيءَ ۽ اولهائيءَ کي بظ پندرو ڪن ٿيون.

آهي، پر اهو لفظ اصل سنسڪرت ’بليورد‘ مان نڪتل آهي يا ’بولط‘ = ’بور‘، ’چاچ‘ = ’تڪر‘ وغيره. پر تڏهين به سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪيترا اهڙا لفظ آهن، جي برابر ’ديسي‘ آهن، ۽ جنجو سنسڪرت سان ڪو واسطو ڪونهي. مثلاً، ’بگڙي‘، ’دنگي‘، ’ڀينگي‘، ’جنگم‘ وغيره.

انهن مٿين ٽن قسمن جي نچ سنڌي لفظن کانسواءِ، ٻين ٻولين مان نڪتل لفظ به شاہ جي سنڌيءَ ۾ نظر اچن ٿا ۽ جهڙوڪ عربي، فارسي، ترڪي، بلوچي وغيره. اهي لفظ به ايامن کان سنڌي ٻوليءَ ۾ اچي، نچ سنسڪوت لفظن وانگر بگڙجي ۽ بدلجي، سندس هڪ جزو بنجي پيا هوا ۽ شاہ اهڙن لفظن کي سنڌين بگڙيل حالت ۾ استعمال ڪيو آهي.

ليکڪ:- سرگواسي نولراء ايسر داس شوداساڻي

جا سڀيئي روڳ سورج جي پوکاش
سان ناس ٿيندا، اسان جا رشي مني
جوتشي سورج پگوان کي ستن رنگن
وارو چوڻا. جوتش شاسترن ۾ چيو
ويو آهي ته سورج جي آس پاس گره
سڀ گهم ٿا ۽ پنهنجون ڪرڻائون
زمين تي اچين ٿا، پراڻ ۽ ستن رنگن
کي سڀ مڪي گهوڙو به چيو ويو آهي
۽ ستن رنگن جي ڪني ٿيڻ ڪري
اچو رنگ پيدا ٿئي ٿو، انهيءَ ڪري
سورج پگوان جون ڪرڻائون اچيون
ڏسڻ ۾ اچن ٿيون. اهي جيڪڏهن اسين
ڪنهن بلوري شيشي ۾ ڏسندا سين،
ته اسان کي ست ئي رنگ ضرور ڏسڻ
۾ ايندا.

سورج جو رنگ پاري وانگر اچو آهي
پر ان ۾ ست رنگ گڏيل آهن. چندرما
جو رنگ چانديءَ وانگر روپو، منگل
جو رنگ ٽامي جهڙو ڳاڙهو، بدگره
جو پيلو رنگ، ورهسپتيءَ جو سون
جهڙو سونهري پيلو رنگ (نارنگي رنگ
جو) شڪر نيلي جهڙو (Indigo) ۽ ڇنڇر جو
رنگ آسماني ۽ ڳوڙهو نيلو (Deep Blue)

اهو چڱي طرح مشهور ٿي ويو آهي
ته اڄ ڪلھ وائس وارن جيڪي به
وڌيڪ حاصل ڪيون آهن سي
سڀيئي اسانجي دشمن منين جي شاسترن
مان حاصل ڪيون اٿن. اسين اهڙي
هيٺيءَ حالت ۾ وڃي پهتا آهيون جو
اسان کي پنهنجن شاسترن جو ڪچ به
ڄاڻ نه آهي، انهيءَ ڪري پشچم
ديس وارا جيڪي ٻڌائين ٿا، سو
ڇٽڪ پراڻ پنهنجو مغز ٿا ٻڌائين، ڪنهن
ورلي کي خبر هوندي ته اسانجي
شاسترن جو مغز ٿا ٻڌائين.

پراڻي اهو نه بنا بحت مباحث جي
سڀڪوئي چوندو ته اسانجا رشي مني
سورج جي ڪرڻائن جي سهائتا سان
روڳن کي ناس ڪرڻ بلڪل چڱي طرح
ڄاڻندا هئا.

سورج پگوان ۾ سڀ کان اُتم ڳاڙ
آهن، انهيءَ پوکاش سان ئي اسان کي
جيون شڪتي پراپت ٿئي ٿي ۽ اسان

وڌائيندڙ، ۽ ڇنڇر لڙو آهي، يعني انهن جو اثر انهن جي ڪرڻائن اُٺن ۽ پڌارتن تي پوي ٿو. جهڙي طرح جڏه ڪنهن بالڪ کي مائتا جي بيماري ٿئي ٿي، ته روڱيءَ جي ڪمري ۾ نه جي ٿوري پتن سميت رکڻ جو رواج آهي ڇاڪاڻ ته هن روڱهه تي سانو رنگ جلد فائدو پهچائيندو. بسنت وٽو ۾ پيلي رنگ جي ڪپڙي پهرڻ جو رواج ڪيترن شهرن ۾ آهي، وڃائي جو اسٽر ڳاڙهي رنگ جو اڳي رکندا هئا جنهنڪري گرم وڌيڪ رهندي هئي، اهڙي طرح هڪ ٻئي تي اثر وجهندڙ ڳالهين تي ڌيان ڏيڻ سان هي ڳالهون سهوليت سان سمجهڻ ۾ اچن ٿيون.

مطلب هي آهي ته اسانجا وڏا بزرگ، ديس، ڪال، ڊو، پوڪوئي، چل (پاڻي) وايڙو (هوا) آڌڪن جو ويچار ڪري آهار (ڪاڌو) وهار (هلس چلت) کان، پان، پهرڻ بستر و (هند) گهر ٺهراڻو آڌڪ ڳالهين ۾ ڪهڙين ڪرڻائن جي، اسانکي ضرورت آهي، انهن جو ويچار ڪري انهيءَ موجب هلس ڪري جيوت گذاريندا هئا. اهڙي طرح اڄ ڪلهه چل چڪتسا يعني پاڻيءَ جو عرق سيني بيمارين لاءِ بلڪل مفيد فائدو وارو آهي ۽ جدا جدا رنگن جي شيشن ۾ پاڻي پري ڪجهه وقت لاءِ اُس ۾ رکي عرق بنائي پيارڻ، لڳائڻ، ڪپڙو پسانِي رکڻ يا

راهو پوئو جو نالو آهي، انجو رنگ ڪارو آهي، انهيءَ ڪري پوئو ۾ ٻين پوکاش ڪندڙ ڪرڻائن کي پاڻ ڏانهن ڇڪيڻو، هنجي ڇاپا، 'ڪيتو' جو رنگ، آسماني هڪو نيلو (Faint Blue) آهي ۽ ڳاڙهو، پيلو، سونهري روڱو، آسماني، ڳوڙهو نيلو، هڪو نيلو، لوڻ جي برابر ڪارو، اهڙن ستن رنگن جي هڪڙي ڪرڻا ٿئي ٿي، تڏهن اچو رنگ ٿئي ٿو.

مٿي لکيل ستن ئي گرهن کي سورج جي چوگرد گهمڻو پوي ٿو ۽ انهن جو سڀيٽ پوئو سان آهي انهيءَ ڪري انهن جون ڪرڻا ٽن جدا جدا رنگن سان ئي ڦهلجن ٿيون ۽ فقط سڀني گرهن جي گتي جدا هئڻ سبب هڪڙو رنگ هڪڙي اسٽان تي گهمڻو وقت ٿئي ٿو ٿڪي سگهي، گرهن کي سورج جي آس پاس گهمڻو پوئو. انهيءَ ڪري اهي پنهنجي ضرورت اُٺن جي طاقت کي وٺي چندرما کي ڏيندا رهن ٿا ۽ فقط جنهن سمي ۾ انهن ڪرڻائن جي گتي سڌي يا ٽڪي ٿئي ٿي تڏهن اهي ڪرڻا ٽن سورج جي ڪرڻائن کي ڇيري پوئو ٿي ڪون ٿيون. پوئو ٿي جو سورج جون ڪرڻا ٽن ڪون ٿيون، انهيءَ انهن گرهن جي ڪرڻائن جي اثر پوڻ ڪري جدا جدا قسمن جا اثر ٿين ٿا. سورج گرم، چندرما سٺل ٿو، منگل گرم، ٻڌنپوسنڪ، ورهسپت چريدار، شڪر طاقت

سان ٽڪر ٿو پوندو ۽ سورج جي نرمل يا دڪ ٿي پندڙ ڪرڻا ٿيڻ جو اثر، اندين، تلاون ۽ ڪوهن جي پاڻيءَ تي به پوي ٿو ۽ ڪرڻا ٿيڻ ۾ جنهن رنگ جا ترورا وڌيڪ پوئتا ۽ ٿڌڙائي انهيءَ پاڻيءَ ۽ هوا تي اثر ڪن ٿا ۽ ۽ جدا جدا قسمن جا جيو پيدا ٿين ٿا ۽ جڏهن گرمي ٿئي ٿي سورج تمام ٽڪر چمڪي ٿو، مينهن ۽ هوا آڏڪ پيدا ٿين ٿا ۽ ٿين ٿا ڏهن اسان کي ڪروڙين ترورا يا جيوڏ سڻ ۾ لٿا اچن ۽ پر جڏهن مينهن پوي ٿو، سورج جو تيز گهٽ ٿئي ٿو، ۽ روشنائي تمام گهٽ ٿي وڃي ٿي ٿڌهن انيڪ قسمن جا جيو ڪيئن آڏڪ پيدا ٿين ٿا ۽ مينهن بند ٿيڻ بعد جڏهن سورج جون ڪرڻا ٿيڻ نرمل، صفا ٿي وري چمڪن ٿيون، ٿڌهن اهي ڪيئن آڏڪ جيو به ناس ٿي وڃن ٿا.

ٿڌرست ڪيئن رهي سگهجي ٿو

سورج جو پر ڪاش ۽ اڻڄو سڙو ٿي اثر، جيڪڏهن ڪنهن شيشي ۾ ڪير وجهي ان کي ڪنهن اونداهي ڪوٺيءَ ۾ گهڻا ڏينهن رکيو وڃي، ته ڪير ۾ سوڪير دوربيني دواران ڏسبو ته ڪو به جيو يا ڪيئون ڏسڻ ۾ ايندو، پر جيڪڏهن اهو ساڳيو شيشو اُس ۾ رکيو وڃي، ته پنجن ڇهن ڪلاڪن ۾ سوڪير جيو پيدا ٿي وڃن ٿا ۽ فقط اهي جيو روڳن کي ناس ڪندڙ بران پيدا ڪندڙ ٿين ٿا، جهڙي طرح ڏيڏن جو ڀڄو جيڪڏهن ڪيترا ڏينهن اونداهه ۾ رکيو وڃي

رنگين نيل ٺهيل جي مالش ڪرڻ يا عرق جي مالش ڪرڻ سان طرح جا روڳ ناس ڪري رهيا آهن. سورج جو پر ڪاش ۽ گرمي سنسار جي هر هڪ اسٽان تي برابر پهچندي رهي ٿي ۽ سورج جو پر ڪاش ذريع تي پهچڻ شرط انهنجي ڪرڻا ٿيڻ جي رستي ۾ منگل جو گرھ اچي وڃي ته پر ٿوي ٿي ڳاڙهيون ڪرڻا ٿيون پونديون، اهڙي سمي ۾ انهيءَ هنڌ رهندڙ ماڻهن ۾ گرمي مان پيدا ٿيندڙ بيماريون، وبا، مالا، مورچا آڏڪ روڳن جي گهڻا ٿي رهي ٿي، انهيءَ مطلب آسار جڏهن سورج جون ڳاڙهيون ڪرڻا ٿيون گهڻي انداز ۾ هڪ هنڌ تي ڪنهيون ٿين ٿيون، ته انهيءَ وقت پُون ڪئمپ، ڌرتي ڌڏي ٿي، ڦاٽي ٿي ۽ ٻيا خوفناڪ ڪم ٿين ٿا جيئن ته آڪاس ۾ مٽي، رڪ، اڱر، پاڻي آڏڪن جا ڦڙا ۽ ڳڙا پون ٿا اهي وري هلڪي هوا سان اڏامي جڏهن ڪنهن گرھ يا ٻن جدا جدا گرهن سان وڃي ملن ٿا، ۽ سورج جون ڪرڻا ٿيون انهن جي وچ مان لنگهي پرتويءَ تي پهچن ٿيون، ته انهيءَ وقت نقصان ڪندڙ يا فائدو ڪندڙ برسات پوي ٿي، يا عجيب نمونو جا جيو پيدا ٿي وبا آڏڪ پيانڪ روڳ پيدا ڪن ٿا. انهيءَ مان پڌرو ٿئي ٿو ته اهڙي سمي ۾ جيڪڏهن بالادن جي ڀرڻ کي پري به رکيو وڃي ته تمام خوفناڪ حالتن کي پراپت ڪيو ۽ انهن آفتن

تازي هوا

صفا ۽ پوتر هوا سڙيو جي رکيا لاءِ سدائين کان ئي گهر جي، اڀرڻو هوا ۾ ساھ ڪٽڻ ۾ ٻروقت جيڪڏهن ڪڇ نقصان نه ٿي پھچي، نه به انجو اثر سڙيو ۾ اندر ٿيندو رھيتو ۽ ٻر جڏهن ماڻھوءَ کي ٿوري بيماري ٿئي ٿي، تڏهن انهيءَ خراب هوا جو اثر، اندر ٿيل وڌيڪ خرابي پھچائي ٿي ۽ اهڙي خراب هوا جو اثر گھڻو ڪري ننڍڙن ٻارن تي تمام جلدار اثر ڪري ٿي.

صفا پاڻي

هي ڳالھ، بلڪل چڱي طرح سڀني کي معلوم آهي ته بنان پاڻيءَ جي اسانجو جياپو مشڪل آهي. سنسار ۾ سڀني شين ۾ منشن کي هوا کانپوءِ پاڻي جي ضرورت آهي، اسانجي سڙيو ۾ جيترو ٻار آهي انجو $\frac{1}{4}$ حصو جل جو آهي انهيءَ ڪري اسان کي مناسب آهي ته پيئڻ ۽ کاڌي ٺاھڻ واسطي پاڻي جو جل سدائين پاڻوٽ رکڻ گھرجي ۽ پاڻي هميشه کوهن، تلاون ۽ ننڍن مان ڪٽيو آهي، پوءِ ڏاڍو گھرجي ته تمام اولھي کوهه جو پاڻي ڪم آڻڻ فائديمند آهي، شهر ۾ جيڪڏهن ڪو مرض وڃڻ لڌو هجي ته پاڻي ڪاڙهي ٿڌو ڪري بند باسڻ ۾ پري پوءِ ڪم آڻڻ گھرجي.

اشنان

سڙيو کي تندرست رکڻ لاءِ هميشه پرياست ويلي ٿڌي جل سان اشنان ڪرڻ گھرجي،

ته اهو وڌندو اصل نه، بلڪ ٿورن ڏينهن بعد مري ويندو ۽ نڪي امان ڪا پعدائش ٿيندي. جيڪي ٻالڪا ننڍري ۾ رهن ٿا اهي تمام ٿورو وڌن ٿا، انهن جون هٿن پيرن جون سنڌيون ٿلهيون ٿين ٿيون ۽ هڏيون جهڪي وڃن ٿيون ۽ اهڙا ٻالڪا ڳولڻ ۾ رھڻ وارن جي مشابھت ۾ شهر ۾ رھندڙ غريب ماڻھن ۾ گھڻا ڏسڻ ۾ اچن ٿا. گھڻو ڪري انهن ڏسڻ ۾ آيو آهي ته جڏهن ڪنهن روڳ جو آرڻپ ٿئي ٿو، ته جنهن تي اُس لٿي پوي، انهي کي بيماريءَ جو اثر گھڻو ٿو پوي. شهر ۾ جڏهن وبا شروع ٿئي ٿي تڏهن ڳتيل شهر ۽ سوڙھين گھڻين ۾ رھندڙن کي وڇڙي ٿي.

سورج جو پرڪاش چنگيلائي لاءِ ڪهڙو نه ضروري آهي ۽ انهيءَ ڳالھ کي ڪيترو ماڻھو ڄاڻن ٿا، پر جيڪڏهن ڄاڻن به ٿا، ته به انهيءَ پاسي ڌيان اصل ٿيڻ نه ٿو. سورج جي پرڪاش ۾ جو رسائڪ، پرڪاش ۽ گرمي جون ڪرڻا ٿون آهن انهن جو ماڻھن جي واڌاري ۾ تمام گھڻو ڦيرو آهي. منشن کي ٿورو ڊگھو لاءِ، ڏينهن ۾ گھڻو وقت اُس ۾ رھڻ گھرجي، گرمي جي ڏينهن ۾ منجهند جي وقت وڻن جي چانور ۾ گذارڻ گھرجي، اوندهه واري ڪمري ۾ اصل نه رھڻ گھرجي. جنهن جڳھ ۾ سوچيو ۽ هوا تمام گھڻي ۽ اُس ايندڙ هجي تنهن ۾ سدائين رھڻ گھرجي.

جا دروازا بند ڪرڻ گهرجن، جڏهن
بدن کي هوا نه لڳي، تنهنڪا ٺپوءِ کاتي
جي سڪل ڪپڙي سان سر ٻر کي خوب
مهڻي، اُگهي بدن کي سڪائي پوءِ
ڪپڙا پاڻڻ گهرجن، ٿڌي پاڻي سان
اشنان ڪرڻ لاءِ پريانت جو وقت سڀ
کان اتم آهي. پر جيڪڏهن ماڻهو
تمام تڪل هجي ته ٿڌي پاڻي سان
اشنان ڪرڻ بلڪل نقصان ڪندڙ آهي.
جن ماڻهن جي سر ٻر ۾ اشنان ڪرڻ
کانپوءِ ڏکڻي پيدا ٿئي ٿي تنهن
کي ڪوسي پاڻي سان اشنان ڪرڻ گهرجي يا
جو ماڻهو سنڌن جي سور، دل جي
روڳ، يا وات جي روڳ ڪري بيمار
آهي تنهنکي ٿڌي پاڻي سان ڪڏهن
به اشنان ڪرڻ نه گهرجي. جنهنجي
چمڙي تمام نرم هجي، يا جنهنکي
پگهر نه ايندو هجي، اهڙي به ماڻهو
کي گهڻا اشنان نه ڪرڻ گهرجن.

اشنان ڪرڻ وقت سر ٻر کي خوب
مهڻڻ گهرجي، جنهن مان سر ٻر گرمي
پيدا ٿئي، صفا ۽ ٿڌو پاڻي جهڙو پيئڻ
۽ کاتي ٺاهڻ واسطي، ضروري آهي
تهڙوئي اشنان ڪرڻ ۽ ڪپڙن ڌوئڻ
لاءِ هٿن گهرجي، برسات جي موسم
۾ جو ميوو پاڻي کڏن ۽ نلاون ۾ ڪنو
ٿي وڃي ٿو، ان ۾ اشنان ڪرڻ يا ڪپڙا
ڌوئڻ بلڪل نقصان ڪندڙ آهن، اشنان
ڪرڻ يا ڪپڙن ڌوئڻ جو مطلب اهو
آهي ته سر ٻر مان مٽي ۽ پگهر جي
بائس نڪري وڃي، پر جيڪڏهن
اسين ميري پاڻي ۽ اشنان ۽ ڪپڙا
ڌندا سين ته صفا ٿيڻ نه پري رهيو،
پر اٿلو وڌيڪ ميرا ٿي پوندا سين،
تنهنڪري نديءَ ۾ اشنان ڪرڻ سڀ
کان اتم آهي، جيڪڏهن اشنان گهر
۾ ڪجي ته اشنان ڪرڻ وقت کوليءَ

News, Notes & Comments

رائيل فيڊريشن جو زبردست مقابلو ڪرڻ جو محڪم ارادو ڪيو آهي ۽ جيڪڏهن رائيل فيڊريشن هندستان مٿان مڙهي ويهي ته ڪانگريس پراڻو حڪومت جون واڳون به ڇڏي ڏيندي. مسٽر ديسانئي وڌيڪ چيو ته هيءَ ڪانگريس جي لهاڙ نه آهي پر برطانيه سرڪار کي آخرين چٽاڻ آهي.

سوالن جي جوابن ۾ مسٽر ديسانئي چيو ته ڪانگريس بن خاص ڳالهين جي ڪري فيڊريشن جي مخالفت ٿي ڪري. هڪ راجائن ۽ شهزادن جي ميمبرن ٿا ڦڦ ڪري ٻيو ته فيڊريشن ۾ فقط مڪدود جوابداريون ڏنيون ويون آهن. لارڊ لوٽين فيڊريشن کي سڌارڻ جي رٿ ڏني آهي پر ان مان فقط ٻه يون مطلب سڌ ٿئي ٿو يعني راجائن جا ٿا ڦڦل ميمبر ڪاٺا ٿي سگهندا.

ڳوٺ سڌار جي ڪم لاءِ مدراس سرڪار وڌيڪ ۲ لک روپيا ڏنا آهن. اهي پيسا هند سرڪار وٽان ڳوٺ سڌار جي لاءِ مليل پيسن مان خرچ ٿيندا ۽ ضلعن ۾ ڳوٺاڻي آمد مشاريءَ موجب وراڻيا ويندا.

لاڙ ڊويزن جي چوٽي چونڊ سردار ول پائي پٽيل، آل انڊيا ڪانگريس پارٽي مينٽري بورڊ جي چيئرمين، سنڌ پارٽي مينٽري بورڊ جي سفارش قبول ڪئي آهي ته حيدرآباد ضلع لڪ جي سنڌ اسيمبلي چوٽي چونڊ لاءِ ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي پوزيٽن ڪانگريس ٽڪيٽ تي اميدوار بهي.

ڪانگريس مرڪزن ۾ اميد آهي ته لاڙ ڊويزن مان ڊاڪٽر چوئٿرام بنا مخالف ڪانگريس ٽڪيٽ تي چونڊ جي ايندو. هندو پارٽيءَ سوامي گونداند جي پنهنجي ۾ ڪا به تار سردار پٽيل کي ڪانه موڪلي هئي.

سنڌ سرڪار جي چيف سيڪريٽري مسٽر ڪوپالاڻي ۳۱ مئي تي پنهنجي عهدي جي چارج مسٽر سي. بي. بي. ڪليءَ کي ڏني. هوم، جنرل ۽ ليگل ڪائون جي چارج مسٽر ايم. بي. پٽ کي ڏنائين.

لنڊن جي انڊين سوراڄ ليگ جي سهاري هيٺ هندستانين جي شاهي ميٽنگ ۾ شريعت بولا پائي ديسانئي ظاهر ڪيو ته ڪانگريس

جون ڊيورٽون گهٽ ٿيون آهن. اڃان به شراب تي بندش لاءِ سخت پروچار جي ضرورت آهي.

بابو راجيندر پرساد جي صحت سڌري رهي آهي. ٽيڙن جي خرابي گهٽجندڙ آهي. ڊاڪٽر بئنرجي جو خاص پائڻا کان آيل هو سو اوڏانهن روانو ٿي ويو.

بيلپٽ ۾ راجنيتي ڪانفرنس ۱-۲-۳ جون ٿيڻي هئي، پر معلوم ٿيو آهي ته قلات جي ڊسٽرڪٽ ما جسٽرٽ ۱۴۴ قلم لڳائي مهني ٿاين ڪا به ڪانفرنس سڏائڻ جي بندش وڌي آهي. انهيءَ عرصي لاءِ اهو به بندش ۾ ڄاڻايل آهي ته پيا ماڻهو بيلپٽ ۾ ٿوين مان نه لهن.

لکندو جي ويجهو جيڪو هلندڙ گاڏي ۾ ٽپال جو ڌاڙو لڳو هو انجو وڌيڪ احوال آيل آهي ته انهيءَ راتجو ۲ جوان ٽپال جي گاڏي ۾ راولورن سان ڌوڪي پيا ۽ ٽپال واري کي زوريءَ ڪاڪوس ۾ موڪلي بند ڪيائون ۽ بيءَ اسٽيشن تي گاڏي پهچڻ کان اڳر مال کڻي رهندا رهيا. ڪوبه ڪو نه پڪڙيو آهي ۽ نڪو ٽوٽل چوريءَ جو پتو پيو آهي.

ايڇ. وي. ڪامٽ جنهن ويجهڙائي ۾ وڃن پيو ڪنهن به آءِ. سي. ايس جي نوڪري ڇڏي آهي سو جلد ڪلڪتي ۾

هند سرڪار جو واپاري ميمبر سر ظفر الله هوائي جهاز رستي ۳۱ مئي شام جو ڪراچي ۾ پهتو ۽ ۱ جون صبح جو يورپ لاءِ روانو ٿي ويو. هوائي گلدڻ ڏانهن هندستان ۽ انگلند جي وچ ۾ واپاري ڳالهين ڪوڙ لاءِ وڃي رهيو آهي.

سوگر ضلع، اڪٽ تعلقه ۽ ڪٽني، هنگنگهاٽ ۽ بدليرا هنري شهرن ۾ جو شراب ٿي بندش پيئي آهي سو هيئنر بندش پوڻ کانپوءِ ٽن مهينن بعد ڊيورٽ لڪي آهي جنهن ۾ ڏيکاريل آهي ته ڪٽني بدليرا کان ٻاهر جتي شراب جا دڪان آهن اتي شراب جو وڪرو ٿورو وڌيل آهي جواني ماڻهو سولائيءَ سان کاڌيءَ وغيره رستي پهچي سگهن ٿا. شراب تي بندش پوڻ کان پوءِ سرگور ضلع کان سواءِ ٻين هنڌ اهڙي ٿاڻي ٿي ملي جو شراب ٻين ڀنگ وغيره جي عادت پرائي هجي.

شراب تي بندش پيل هنڌن تي چاهه جي ڪاپي وڌائڻ جي ڪوشش ڪئي پيئي وڃي. بندش وارن هنڌن تي شراب خلاف ڪا سيشن ٺاهيون ٺاهيون ويون آهن.

مڪاني عملدارن جي ڊيورٽ آهي ته جي اڳ شراب پيئندا هئا تن جي ڪٽنب شراب تي بندش پوڻ ڪري سرڪار جي شڪر گذاري مڃي آهي. گهڻو ڪري بندش وارن هنڌ گهرو جهڳڙا غائب ٿي ويا آهن. مزور پوري وقت ٿي ڪم ٿي اچن ٿا ۽ هيئنر هننڪي پگهار اڳواٽ وٺڻ جي ضرورت نه ٿي ٿئي. جواباڙي ۽ چوريءَ

جيڪي ڪي اخبارن ۾ هيلٽاء پي آيو آهي تن لاء ماڻهن کي چٽاء ڪيائين. ته هو ويو و گنڍ نه ٻڌن ۽ خاطري ڏنائين. ته موقعي سر پاڻيهي ڪين سڃڻي حقيقتن کان واقف ڪيو ويندو.

پڪي طرح معلوم ٿيو آهي ته سنڌ گورنمينٽ فيصلو ڪيو آهي ته سکر جيل ۾ ملاقاتين لاء هڪ شيڊ ٺهرايو وڃي، جتي ملاقاتين جي سهوليت لاء ٿڌو پاڻي رکيو ويندو. حال في الحال هڪ ڪچو منهن ٺهرايو ويو آهي جتي ملاقاتي آسائش وٺن ٿا ۽ ملاقات انهن کي صبح جو سويل ڏئي ٿي وڃي. وڌيڪ معلوم ٿيو آهي ته سکر جي مڪي دوار ڪا داس اٽڪل ۲۰۰ روپيا جيل جي بانيڪارن کي انهيءَ لاء ڏنا آهن ته هو صاحب جيل لاء هڪ جادو بتي خريد ڪن جنهن جي وسيلي قيدين کي سکيا ڏني وڃي. مسٽر پي. پي. چانڊواڻي وري ريلوي خريد ڪرڻ لاء ساڍا ٽي سئو روپيا اختيار واريون ڪي ڏنا آهن.

لنڊن جي آئزور اخبار ۾ مشهور ليکڪ ميجر پيٽس برائون لکي ٿو ته مان گهڻي دنيا جي مشهور ماڻهن کي گڏيو آهيان پر مولڪي، هٽلر جهڙا شپ خيالن وارا ماڻهو رڳو هيلٽائين پر گڏيا آهن هڪ مسٽر گالڊي ۽ ٻيو مسٽر لارينس. هٽلر جا رڳو شدي خيال هن کي نه پسند پيل آهن پر ٻيون به خاصيتون آهن جو هو هيئن ورنن ڪري ٿو. گالڊي ۽ لارينس ۾ هڪ عجيب اندرين جو

ٻهچندو ۽ ڪانگريس سڀا بتيءَ سان پنهنجن آئينده جي رٿن بابت ڳالهه ٻولهه ڪندو.

مگن لعل سمين ”آئند بزار پٿريڪا“ ۽ ”هندوستان اسٽينڊرڊ“ جي جنرل مئنيجر کي ۱۲۴ الف قلم (بعاوٽ جي ڏوهه) هيٺ ۴ مهينا سخت قيد ۽ ۲۵۰ روپيا ڏنڊ جي سزا ملي، ۽ هڪ مهينو وڌيڪ جيل جي سزا ڀوڳيندو. هن تي اهمت هئي ته هريش منشيءَ جي ڊاڪٽر جيل ۾ بڪ ڪڍي موڙ تي سرڪار جي هر خلاف بغاوت تي تقرير ڪئي هئي.

فتوا ۾ مئجسٽريٽ چيو ته مان هن ڏوهه کي سخت ٿو سمجهان، ڇاڪاڻ ته هن حالت ۾ ڪنهن اڌ پڙهيل يا جوشيلى جوان تقرير ڪانه ڪئي آهي، پر جوابدار هڪ وڏي اخبار جي آفيس ۾ مئنيجر آهي. هن ڄاڻي ٻجهي سرڪار جي هر خلاف بي بنياد الزام مڙهيا. هنکي اهو معلوم هو ته سندس اهڙو ليڪچر سرڪار لاء سخت حثارت ٿهلائيندو.

شرييف سباش باٻو ۽ جناح جي هندو مسلم ٺاهه جي ڳالهين بابت جيڪا ملاقات ٿي هئي، انلاء شرييف بوس اخبار وارن کي چيو ته اسان جون ڳالهون ڳجهيون هيون. مولڪي ڏک آهي جو مان هن وقت اهو ڪولي ٻڌائي نٿو سگهان ته اسان ڪهڙين ڳالهين تي بحث مباحثو ڪيو. اهڙي به پڌرائي شرييف سباش بوس اخبار وارن کي ڏني جن کيس جناح سان ويجهڙائي وارين ڳالهين ٻولهين بابت ڏٺو.

صبح جو ۶ بجي هوائي جهاز رستي ڪراچي مان اڏامي روانو ٿيندو. نعون گورنر مسٽر گاريت شايد ۱۵ تاريخ ۹ بجي صبح جو سيڪريٽريٽ ۾ قسم کڻندو. پنهنجي معنيٰ ۾ ٿي ڪلاڪ سنڌ جو گورنر ڪو به ڪونه ٿيندو.

لاهور جي ڪرشن ڪاليج جو هڪ پروفيسر چوڻ ۾ ٿو اچي ته ڪاليج ۾ پڙهندڙ هڪ چوڪريءَ سان چيئري ٿي چيئري شادي ڪرڻ وارو آهي. چوڻ ۾ ٿو اچي ته ۴۰ ۾ رانهي ٿي ٿاءُ آهي ۽ هڪ سفارتم پروفيسر وٽ ويٺي ۽ کيس چيا ٿونس ته چيئري ٿي چيئري شادي ڪرڻ پاپ، ٻيو ته پنهنجي شاگرد سان شادي ڪرڻ مناسب نه آهي. اهو پروفيسر خانگي ريت چوڪريءَ کي پڙهايندو هو.

اهي آهن اڄ ڪالهر جي تعليم جا اڳواڻن ۽ جي اڃا ڪيترائي نڪرندا رهندا.

بنوءَ طرف سرحد جي هڪ ڳوٺ ۾ ڌاڙيل هڪ سکر جي گهر ڪاهي آيا ۽ ڇهن مهينن جو ٻار کڻي ڀڄي ٿي ويا. ڳوٺ جي هندن مسلمانن ۽ سکن گڏجي ڌاڙيلن جو مٿا ٻلو ڪيو ۽ بند وڌون به هلايون. ڌاڙيل ٻار ڇڏي وٺي پڳا. (اهو سڀ ايڪتا جو ڪم)

بندوبست جو اهر لعل شهر و ۲ جون بمبئي بندر تان يورپ جي سِير ڪرڻ لاءِ روانو ٿي ويو. آمريڪا، اٽلي، شپين، مصر ۽ افغانستان واري وٽان کيس اچڻ لاءِ نينديون مليل آهن.

ڇهه ڪي رهي آهي ۽ اها ساڳي جوت هٿو ۾ به آهي. ٻين وانگر هو به پنهنجي خانگي حياتيءَ ۾ سادو ۽ نماڻو شخص آهي. ٻين وانگر هو انهن کان به ڪجهه وڌيڪ هو عام ماڻهن کي ڪنهن اهڙي عجيب طاقت سان ڀاڳ ڏانهن ڇڪي ويٺو آهي، هنجي ٻاهرين طاقت کان ته وڌيڪ ٻيو لڳي. هنجي حياتيءَ ۾ هنکي جيترو عام ماڻهو پسند ڪن ٿا تهڙو منهنجي نظر ۾ ڪنهن کي ڪونه پسند ڪيو ويو آهي. تنهن ڪري جيڪي به ماڻهو هنجي راجنيتي ڳالهين کي پسند ٿا ڪن تن کي به هنکي صفا وساري نه ڇڏڻ گهرجي. هي هڪ ٽروسٽ سندن ڪاميٽي جو آهي. هٿو جي طاقت جو ٻيو سبب آهي ته هو لائق ماڻهو پنهنجي ڪم لاءِ چونڊي ٿو ۽ پنهنجي خزانن کي پوري ڪرڻ لاءِ پورو وقت ڳولهي ڪڍي ٿو. اهڙي سبب آهي جو هو بنا ٻپ جي سڀني ڪمن ۾ سويارو ٿيندو ٿو رهي.

سول اسپتال ڪراچيءَ جي مريضن کي خوش رکڻ لاءِ اسپتال ۾ مين بلڊنگ جي ٻهون ۽ ماڙيءَ تي ريڊيو رکيو ويو آهي جتان نرسنگ هوم جا مريض ۽ ٻيا سڀني مشينن جا راڳ ٻڌي سگهندا. اکين جي اسپتال ۾ وري هڪ فوٽو ٽيم سنڌ وڪارڊن سوڌو مريضن کي خوش رکڻ لاءِ رکيو ويو آهي.

سنڌ جو نعون گورنر مسٽر گاريت ٻڌڻ ۾ ٿو اچي ته هوائي جهاز رستي ڪراچيءَ ۾ پهچندو. گورنر سر لائينسلٽ گرهام ۱۵ جون

دی لکشمی

[پرايا ڪيل ۱۹۲۴ع ۾]

ڄا سڀني حياتين جي وندي گهڻين

جي سرور آهي.

شون ۳۰ - اپريل ۱۹۳۷ع تائين طريل

۱۰۰,۰۰۰ روپيا

[منجه ڪروڙ ۽ ايترو تيا لک]

ڏاڍي مڙهي جي پاليسيءَ تي

هڪ هزار تي ۲۰ روپيا سال

مدي واريءَ پاليسيءَ تي

هڪ هزار تي ۱۶ روپيا سال

بونس :-

ڪلپمن جي لکڙي بيمال ڪرڻ ۾ مشهور

جهڙيون نوانيون ساري عهدوستان ۾ نما

۽ سائو آڱر ڪا ۾ آهن.

ڪراچي ۾ بندر روڊ تي ڪمپني لاءِ

عمدي جيءَ مارڻ جاءِ تيار ٿي رهي آهي جنهن

تي اٽڪل پنج لک روپيا خچ لڳي ويندو.

وڌيڪ حقيقتن لاءِ لکڙو ۽ ڏسو :-

پرايڊ - ڪراچي

پرايڊ - ڪراچي

لکشمي. انشو وٽس ڪمپني لهي ٿي

بندر روڊ ڪراچي.

ٻونگريءَ جو ٻال امرت

ڇا آهي؟

(۱) هتيءَ هڪ تمام سٺي ۽ مٺوي

خوراڪ آهي.

(۲) اها خوراڪ ڪمزور ۽ ضعیف

ٻارن کي تڏن رست ٿي وڃي.

(۳) هن دوا ۾ هر ڪنهن فسر جي

هٿ ۾ جوڙڻ جو عهدو آهي.

(۴) هيءَ دوا ٻارن کي ڪنگھ

و غير ۽ هر ڪن کان پري ڪري

کين ڏندن نگرڻ ۾ سهوليت

ٿي پيدا ڪري.

لي سگهجي ٿو :-

هر ڪنهن شهر ۾ هر ڪنهن

دوا فروش وٽان.

اسان هيءَ واچ ڪمي ماڻهن
لاءِ ڏا هي آهي!

هي واچ آهي جا هر ڪو
ڪمي ماڻهو وٺي سگهي ٿو
”ويست اينڊ“ واچ ٺهرن
دو ٻين ۾ بناوت ۽ مال ۾ به
عيب. ”سيڪنڊس“ بنا چا پڻ
ليور پاڪيٽ واچ مضبوط سهڻي
پروسي جهڙي آهي. سالن جا
سال به وقت ڏيندي.

دي ”سيڪنڊس“ بنان
چا پڻ ليور پاڪيٽ واچ تمام
گهٽ خرچ واري ۽ خاطريءَ
جهڙو پورو وقت ڏيندڙ.
لڪل سالور ۰۰-۱۳ روپيه
وڏو يا تصوير ڪيٽا لاکه
لکڻ تي مشافعو ڪليو ويندو

ويست اينڊ واچ ڪمپني بمبئي ۽ ڪلڪتا

WEST END WATCH Co
BOMBAY CALCUTTA

پڙهندڙ نسل - پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”آداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي آداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وڌڻ، ويجهڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڳولي سگهاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وٽن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن کا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪَلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سَهڪاري ۽ رِضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هِڪڙئي جي مدد ڪرڻ جي اُصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتِي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رُڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمتائين. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رُڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ، پُڪار سان
تشبيه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو
آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اُتي، هي بم- گولو،

جيڪي به کڻين، جيڪي به کڻين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽
عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني
آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين
محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج
۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن
سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پڻ سڀني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)